

Кодирован №-5 №.13

ИЫЛАДЫЗ

1986

ИҒЛАҒЫЗ

№ 6

1986

Ноябрь
Декабрь

ОЗБЕКСТАН ССР
ЯЗЫДЖЫЛАРЫ
БИРЛИГИНИНҢ ОРГАНЫ

ЭКИ АЙЛЫКЪ ИЧТИМАЙ-
СИЯСИЙ ВЕ ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ
ЖУРНАЛ

ЕДИНДЖИ СЕНЕ ЧЫКЪУВЫ

МУНДЕРИДЖЕ

ШАКИР СЕЛИМОВ. Бар кучьнен. Публицистик поэма 3

КПСС XXVII СЪЕЗДИНИНҢ КЪАРАРЛАРЫ — ОМЮРГЕ!

ШЕВКЕТ БИЛЯЛОВ. Илим ве эмек бирлиги 22

БЕШЙЫЛЛЫКЪНЫНҢ ИЛЕРИ АДАМЛАРЫ

ЮНУС КАНДЫМОВ. БригадирнинҢ муавини. Очерк 24

РЕМЗИ АЛИМОВ. Бол берекет эшкына. Очерк 28

ШИИРЛЕР, ТЕРДЖИМЕЛЕР ДЕФТЕРИНДЕН

РЕШИД МУРАД. Эмек нешэлери. Дагълар лирикасы. Хатралар.
Тюшюмде. Куньбаты тарафкыа. Шиирлер 33

НЕСИР ЭСЕРЛЕР

СЕРГЕЙ ТАТУР. Кузь акъкында икяелер 38

АЙДЕР ОСМАН. Такъыр. Повесть 51

САФТЕР НАГАЕВ. Буз устюндеки Фарадей. Весикъалы повесть 69

НАЗМ ЭСЕРЛЕР

МАМБЕТ АБЛЯЛИМОВ. Ватаным. Бир гузельге. О шундай
къурум ки... Ялы бойлы кыыз. Шиирлер 85

ШУКРИ АППАЗОВ. Къарлар. Арал. Шиирлер 89

ГЪАФУР ГЪУЛАМ АДЫНА ЭДЕБИЯТ ВЕ САНЪАТ НЕШРИЯТЫ

ДЖАФЕР КЪУРТСЕИТОВ. Ешерген кыртышлар. Юзюм кютюги.	
Шиирлер	90
РЕФАТ ЧАЙЛАКЪ. Эгер сен... Кыайтып кельмез. Мен билем.	
Шиирлер	92

ДЖЕНКЯВЕР ШУРЕТ ИЗИНДЕН

ЭНВЕР АРИФОВ. Дженкчи, эким, журналист. Очерк	94
---	----

ХАТЫРА САИФЕЛЕРИ

Эдипнинъ фаалиети	103
ЯКЪУБ ЗЕККИ. Акълы тазир. Икяе	105

ЭДЕБИЙ АСАБАЛЫГЪЫМЫЗДАН

РИЗА ФАЗЫЛ. Шириет ирмакълары	107
ГЪАЗАИЙ. Тал терекнен субет. Гъазель. Шиирлер	109
ТЕРКИ. Гъазель	111
АБДУЛЬ-АЗИЗ. Кендим. Кыасиде	112

ХАЛКЪ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ

Дердиёкъ ве Зульфисия. Дестан	113
---	-----

БАЛАЛАРГЪА

МУХАММЕД КЪАРАХАЛИЛОВ. «Къашкъа». Шиир	131
□	
Рустем Али 50 яшында	132

САНЪАТ

ФЕВЗИ АЛИЕВ. Кырымтатар макъамлары	134
РЕФАТ ИБАДЛАЕВ. Марш	143
□	
Авторларымыз акъкында	144

Баш редактор: АЙДЕР ОСМАН.
Редколлегия: ШАМИЛЬ АЛЯДИН, СЕРВЕР АРИФОВ,
АБЛЯЗИЗ ВЕЛИЕВ (месуль секретарь), АСКЪАД МУХТАР,
БОРИС ТИХОМОЛОВ, ЗАРЕМА ТРАСИНОВА, НУЗЕТ
УМЕРОВ, МИАД ХАКИМОВ, ЧЕРКЕЗ-АЛИ, УРИЕ ЭДЕ-
МОВА.

БАР КУЧЬНЕН

Шаир Шакир Селимов озюни земане шиирietимизниъ корюмли векиллеринден бири оларакъ танытмакъта. Буны о озъ яратыджылыгына джиддий янашувунен, адамларны эджанландырыджы актуаль мевзуларда язгъан янъы-янъы эсерлеринен исбат эте. Якъында о, джеметимиздеки мусбет дeнъишовлерге сeслeнип, редакциянынъ социаль сымарышы иле янъы публицистик поэма язды. «Бар кучьнен» деп адлавдырылгъан бу эсеринде шаир озъ элини девиризмизниъ набызы узеринде тутаракъ иджат эте билъгенини косьтере. КПСС XXVII съездининъ джошкъун рухий ирмакъларынен суварылгъан, акъикъий девир рухынен ашлангъан шу поэманы журнал окъуйыджыларына мемнуниетликле теклиф этемиз.

КИРИШ

Владимир Владимирович!
Изин беринъиз
Сизинъ иле сёйлешмеге
бир къач дакъыкъа.
Омрюмизде
белли тура
улькен еринъиз,
Джоюлмагъан киби,
ольмез
улу Акъыкъат.
Бугунъ
бизге
гъает керек
Сиз аткъан адым,
Эм де
Сизинъ
инкъилябий
къавий «Сол маршы»
Усулынъызнен
язайым деп,
къалемим алдым,
Такълид деген шейге
гонълюм
олса да къаршы.

*) Поэма къысқартылгъан вариантта басылмакъта.

(Затен,
 буюк сималаргъа
 такълид этюв де
 Истидатсыз
 бир кимсенинъ элинден кельмез);
 Эбет,
 билем,
 кучюм ёкътыр
 Сизге етюдде —
 Буны анълар окъуйыджым
 ве мени кульмез.
 Йигирминджи
 йыллардаки
 денъишювлерге
 Иссенъизни
 къоштынъыз Сиз
 отъкюр «Бар сеснен!»
 Тезлештирюв
 юкюн алгъан
 бизим несильге
 Курешмеге сыра кельди
 бар къувет —
 кучънен!

I

Эй, ильхамым,
 Инкъилябнынъ
 тазе нефеси
 Мемлекет
 ве
 дюнья узъре
 кене уфюрди.
 Эшитильмек керек
 артыкъ
 меним де сесим,
 Шунынъ ичюн
 иджадымны
 негизден бурдым.
 Эй, ильхамым,
 бинъ докъуз юз сексен алтыннынъ
 Шень баари
 адеттен тыш
 буюрды эрте.
 Акъикъятнынъ
 тотланмайджакъ
 догъма алтыны

Сеннен бирге
 ислеримни
 джошкъун тепрете.
 Эй, ильхамым,
 риджа этем,
 быракъма мени
 Янъы нефес
 урулгъанда
 ачыкъ юзюме.
 Сенинъ иле
 туташкъанда
 багъырым-теним,
 Кучь-къудрет бер
 эр сатырым,
 эр бир сёзюме.
 Затен,
 артыкъ
 акъкъым ёкътыр
 зайыфлашмагъа,
 Акъкъым ёкътыр
 кучлюклерден
 къоркъып къачмагъа.
 Талап эте бугунъ девир:
 къараны — къара,
 Акъны — акъ деп,
 догърусыны
 ачыкъ айтмагъа.
 Эй, ильхамым,
 ёлларынъа
 козюмни тиктим,
 Итикъадын,
 ишанчыны
 джойгъан бахтсыздай.
 Озь-озюни
 алдатувнынъ
 дертлерин чектим.
 О куньлерни
 хатырласам,
 теним буз бузлай.
 Ёкъ,
 мен кечкен ич бир кунни
 силип атмайым,
 Улу Юртнынъ Улу Ёлы
 дегиль тек Гульзар.
 Абынсам да,
 йыкъылсам да,
 бу ёлда тайып,
 Эбет,
 меним озюмнинъ де
 къабаатым бар.

Кель, ильхамым,
 медеткяр ол
 манъа бугуньде,
Билем, кучтьир
 морт солакътан
 балнынъ таммасы
Давет эте,
 муреккеп
 бу айдын куньде
Партиямнынъ
 яны сёзлю Программасы.
Давет эте,
 келеджекте аятымызнынъ
Дагъ чокърагы киби
 темиз
 саф олмасына.
Давет эте,
 етмиш йыллыкъ
 къанатымызнынъ
Эпкинлешкен
 сурьатына
 кучъ толмасына.
Яны асыр таба
 вызлы
 адым аткъан Юрт
Талийлерге
 кене къавий
 умют ашлады.
Эй, ильхамым,
 къалемимни
 озюнь къавий тут,
Юрегимни
 яны бир ис
 къозгъап башлады.

II

XXVII — рум ракъамы кирди тарихкъя,
Юкълап къалгъан виджданларгъя
 янъы рух берип.

Къана,
 ким о къаранлыкъта?
 Чыкъсын ярыкъкъа!
 Чыкъсын,
 артыкъ
 бу мейданда
 тапсын озь ерин!
 Къана,
 ким о,
 джумран киби
 дымлыкъкъа къачкъан?
 Къана,
 ким о,
 къаплыбакъа
 киби сюйрельген?
 Вакъыт адлы
 джеваирни
 дёрт якъкъа сачкъан?
 Бош богъазнен
 шурет арап
 джангъа тюйрельген?
 Ёкъ,
 Инкъиляб башланмады —
 девам этмекте,
 Темизлемек керек ёлны
 пусюрликлерден.
 Досттан
 эксик
 дегиль душман —
 козюн тикмекте,
 Тикмек дегиль,
 такъип эте
 къарадан,
 коктен:
 Ай-ай,
 дей о
 сюрюнсек де
 кериде къалсакъ,
 Къуракъшыса
 биз яраткъан
 къудретли улукъ.
 Ай-ай,
 гедже-куньдюз
 шарап ичип богъулсакъ
 Истисалда
 девам этсе
 титис дургъунлыкъ.
 Ихтирасы
 чокътан сёнген
 фаише киби.

Ифтирасын
 устюмизге
 шыбалай
 душман.
 Олалмасакъ
 эгер бугунъ
 омюр саиби,
 Кърымтатар
 дегенидай
 ярын
 «сонъ пешман...»
 Къа, аркъадаш,
 бельни бувып
 даврап курешке,
 Далгъалансын
 баш тѣбенъде
 енъиш байрагъы!
 Бешйыллыкъны
 беджерейик
 ялынъыз «5»ке!
 Къавий тутып
 мемлекетнинъ
 «Чѣкюч, Орагъын».
 Биз дегильми,
 янъы заман
 къапысын ачкъан?
 Биз дегильми,
 эски турмуш темелин йыкъкъан?
 Къыртыш ачып,
 ильк берекет
 урлугъын сачкъан?
 Биз дегильми,
 эр джебѣде
 дарб адым аткъан?!
 Алев-оттан
 сагъ-селямет
 чыкъкъан къушдайын
 Къанатыны
 магърур,
 кениш джайдырды Ватан.
 Тек илери,
 тек илери
 ынтылдыкъ даим,
 Курешмектен усанмадыкъ,
 тынмадыкъ бир ан.
 Гъарпта базы
 акъыл —
 да-
 не-е-е
 «советшнаслар»

Богъаз кере
 «Социализм артта къала», деп.
 Гизлемеймиз,
 эбет,
 бизде
 эксикликлер бар,
 Чюнки
 тапталмагъан ёлдан
 кетмектемиз эп.
 Не къадар чокъ,
 агъыр олса
 юкю керваннынъ,
 О къадар кучъ —
 къыйын ола
 узакъ сефери.
 Ве копеклер
 авлап-урип
 якъкъанда Джанны,
 Эки-учъ къат
 мешакъатлы
 юрмек илери.
 Козъ юммаймыз,
 эбет,
 бизде эксикликлер бар,
 Енъишлерге коре
 олар
 дирем олса да.
 Макътанувгъа,
 къабартувгъа
 чокъча итибар
 Бердик кяде
 энъ къыйын ёл
 огде турса да.
 «Семерели бешйыллыкъ бу» — дедик,
 не олды?
 «Кейфиетли бешйыллыкъ бу» — дедик,
 не олды?
 Тонна-тонна
 кягъытларгъа
 ракъам толдырдыкъ,
 Я амельде керек олгъан
 план не олды?
 Венерагъа
 догърулгъанда
 янъы ракета
 Мен тюкянда корьген эдим:
 койлю бир къадын
 Айрет иле
 чифт потикни
 элинде тута,

Алайыммы — алмайыммы
 дегендай сатын.
 Ёкъ,
 парасын аджымай о,
 Джаны истеген
 Онъа бир чифт кейфиетли
 аякъкъап керек.
 Алмай къайткъан олса да
 я
 алса да эгер,
 Билем,
 шу кунь
 бир инсанда
 къырылды юрек.
 ...Самаркъандда
 фабрика бар —
 «Уджюм» адына,
 Алтмыш йылдыр —
 бир тезьясы
 денъиштирильмей.
 Бир заманда
 уджюм эткен мында къадынлар
 Эскиликке.
 Амма чокътан уджюм корюльмей.
 Эки козю
 дымма сокъур
 бир инвалидге
 Учъ йыл эвель
 айырдылар
 янъы квартира.
 Аля бугунъ акъсай-акъсай
 къатнай о ЖЭКке,
 «Бу беяны алынъыз, деп, менден»
 ялвара.
 Черик асыр
 эвельси мен
 эдим талебе,
 Бутюн мектеп
 чыкъарыла эди тарлагъа.
 Соцярышта
 эльде этмек ичюн гъалебе,
 Акъылымда, чатлай эди
 эр бир пармагъым.
 Ёкъ, мен
 пешман олып кечкен
 куньге янмайым,
 Энтузиазм
 къайнай эди
 къанларымызда.

Лякин бугунь
 ойгъа далып
 анълап олмайым:
 Техниканен
 бирге оськен
 анъларымызда
 Нечюн яшап кельди
 дешет
 консерватизм?..
 Къайдан кельди
 башымызгъа
 чолпа реберлер?
 Оларгъа бу дургъунлыкъкъа
 ким берди изин?
 — Эбет, — дерсиз, —
 чокътыр бунъа,
 чокътыр себеплер.
 Партиямыз,
 себеплерни
 ачыкъ ве айдын
 Беян этти
 эпимизге
 алий Съезде.
 Анъымызгъа
 синъдирейик
 онынъ эр къайдын.
 Чалышайыкъ,
 къайнасын
 юреклер эр кесте.
 Вакъты дегиль
 себеплерни
 къарыштырмагъа,
 Юрьмек керек
 бугунь улу
 ТЕЗЛЕШТИРЮВНЕН.
 Вакъыт ёкътыр
 агъыз ачып
 бакъып турмагъа,
 Чалышайыкъ!
 Чалышайыкъ!
 Олгъан —
 бар кучънен!

III

Теракъкъыят...
 Тезлештирюв...
 Инсан факторы...

Инкылябий мемлекетте
 бу тувгъан сѣзлер
 Къана,
 ач,
 бакъ —
 лугъатларда, аджеп,
 ёкътырмы?
 Шимди корип
 анъладыкъмы
 оларны
 бизлер?
 Днепрельстан,
 Магнитогорск,
 КамАЗлар,
 БАМлар
 Теракъкъият
 дегильмеди
 аятымызда?
 Ады
 ири ариф иле
 язылгъан Инсан
 Денильгенде,
 ильк-эвеля
 совет адамын
 Ич шубесиз
 козь огюне кетирем,
 инан,
 Онынъ иле
 анъладым мен
 яшавнынъ дадын!
 Агъырны да,
 енгильни де
 чектим онынъле,
 Биесининъ
 хош сютюне
 тоймагъан тайдай,
 Шунунъчюнми, дейим,
 Бугунъ гонълюмде
 Къуванчларым
 ве дертлерим
 тартылгъан яйдай.
 Сакъын-сакъын,
 къаба эльнен
 токъунманъ яйгъа,
 Къуванч —
 дертке,
 дерт —
 къуванчкъа
 чевириймесин.

Мукбайтлыкънен
 янашынъыз
 азиз Инсангъа,
 Первасызлыкъ
 не олгъанын
 эй-ат!
 бильмесин.
 Эр бир шейнинъ
 башлангъанын
 улу Инсандан
 Бильген эдим
 къартбабамнынъ
 опыкенде элин,
 Ве
 ильк кере
 отургъанда
 рале башына,
 Эеджанле
 язгъан эдим
 эджалап:
 ЛЕ-НИН...
 Меним ичюн
 шу сёз иле
 башланды аят,
 Шу сёз иле
 тапылгъанды ильк анахтарым.
 Ойлап бакъсам,
 бугунъ кене
 шу сёздир къанат —
 Шу сёз иле
 башланмыштыр
 инсан факторы.
 Теракъкъият,
 тезлештирюв
 келимелери
 Текрар-текрар
 айтылгъанда
 улу минберден,
 Козъ алдыма
 кельди бутюн
 ер сакинлери,
 Чюнки
 сыкъы багълым
 бутюн мемлекетлернен.
 Теракъкъият
 олурмы ич
 тек бир улькеде,
 Къайгъырмаса
 бир-бирини
 дюнья халкълары?

Бирлик олып
 ташымасакъ
 улькен елькеде
 Бу хышымлы сейяреиниъ
 аизарларын?
 — Газетлерде чокъ язалар:
 «инсан факторы...»
 Баба,
 анълап оламайым
 онынъ манасын.
 — Динъле,
 санъа анълатайым
 бу сёзлер сырын,
 Зекки кызым,
 джевабыма бельки къанарсынъ.
 Ильк-эвеля
 юксек анънен
 чалышсын юрек,
 Бу дюньяда
 догъып,
 осип
 яшагъанычюн.
 Эр бир инсан
 месулиет
 ташымакъ керек,
 Джемиетнинъ
 ниметини
 ашагъанычюн.
 Лякин бугунъ
 бир мемлекет черчивесинде
 Сынъырланып
 къалса эгер
 инсан факторы,
 Инсанлыкъ
 озъ къабугъынынъ
 тар ичерсинден
 Чыкъып олмаз,
 сёнип къалыр
 къальбининъ къоры.
 Билесинъ де, кызым,
 мавы экран янында
 «Челлинджер»нинъ
 патлагъанын
 корип агъладыкъ.
 Чешит ренкли
 еди джесюр
 рухы эшкъына
 Аилемизнен
 ташдай къатып
 сюкют сакъладыкъ.

Икътисадий
 джеэттен биз
 бираз кериде
 Къалгъанымыз
 дешет дегиль
 джемиет ичюн.
 Амма нenen
 уянтмалы
 юрек тёрюнде
 Инсанларнынъ
 юкълап къалгъан
 маневий кучюн?!
 Тонна-тонна
 кягъытларгъа басыла сёзлер,
 Окъуп бакъсанъ
 агъырлыгъы
 терезеде-ноль.
 Бир шахэсер
 тапайым деп,
 ёрула козьлер,
 Хайыр, джаным!
 Джыйынтыкълар — сувгъа толы голь...
 Хайыр, джаным, —
 «биз кериде къаламыз», десенъ,
 «Ёкъ, осемиз!» —
 деп, когерип
 бакъып турдылар.
 Кимлергедир керек эди
 яландан осьмек,
 Чин осювнинъ
 къаршысына
 седлер къурдылар.
 Азчыкъ къалды,
 эдебият
 толчок — базаргъа
 Келип-келип
 бир кунъ ола
 чеврильмесине.
 Нешриятлар
 биревлернинъ
 пара къазангъан
 Енгиль-ельпи
 менбаына
 деврильмесине.
 Азчыкъ къалды,
 гъурурымыз —
 классиклерни
 Устазларнынъ
 сырасындан
 чыкъараяздыкъ.

Бир китабын чыкъармадан
Ашыкъ Умернинъ,
Шакир, Шерьян, Билялларнынъ
«Джонклерин» бастыкъ...
Олар шаир дегиль десем,
тутылсын тилим,
Азмы-чокъмы
къафиеленди
баягъы сатыр.
«Книготорг»нынъ
тюкянында
туташа дилим —
Уфакъ-тюфек
джыйынтыкълар
къач «ша»гъа татыр?..
Насыл этип даянырсынъ,
насыл осерсинъ,
Тувгъан тилинъ кыбырдамай
ятса рафларда?
Шаирликнинъ
такъдирине
насыл тѣзерсинъ,
Адынъ-ёлынъ
анъылса тек
сахта лафларда?*

«Шаир олмакъ —
бордж дегильдир,
лякин гражданин
Олмагъа сен борджлысынъдыр»,
деген устазны
Тапсам бугунъ
тизге чѣкип
опердим элин,
Ве бир четке
сильтер эдим
къалем-языны!
Раатсызлаймы
гражданлыкъ дуйгъусы бизни?
Джевап беринъ,
группаларгъа
болюнген эшлер.
Тек гъарезлик бийледими
гонъюлинъизни? —
Шай деп сорар
бизден сонъра
кельген несиллер.

* Языджы ве шаирлернинъ адлары эм де эсерлери джедже-
линден ибарет комплиментар макъалелер козьде тутула.

«Тувгъан тилим»,
«Тувгъан халкъым»,
«Тувгъан Ватаным»

Сёзлеринен

ойнамагъан

шаир къалдымы?

Амма тувгъан тиль кечильген мектептен,
джаным,

Вазиятни огренмекчюн

хабер алдыкъмы?

«Кимлернинъдир къолы бар»

деп афыра душман,

Унутылса тувгъан тили

Уфакъ миллетнинъ.

Бу ерде мен

Кимсеге

ич къабаат къошмам —

Биз озюмиз догъурамыз

бойле иллетни.

Тувгъан халкънынъ санааты

бизге ят дегиль.

Ойлаймызмы

асыл оны

ёрулмай-талмай.

Керчектен де

тувгъан халкънынъ ичюн

янсанъ, биль:

Тек бир къалем

тутмакъ иле

шаирлик олмай.

«Ватаным...!»

деп шиир язгъан

бир къаракъалпакъ

Юрегиме зерре къадар

тесир

этмеди.

Чюнки Арал

денъизининъ

кунъ-кунъден,

анджакъ

Къуругъаны

козь алдымдан бир анъ кетмеди.

Мына насыл пейда ола

енгиль эсерлер!

Окъугъанда оларны

ич тенинъ титремей.

Бойлесине шахэсер деп

къыймет кесселер,

Фаний дюнья ишлерине

акъылынъ етмей.

.
 Владимир Владимирович, афу этинъиз,
 Къаршыныызда къркъмай-пысмай
 баягы таштым.
 Меним ичюн адалетли устаз — Озюнъиз!
 Дуям, кяде алевленип
 кърардан аштым...
 Къашларыныыз арасында топланды тююм,
 Бильмем нечюн ачувланып бакъа серт козьлер?
 Эбет, анълайым:
 эдебият дегильдир оюн,
 Юреклерни джоштырмакъчюн
 языла сёзлер.
 Эй, серт устаз!
 Ёкъ, мен шимди Сизинъ иле
 Бу сатырлар узеринде сагълыкълашмайым.
 Бизлер даа корюширмиз
 энъ улу Кунъде —
 КОММУНИЗМ адлы
 айдын нурлар ичинде!

ХАТИМЕ

Эй, замандаш! Эй, ватандаш!
 Этрафынъа бакъ!
 Насыл буюк денъишмелер
 олмакъта бугунъ.
 Темизликчюн курешкенде эр намуслы халкъ!
 Тезлештирюв далгъасына кьошулмакъчюн
 къалкъ!
 Элимизде бурулышнынъ байрагы —
 дестюр,
 Анъымызда партиянынъ саф Программасы.

Вакъыт дей ки:
бар кучюньнен
озюньни косътер,
Улу Юртта
пусюрликтен эсер къалмасын.
Дертке толы
сейяренинь
юкюн котермек
Заман укми иле къысмет
экен бизлерге.
Шунынъ ичюн
озь юртынъда
низам
косътермек
Демектир ки,
садыкъ къалмакъ
бу Ана-Ерге.
Эй, замандаш!
Эй, ватандаш!
Этрафынъа бакъ!
Янъы куреш
далгъасына
къошулмакъчюн
къалкъ!

Апрель-июль, 1986 с.

Шевкет Билялов,

Озбекистан ССР
НОТ Меркезининъ
сектор мудири.

ИЛИМ ВЕ ЭМЕК БИРЛИГИ

Озбекистан ССР Кой ходжалыгы министрлиги эркияндаки эмекни ильмий тешиклатандырув Меркези (Центр НОТ) 1968 сенеси мейданга кельди. Мезкюр идаре памукчылыкъ, айванасравджылыкъ, багъ-багъчаджылыкъ, техникий осюмликлер, техниканы тамир этюв ве ондан догъру файдаланув, кой ходжалыгыны механизмлештирюв, эмекнинъ физиологиясы ве санитариясы эм де диспетчер хызмети меселелеринен огъраша.

НОТ Меркезининъ эсас вазифеси истисалларда илимнинъ енъишлерини ве интенсив технологияны кениш даркъатув, мутехассысларга методик ве амелий ярдым косътерювден ибарет. Бундан гъайры, бизим идаре, кой ходжалыгы ичюн янъы иш усулларыны кешф эте ве айны заманда оларны омюрге кечире.

Та йигирминджи сенелери, мемлекетимизнинъ санайы ве кой ходжалыгында эмекни ильмий тешиклатандырув меселелерини къуланув арекети жанланган эди. Айны шу йыллары, Ишчи-койлю Халкъ Комиссариатынынъ инспекция коллегиясы узурьнда эмекни ильмий тешиклатандырув совети догъды. В. И. Ленин бунынъ эсасчысы олды, онынъ огъуне бир сыра муим вазифелер къойды ве матбуатта «Аз олсын, яхшы олсын», «Совет акимиятининъ невбеттеки вазифелери» киби макъалелернен чыкъышта булунды.

Мемлекетимизде эмекни тешиклатандырувны янъылау меселеси кеттикче кениш колем алды. Кой ходжалыгында эмекке ильмий нокътай назарнен янашув саесинде, пек чокъ мусбет денъишмелер олды. Месея, уфакъ кой ходжалыкълары ири ходжалыкъларга — колхоз ве совхозларга чевирилди. Бунынъле истисал технологиясы процесси тамырындан денъишти. Партия ве укюметимиз тарафындан кой ходжалыгыны даа зияде инкишаф эттирюв меселесинде тюрлю тедебирлер корюльмекте ве омюрге кечирильмекте. Бунынъле, эмекни ильмий тешиклатандырув ишине буюк дикъкъат айырылып келинмекте. «Ильмий-техникий прогрессни эр тарафлама тезлештирмели. Илим ве техниканынъ ролюни юксельтмели, истисал даа кейфиетли махсулат чыкъармалы, икътисадиятны эр джеэттен интенсификация рельслерине къоймалы, умумен истисалнынъ файдалы тарафларыны котермели, социаль меселелерни чезюв ишинде илим-техника инкишафынынъ ёнелишлерини къуветлендирмели» — дениле Советлер Бирлигининъ 1986—1990 сенелери ве 2000 сенесинедже икътисадий ве социаль инкишафнынъ Эсас догърулышларында. Озбекистаннынъ кой ходжалыгы органлары ве ильмий муэссиселери партия ве укюметимизнинъ къарарларыны омюрге кечиререк къоджаман ишлер алып бармакъталар.

Эр кеске белли олгъаны киби, Озбекстан, мемлекетимизнинг эсас памукъ базасыдыр. Шу себептен НОТ Меркези тешкиль олунгъан куньден башлап памукъчылыкъ меселесине айрыджа дикъкъат этиле. 1968 сенесинден бу куньгедже идаремизде бир талай тедбирлер корюльди. Рисалелер, макъалелер, плакатлар басылды. Радио ве телевидениеде чыкъышлар япылды. Эмекни тешкилятландырув, тарла-ларны сачувгъа азырлав тедбирлери ишленип чыкъылды. Кенъ сыра-лар иле сачувнен бирликте, бир кереден кубре ве гербицидлер къоюв меселеси бакъылды. Буларнынъ эписи семерели нетидже берди, масрафлар азлашты. Месея, «Коммуна» колхозында (Хорезм об-ластынынъ Гурлен районы) бойле тедбирлер нетиджесинде учъ юз гек-тар сачылгъан ерден 8,2 бинъ кумюш файда алынды. Бундан гъайры мында тамир-транспорт отрядлары ве кузълукъ-къышылыкъ ишлери ичюн механизмештирилген отрядлар мейдангъа кетирильди. Олар-дан махсулдар файдаланылды. «Нарпай» совхозында (Навоий об-ластынынъ Навоий районы) ялынъыз тымар вакъытында тамир-транс-порт отрядынынъ туруп къалмаювы, памукътымар машиналарыны техникий джезттен теминлев ве чалыштырув, медений хызмет косъте-рюв нетиджесинде махсулдарлыкъ секиз процент артты. Бир машина-нынъ ишлеп чыктарув къабилиети он беш процент юксельди.

Идаремиз 1982—1986 сенелери «Колхоз ве совхозларда махсулат-ны комплексли системада юксельтюв ишинде янъы усуллар къыды-рып тапув ве оны амелий къуullanув саасында методик ярдым этюв» деген мевзуда буюк иш алып бармакъта. Мутехассыслар тарафындан Акъкъургъан районынынъ «Акъкъургъан» совхозы шараити ичюн памукъчылыкъта янъы технология ишленип чыкъылды. Айны бойле технология Фергъана областынынъ «Советабад» совхозында да къу-ланылды ве яхшы нетиджеге иришилди. Мисаль ичюн тек бир «Акъ-къургъан» совхозыны алсакъ, мында бизим тевсиемизле иш корюлип, масраф он еди бинъ кумюшке эксильди.

Идаремиз сонъки йылларда, республиканынъ колхоз ве совхоз-ларында бригадаларнынъ подряд усулынен чалышмаларына да сези-лирли иссе къошты.

Эмекни ильмий тешкилятландырув идареси 1985 сенесинден башлап комплекс программасыны ишлеп чыкъув ве оны реализлев, яни 2000 сенесинедже кой ходжалыгъында къол ишини эксильтюв боюнджа чалышмакъта. Бу меселеде энди баягъы мувафакъиетлер эльде этильди.

Сурхандарья областындаки «Советабад» совхозында 1986—1990 ве 2000 сенелери ичюн технология харитасыны ишлеп чыкътыкъ. Памукъчылыкънен огърашкъан ишчилернингъ сайысыны эксильтюв козьде тутулмакъта. Мында 2000 сенесине барып бир гектар памукъ тарласында 600 адам-саати икътисад этиледжек, ходжалыкъ боюнджа махсулдарлыкъ 32,3 процент артаджакъ, 497 бинъ кумюш икътисад этиледжек. Бойле тедбирлер республиканынъ башкъа ерлеринде де алынып барыладжакъ.

Затен, идаремиз мутехассыслары тарафындан 1968 сенесинден бу куньгедже колхоз ве совхозларгъа беш миллион кумюшке якъын амелий ярдым косътерильди, яни шу къадар масраф япылып, янъы иш усуллары менимсенильди. Бундан йигирми миллион кумюштен зияде келир алынды. Башкъаджа айткъанда, НОТ Меркези ичюн мас-раф олунгъан эр бир кумюш ерине орта эсапнен 4,43 кумюш келир алынды. Кимер ерлерде исе бу косътергич секиз — он кумюшни теш-киль этти.

Дейджегим, бугуньде санайы ве кой ходжалыгъы истисалларын-да НОТ Меркезининъ иссеси гъает буюктир. Хадимлеримиз КПСС XXVII ве Озбекстан Компартиясынынъ XXI съездлери къарарлары-ны омюрге кечиререк, усанмадан чалышмакъталар ве бу саада мусбет нетиджелерге иришмектелер.

Юнус Кандымов

БРИГАДИРНИНЪ МУАВИНИ

ОЧЕРК

Серин ель юзюмизни охшамакъта. Партком секретарынынъ «Узиги» энишли-ёкъушлы, айланчыкъ асфальт ёлдан кетмекте. Ёлнынъ эр эки тарафындаки багъ-багъчалар, памукъ ве кенаф тарлалары бири-бирини денъиштирип туралар. Секретарь, «Шуралисай» участкасына якъынлагъанымызда, машинаны явашлатты.

...Хамракъул Турсункъулов адына колхоз, Янъыёл районынынъ икътисадиятында муим ерни ишгъаль эте. Бутюн районда етиштирилген памукънынъ он процентинден зиядесини мына шу колхоз бере. Ракъамлар тилинен айткъанда, бу учъ бинъ эки юз тонна демектир. Мезкюр колхоз отузынджы сенелернинъ башларында мейдангъа кельди. Онынъ биринджи ады «Бирлешюв» эди. О йыллары колхозда олгъаны-оладжакъ дёрт юз он дёрт гектар экин мейданы, йигирми эки огюз, он эки ат, юз йигирми секиз къоранта олгъан. Коллективлештирюв девирининъ энъ къызгъын вакъытларында, колхоз этрафындаки рентабельсиз уфачыкъ ходжалыкълар «Бирлешюв»ге бирлештирильди.

Ярым асыр ичинде колхознынъ экин мейданы эки бинъ гектаргъа барды. Бунгъа коре де истисал базасы, техникасы бар. Колхозда шимди бинъге якъын къоранта яшай. Йыллыкъ келир дёрт миллион рублеге бара. Колхозда къуветли партия тешкиляты бар. Юз къыркъ коммунист ходжалыкънынъ чешит пытакъларында чалыша, КПСС XXVII съезди къарарларынынъ эдасы огърунда федакярлыкъ нумюнелери косьтерелер. Бу йылдан башлап, колхозджылар памукъ етиштирювнинъ интенсив технологиясыны менимсемеge кириштилер. Бир чокъ ишлерни техниканынъ омузына юкледилер. Ве бу саада белли нетиджелерге иришмектелер.

Мына, колхознынъ тарлалары гуя копюрген денъиз, «мавы геми-лер» исе копюкли далгъалар узеринде ялдамакъталар. Тарла гвардияджыларынынъ, даа догърусы «мавы геми» капитанларынынъ черелери адден зияде джиддий. Олар халкъ огюнде имтиан бермектелер. Мангъай терлеринен суварылгъан топракъ исе, оларны сынамакъта.

— Бу йыл мына шу 4-нджи бригадада эки бригадир чалышта десек де оладжакъ, — деди партком секретары машинаны токътатып. — Бириси Ташкенбай ака, дигери Диявер. Даа догърусы Диявер мында эсапчы вазифесине тайинленди. О. Ташкенбай аканынъ муавини. Буны эксперимент десек де оладжакъ. Ана, Ташкенбай аканынъ озю де келе...

Эбет, колхозда бригадирнинг муавини деген вазифе ёкъ. Эсапчы вазифеси бар. Колхоз правлениеси ве партия тешкилятынынъ къарарынен, эсапчыларнынъ ролуни юкселтмек ичюн, бригада ичерисиндеки вазифелерни эсапчыларнынъ узерине юкледди. Энъ эйиси, буны Ташкенбай аканынъ озюнден иштейик.

— Бизлер энди къартайдыкъ, — деп, терен кокюс кечирди бригадир. — Бизим еримизге яшлар кельмек керек... Бааръде колхоз бригадирлерининъ советинде Дияверни озъ ериме бригадирликке тевсие эттим. Эбет, адий механизаторны бригадирликке тайинлемек къолай меселе дегиль. Яш механизаторны бригадирликке котерсенъ, о авале этильген вазифени я илериге догъру чекер, я да йылларнен эльде этильген мувафакъиетни ёкъкъа чыкъарыр. Шундан себеп, оны башта эсапчы вазифесине тевсие эттим. Эсапчы дегенде, не ичюндир эр кеснинъ козю огюнде къолтугъында колхозджыларнынъ джедвели олгъан дефтер, къулагъынынъ артына къыстырылгъан къалемли адам джанлана. Гуя о, ким ишке чыкъты, ким чыкъмады — оны козете, плюс-минус къоймакътан башкъа иши ёкъ. Асылында исе ойле дегиль. Керчек, эвеллери эсапчы тек плюс, минустан гъайры ич бир шей япмай эди. Шимди исе эсапчыны бригадирнингъ ресмийлештирилмеген муавини дер эдим. Эсапчы бригаданынъ бутюн ишлерини координирлей. Ким не иш беджереджегини бельгилей. Анги тарлагъа насыл агротехника тедбирини отъкермек, ангисине ишлев бермек, ангисини сувармакъ керек, къыскадан айткъанда о бутюн ишлернинъ башында тура. Бригадирлернинъ ролю, дейсинъизми? Бригадир эсасен колхоз правлениесинен иш коре. Техника, кубре, сув, ашайт, ихтият къысылар — бутюн буларны бригадир аль эте, коллективни бу шейлернен теминлей. Башкъаджа айтаджакъ олсакъ, бригадир колхоз ве правление арасындаки негиз бугъум. Эсапчы исе, догърудан-догъру адамларнен иш алып баргъан бугъум. Айтаджакъым, колхозджылар эсапчынен зияде иш корелер. Не олса онъа чапалар. Кимерде ойле аллар ола ки, Диявернен экимиз лакъырды этип тургъанымызда, колхозджы я да механизаторлардан бир де-бириси келе де, догъру Дияверге мураджаат эте, мен исе бир четте бакъам да къалам. Санки дерсинъ мен бу ерде ёкъым. Диявер башталары: «Мына бригадир тура, онъа айтынъыз», — дей эди. Мен исе онъа: «Меселени озюнъ чез, бригадирге юклемеге тырышма», — деп тенбиелей эдим. Адамларнен лаф этмеге, олардан иш талап этмеге огренсин деп, онъа мустакъиллик бердим. Янъылмагъаным. Тарлаларымызда етиштирилген номай берекетнинъ талийини Диявер де чезди десем, янълыш олмаз.

— Лякин, занымджа бу эсас реин ола бильмей, — деп къошты партком секретары. — Техникагъа бельсенмеген олсанъыз, бойле берекет етиштирилмез эди.

— Догъру, буны инкяр этмейим, — деди Ташкенбай Темиров. — Шойле, Къасымджан. Лякин янъы техника алырым да, сонъ янъыджасына чалышырым демек иле тезлешюв олмай. Техникада не къадар къувет, не къадар къудрет гизли олгъаныны санъа анълатмагъа аджет ёкъ. Мына шу къуветни сонъки диреминедже чекип алмакъ ве ондан билип файдаланмакъ керек. Мына бу тезлешюв олур. Менимле разы олунъыз, озюне хас тезлешюв олур. Бу биринджиден. Экинджиден, бизде Диявер бар. О олмагъан олса, бельки, та бу къадар кокюс керип лакъырды этмез эдик...

Эмек ветераны, битмез-тюкенмез теджрибе хазинеси, буюк амелиятчы, меракълы субетдеш Ташкенбай аканынъ айткъанларында джан бар. Колхозда беш бригада олып, беши де беш тюрлю. Йылда бир кере олар «техника дердине» огърайлар. Янъы техника беринъиз, деп шамата къопаралар. Ама Ташкенбай ака бу меселеде сесини биле чыкъармай.

— Мен озюмни бильгенимден берли памукъчылыкънен огърашып кельмектем, — деп девам эте Ташкенбай ака. — Нидже механизаторлар къолумдан келип кечтилер. Гизлемеге аджет ёкъ: шегиртлерим

арасында озь огъулларым да барлар. Шимди оларнынъ бириси бригадир, дигери тракторджы... Лякин Дияверджан киби шегирт эр бир устазнынъ истегидир. Диявер бизим бригадада он беи йылдан берли чалыша. Бир де-бир ишни авале этеджек олып, агъызымны ачып етиштирмейим, Диявер аман илип ала да, онынъ эдасына кирише.

Мен энди къартайдым. Пенсиягъа чыкъкъаныма учь йыл олды. Колхоз правленийеси исе мени иштен бошатмай. Еринъизге адам азырламагъандже, кетменъиз дей. Мен чокъ тюшюнип отурмадым. Бригадир вазифесине Дияверни тевсие эттим. Бу вазифени тек о эда этер деген фикир менде та пенсия кягъытларымны догърулап юрьгенимде пейда олгъан эди. Диявер эмексевер йигит. Онынъ бабасы Рамазан агъа бизим бригадада сувджы олып чалышты. Онынъ насыл чалышкъаны эр кеске белли. Дияверджан тамам бабасынынъ озю. Несили къавий. Э-э, буларнынъ эписини бааръде бригадирлер советинде айткъан эдим...

Биз лакъырды арасы памукъ заны четиндеки ёлнен яваш-яваш юрип, шипангъа келип еттик. Мына шипан артындаки уфачыкъ озьгюн трактор паркы. Кенаф сабагъыны эзген агрегат, погрузчик, дут тереклери янынъда ер айдагъан зынджырлы трактор, майлангъан сабанлар, ворохоочиститель, курак тымар этиджи агрегат тура. Бу йылынъ тымары даа битмесе де, бригадада тымардан сонъ тарлаларны сюръмек, келеджек сененинъ берекетине азырламакъ ичюн тедарик корюльген. Бойле алны эр бир ходжалыкъта расткетирмек кучь.

— Бу йыл, — дей бригадир, — юз йигирми гектар мейдангъа памукъ сачтыкъ. Гектар башына йигирми докъуз центнерден памукъ хаммалы алмагъа къарарлаштырдыкъ.

Бизлер памукътымар машинасы янынъда токъталдыкъ. Оны мында тарладан айдап кетиргенлер. Не олды экен? Эки адам онынъле огърашалар, бизни коръмейлер, гъалиба. Ташкенбай ака «тсс-с» деп, бизге ишмар этти.

— Рахим, мынавы болтны яхшы этип пекит, бир даа узюльмесин, — дей эсмери, кесментик йигит.

— Яхшы, — деп соза дигери. — Тарлагъа баргъан сонъ япарым.

— Тарлада дегиль, мында козюмнинъ огюнде яп, яхшы этип пекит... Я зынджырлар не ичюн бу къадар бошагъанлар? Оларны чектирмек керек... Бельки шунынъ ичюн де барабанлар иштен чыкъадыр.

— Я, анавы куню чектирген эдим де?

— Эр кунъ козьден кечирип турмакъ керек. Бу санъа адам дегиль о ерим бошады, бу ерим агъыра демеге. Ишке ярым саат эвель кельсенъ, санъа ич бир шей олмаз. Саба етиштирип оламасанъ уйле тенеффусинде яп. Ишнинъ тамам къайнагъан вакътында техосмотр япма деп, санъа къач кере айтмакъ керек? Эх сени, Рахим, Рахим... Агрегатны майламакъ, козьден кечирмек ичюн он дакъкъа, барсын йигирми дакъкъа кетсин. Сен исе эки кунъден берли машинам бозулды, деп отурасынъ..

— Диявер ака, мен...

— Эр шейни санъа айтып, косьтерип тураджакъ олсам, берекетни не вакъыт джыйып аладжакъмыз?

Рахим индемейип къолуна анахтарны алды, агрегатнынъ астына кирди ве зынджырларны чектирип тургъан гайканы бурып башлады. Кесментик йигит манълайындаки тер буртючиклерини силип, шпинделлер устюндеки редукторны тешкерип башлады. О, бу арада бизлерни корип къалды, нечюндир бир кереден юзю къызарды.

— Диявер, ишлер ериндеми, ука, — деп корюшти партком секретары. — Насыл етишмемезликлер бар?

— Тамир бригадасы къайда гъайып олып кетти? — деп суальге суальнен джевапланды Диявер.

Шу вакъыт Ташкенбай ака секретарьгъа маналы назар ташлады. Бунынъле о: «Хош къандай?» деген киби олды...

— Бу йыл пек агъыр кельди, — дей Диявер Рамазанов. — Шу

кѡадар эмек ве гѡайрет сарф эттик ки, мынавы памукъ акѡикѡатен де энди козюмизге алтын олып корюне. Аванынъ кѡургѡакѡлыгы, сувнынъ кѡытлыгы бааръ ве яз айларында пек кѡыйнады. Бунынъ устюне мени эсапчы да этип тайинледилер.

— Языкѡсынасынѡызмы, ёкъса?

— Ёкъ, мында языкѡсынмагѡа ери бармы асла. Башта тек озь тракторым, озюме авале олунган иш ичюн джевап бере эдим. Бу йыл башкѡаджа олды...

— Демек, бу сене бираз кѡыйналдынъ, ойлеми? — деп сорадым ондан.

О суалиме бир кереден джевап бермеди. Бир сигар якты, тарлагѡа назар ташлады сонъ:

— Кѡыйын олмагѡа кѡыйын олды, — деди о. — Я, кѡыйын деп, кѡолларынѡны котерип теслим олмакъ айып дегильми?! Шимдики муреккеп ве меракѡлы девирде козетиджи олмакъ акѡайлыкѡ дегиль.

Бааръ акѡикѡатта, койлю ичюн пек онѡайтсыз кельди. Гѡает кѡыс-кѡа муддет ичинде сачув кампаниясыны битирмек керек олды. Сувармакъ, ишлев бермек, гѡыдаландырмакъ, кене сувармакъ, кене ишлев бермек, кене... Бу «кенелернинъ» сонъу корюнмез олды. Агротехника кѡаиделерине ич бир вакыт олмагѡаны киби риает этильди...

— Агротехника кѡаиделери дейсинѡизми? — деди Дилявер. — Оларны омюрге кечирмек кѡолай меселе дегиль. Интенсив технологиянен памукъ этиштирмек ичюн исе, даа земин ёкъ. Даа догѡрусы земин бар, лякин оны омюрге кечирмек ичюн базы бир шейлер кедер эте, яни бир чокъ адамлар, хусусан ёлбашчылар эскиджесине чалышмагѡа огренгенлер. Янѡыджасына, янѡы талаплар эсасында чалышып оламайлар. Янѡылыкѡкѡа уймагѡа тырышалар. Мен эминим ки, бойле алар вакытынджадыр...

Дилявер Рамазанов отуз яшында. О, III дѡреджели Эмек Шан-шурети орденининъ кавалери. «Яш олса да баш», деп мына бойле адамларгѡа айтадырлар. Дилявер «мытлакѡа эда этермиз» дедими, демек шай да оладжакъ. О даа якында КПСС сафына намзет оларакъ кѡабул этильди.

Кузь — имтиан девири. Дилявернинъ козьлеринден корюнип тура: о эеджанлы. Ташкенбай ака ве Дилявер тарлагѡа тараф адымладылар. Олар тарла четинде бир кѡач дакъкѡа девамында не актандыр кѡызгын лакъырды этилер. Сонъ Дилявер «мавы гѡеми»сининъ дюмени башына кечип отурды. Капитан озь гѡемисини «акъ алтын» денѡизине айдады. Бункер яваш-яваш «алтын»гѡа толып башлады. Та-зе джыйылган памукънынъ кѡокѡусы кузьнинъ хош авасына синѡе. Гѡемининъ артындан бакъып кѡалдыкъ. Партком секретары джеп дефтерине нелердир кѡайд эти. Мен де озюмнинъ джеп дефтериме Дилявернинъ айткан сѡзлерини кѡайд этем: «Манѡа берильген орден бутюн бригаданынъ эмегине кесильген кѡыйметтир». Дилявер бу мевзугѡа нечюндир бир даа кѡайтмады, даа догѡрусы кѡайтмакъ истемеди.

Партком секретары кѡайдларыны япып битирсе керек, Дилявернинъ комбайны откен сыраларны козьден кечирип башлады.

— Ташкенбай ака, памукънынъ аман-аман йигирми проценти бункерге тюше... Бу яхшы. Эсапчы буны да эсаплаган гѡалиба, — деп кулюмсиреди секретаръ...

Мына, памукътымар кампаниясы да битти. Диляверлернинъ бригадасы берген ваделерини ерине кетирди. Кузьнинъ хышымлы авасы, тамам бааръдеки киби коллективни яхшы этип сынады. Кѡыйынлыкѡларгѡа бакѡмадан, берекетнинъ етмиш процентинден зиядеси машиналарнен тымар этильди. Республика «акъ алтын» дагѡлары арасында Дилявер Рамазановнынъ да дагѡчыгы бар.

БОЛ БЕРЕКЕТ ЭШКЪЫНА

Очерк

О, танъ атар-атмаз уянды. Артыкъ юкълап оламайджагъыны анълап, еринден турды. Разие акъайыны ашхане босагъасында корьгенинен чырайы ачылды.

— Аблязиз, турдынъмы? Саба шерифлер хайырлы олсын, — деди къарысы ве рафкъа узанып джезвени алды. — Даа эрте дегильми?

— Зораки намаз аллагъа ярамаз, къадын, алты саат юкъу манъа ете экен, — деди Аблязиз кулюмсиреп.

— Айса экимиз де къарт-баба-къартанайларнынъ яшына еткен экенмиз!

— Сен не беллединъ? Торунларынъ олгъан сонъ къартанай олмай, кимсинъ? — деди Аблязиз.

— Э-э-эй, шойле сайсанъ, эбет... — дие, Разие сув толы джезвени газ собасына ерлештирди. — Я памукъ насыл, зарарсызмы? Тымар даа чокъкъна сюреджекми?

— Тымар бу йыл пек кечикти, бунъа эбет, табиат хышымы себеп олды. Эм тек бизде дегиль, бутюн республикада шай. Яхшы памукъ етиштирдик, бильмейим, авалар гузель кетсе тез кунъде бутюн берекетни джыйып алырмыз.

Бу арада Макъсуде къучагъында Юсуфчыкъ, одагъа келип кирди.

— Ах, ах меним тосунчыгъым, къана-а, кель бакъайым, — деп Аблязиз торунына узанды.

Юсуфчыкъ сес-солукъсыз къартбабасынынъ къучагъына авушты. Бираздан оны къартанасы къучагъына алып маса къаршысына кечти. О торунына башта джыллы сют ичирди, сонъ боткъа ашатып башлады.

Бир тосаттан, ашхане балкъурт сепетини анъдырды: Аблямит, Шевкет, Нурие, Гульнар, Эдем, Макъсуденинъ дигер балалары Асан ве Зера — эписи сабалыкъ емекке топландылар. Эгер балалар башкъа вакъытлары бойле эрте тургъан олсалар, Аблязиз бунъа пек тааджипленир эди. Ама шимди, памукъ тымары мевсиминде эрте турмакъ бу къоранта ичюн адет олып къалды. Огъулларынынъ учю де шофер, Букада чалышалар. Олар ходжалыкълардан заводкъа памукъ ташыйлар. Къызлары Нуриенен Гуль-

нар энди учь афтадан берли тарладалар. Къыскъасы, эр кес — къарты-
яшы памукънен мешгъуль.

Аблязиз къорантанынъ софра башында топлангъаныны
коръсе, юректен къувана эди, лякин шимди сес-шаматаны
азэтмеди. Айгиди тарла, бутюн кунъ табиат къучагъында ола-
сынъ, алышкъан сонъ тракторнынъ гурюльтиси биле къулагъынъа эзги
олип ишитиле. Аблязиз ашыны ашагъанынен еринден турды.

— Кетесинъми? — деп сорады Разие.

— Ботен отурмагъа не аджет, ёлджыгъа ёл ярашыр. Эм
бугунъ къоджаман бир картада янъгъыз башыма чалышаджа-
гъым, — деди Аблязиз къапыгъа догърулып.

— Ишинъ къолай кельсин, — деди Разие акъайынынъ
артындан.

Аблязиз бир аякъ парккъа кирип чыкъмагъа къарар берди.
О къаравулнынъ айретленип берген селямына джиддий та-
вурнен джевапланды, дос-догъру дженюп сачакъкъа кетти.
Анда онынъ «Херсонец»ине айырылгъан мейданда, тюне-
вин акъшам эльде котерилип кетиледжек бир къач ихтият
къысым къалдыргъан эди. Бу эр итималгъа къаршы. Чюнки ком-
байны эски. Иш къызгъын кеткен бир вакъытта заруриет чыкъа биле.

Даа якъында комбайннен арпа-богъдай мейданынынъ
сонъки гектарыны чалып, оны мында айдап кетирген ве ювып,
майлап, тамирлеп къойгъан эди. Акъшам, вазифе алгъан сонъ,
оны кене айдап кетти.

Аблязиз машинасыны Саодат Гульахмедованынъ бригадасынен
янашада ерлешкен пирнич занына айдап кельгенде, кунеш энди
котерилип башлагъан эди. Оны мында якъарлыкъ цистернасынен
юклю тиркеме беклей эди. Бу арада колхознынъ баш инженери
Ибрахим Бурибаев ве гараж мудири Аким Аджыалимов да кельдилер.

— Аблязиз, мукъайтлыкънен чалыш, заруриет чыкъ-
къан киби олса биле, санъа бугунъ тамирджилер бригадасы
келип оламаз, — деди Аджыалимов.

— Я бу да не ичюн экен? — деп сорады Ахтемов тебессюмли
чересини де баш инженерге, де гараж мудирине чевирип.

— Озюнъ анълайсынъ, шимди энъ эсасы памукъ, бутюн ре-
зервлеримизни онъа беремиз. Абдурашит Бурибаевнинъ бри-
гадасындаки эки памукътымар машинасы да иштен чыкъкъан-
лар. Оларнынъ бирисинен джиддий огърашмакъ керек оладжакъ...

— Аблязиз ака, анда яш механизаторлар чалышкъаныны
озюнъиз билесинъиз де, — деп кести баш инженер Акимнинъ
сёзюни.

— Я оларгъа устаз оларакъ Салим Азимов пекитильмеген
эдим, о къайда?

— Хаста, — деди Аким Аджыалимов ве аякъ астында
яткъан пирнич башагъыны котерип, козьлерини онъа тикти.

— Анълашылды. Айса пек мукъайт олмагъа тырышы-
рым, — деди Аблязиз ве артыкъ бунынънен лаф биткенини
бильдирип, «Херсонец»нинъ дюмени башына кечти, машина-
ны кочюрди. Даа бир къач саниеден о энди ашлыкъ картасы
ичинде эди.

Ибрахим Бурибаевнен Аким Аджыалимов комбайннынъ
пешинден бакъып къалдылар. О исе силькине-силькине сы-
раларнынъ ортасына еткенде, янында кеткен тракторнынъ
тиркемеси ярым олды.

— Бу ерлерден аз пирнич алынмаз, — деди Бурибаев
Аджыалимовгъа, — ама тюшюнджемиз памукъ, — о назарыны Гуль-
ахмедованынъ памукъ тарласына ташлады.

Олар памукъ картасына якъынлаштылар. Гульахмедова-
нынъ бригадасы тымаргъа колхозда энъ эвель киришкен эди.

Бу бригада памукънынъ ильки тымарында эр бир гектардан йигирми центнерден зияде памукъ алды. Экинджи джыювда да докъуз — он центнер алынса, социалист меджбуриетининъ шеревфен эда олунмасына анджакъ экишер — учер центнер керек оладжакъ.

Илери бригада былтыр да керван башы олгъан эди. Гектарнынъ берген берекети кыркъ бир бучукъ центнерге барды. Памукънынъ аман-аман алтымыш проценттен зиядеси машиналарнен джыйылды. Колхозда энъ уджуз хаммал мезкур коллективде етиштирильди.

Памукъ ташымакъ ичюн транспорт кытылгы кескин сезильген бир вакъытта, Аблязининъ комбайнына бир тиркеменен бир де юк машинасы пекитильди. Эбет, манълай теринен, юкъусыз геджелеринен етиштирильген ниметнинъ гъайыбына ёл берюв джинаеттир. Бурибаев буны кунъ эвельден тюшюнди. О, колхозда ашлыкъ чалув саасында энъ зенгин теджрибеге малик Аблязиз Ахтемов олгъаныны яхшы биле эди. Шунунъ ичюн де, оны бу ишке джелъп этти.

Баш инженер артыкъ вакъытны джоймагъа истемеди ве гараж мудиринен машинагъа минип дигер бригадаларгъа ёл алдылар. Колхозда исе, йигирми секиз бригада бар. Мевджут кыркъ бир тымар машинасынынъ эписини козетип бармакъ зарур, бу кунешли кунълерде ич бири токътамасын, ондан гъайры тымар-транспорт конвейери бекленильген нетиджени бермез...

Аблязиз картанынъ башына чыкъкъанынен тиркемеге назар ташлады, затен онынъ толгъаныны тракторнынъ кученгенинден дуя эди. О башыны кабинадан чыкъарып, тиркеменинъ артына бакъты, онынъ пешинден юк машинасы келейткъаныны абайлагъан сонъ тынчланды ве комбайнынъ текрар ашлыкъкъа тюшюрди. Аблязиз кимерде козьлерини Гуляхмедованынъ бригадасына ташлап ала. Учюнджи картада «мавы геми»ни коръди. «Зубейир, гъалиба. Эшкъ олсын эрифке, тюневин бункеринден йигирми эки тонна памукъ бошатып, колхозджыларны шашырткъан», деди о озъ-озьлюгинден.

Зубейир, Аджыалимовлар сулялесинден. Эписи механизатор. Затен, Бука районындаки Хамза адына колхоз бу йыл алты бинъ кыркъ секиз тонна памукъ етиштирмек вазифесини алыр экен, Ахтемов, Аджыалимов, Мусульманов, Гуляхмедова киби эмекчилерине базанды. Бундан гъайры видждан борджы да бар. Кыскъасы, памукъ топрагъынынъ берекети отуз бир центнерден артмакъ керек. Экинджиден, энъ муими, памукънынъ кейфиетине дикъкъат этиледжек. Энди пусюр, дымлы памукъ кимсеге керекмей. Бойле памукъ не къадар эксик олса, къазанчлар да о къадар чокъ оладжакъ. Урлукъ сачувдан башлап, берекетнинъ тымар олунувуна баргъандже — мына неге эмиет берильди. Шакъа дегиль, осюмликлернинъ аралары вегетация девиринде докъуз кере йымшатылды, мааллий ве минераль кубрелернен, химиявий васталарнен дефаларджа ишленильди, оларны къандырып сувармагъа энъ теджрибели сувджылар джелъп олундылар. Сувджыларнынъ айлыкълары арттырылды. Пек чокъ сермия сарф олунды. Бутюн буларны одемек, келеджек сене икътисадиятыны чабик сурьатларнен илерилетмек ичюн юз бинълернен рубле темиз кяр эльде этмек керек эди. Партия талап эткени киби, биринджи небетте, инсан амилининъ ролю арттырылды, адамларгъа юкъары эмек нетиджелерине иришмек ичюн шараит яратмакъ заруриети огге сюрюльди. Колхоз реберлери кадрларнынъ озегини тешкиль эткен устазларгъа, тешеббюсчилерге базанып иш коръдилер. Аблязиз ве Зубейир кибилери исе эмекнинъ бутюн агъырлыгъыны озъ устьлерине алмагъа тырыштылар...

Аблязиз ишке берилип, уйлелик аш маали кельгенини биле дуймай къалды. О, Гуляхмедованынъ шипанына бармагъа къарар берди.

чюнки о бу коллективнинъ ишинен зияде меракълана. Механизатор «Херсонец»ни шипаннынъ тереклери талдасына айдады. О бираз тааджипленди, чюнки шипаннынъ юзюм сачагы астында яйылгъан макъат устюнде кимсе корюнмей. Моторны сѣндирип, ерге сычрап тюшти. Козьлерини дикъкъатле чевре-четке доландырды ве къоджаман къарагъач тереги тюбюндеки адамларны абайлады. Къарагъач янына «Урьмет тахта»сыны ерлештиргенлер, эр кес онынъ этрафына топлангъан.

Аблязиз о ерге бармагъа ашыкъмады, чюнки кечкен онкуньликте насыл косътергичлерге иришильгени онъа белли эди: колхоз йыллыкъ планнынъ отуз беш процент даа осювини теминлеп, оны етмиш процентке еткизген. Айдавджы механиклер арасындаки ярышкъа кельгенде исе биринджи ерни Зубейир Аджыалимов ве Лашпар Каримов пайлашкъанларыны онъа тюневин акъшам колхознынъ баш агрономы Рустам Укибаев сѣйледди.

Аблязиз токъталып арыкъкъа эгильди, онынъ тыныкъ сувынен эль-бетини ювды, джебинден пошусыны чыкъарып сюртюнди ве бундан сонъ къарагъач бетке кетти.

— Етекчилернинъ бири келеята, — деди кимдир «Урьмет тахта»сында ресимлерни пекитип тургъан адамнынъ омузыны тюрткючлеп.

О айланып бакъты ве Аблязизни корьгенинен кулжумсиреп:

— Пирниччилерге шан-шерефлер олсын! — деди.

— Мадам ки, бухгалтерия хадимлери памукъ занына чыкъкъанлар, демек ишлеримиз мартавал, — деп кульди Аблязиз. Сонъра иляве этти: — Аджытемир, мен сени нормировщик олып чалышасынъ беллей эдим.

— Аблязиз агъа, мен озюмнинъ мукъаддес борджымны одейим, бакъынъыз я, бу ким? — деди Аджытемир.

Аблязиз озюнинъ эски суретине энъкъастан тикилип бакъты. Бу суретни бир къач йыл эвельси профсоюз тешкиляты реисининъ риджасынен, Бука районы иджра комитетининъ «Урьмет тахта»сы ичюн кокюсине Эмек Шан-шурети эм де Эмек Къызыл Байракъ орденлерини такъып чыкъарткъан эди.

— Бильмейим, манъа пек къансыджакъ корюне, ким о я къардашым? — дие этрафтакилерни кульдирди.

— Таныш олунъыз. Аблязиз Ахтемов! Колхозымызнынъ энъ айтувлы, отуз беш йыллыкъ механизаторы, пек чокъ яшларнынъ устазы, — диерек Аджытемир суретни энъ огге пекитип кене Аблязизге чевирильди: — Манъа кельсек, аджайип ишимни ташлап, сиз киби адамларны кокке котермекнен огърашам. Бу манъа ляйыкъ эдими, айтынъыз? — деди.

Аджытемир Аджыалимовны колхозда бухгалтерия хадими дегиль де, пек теджрибели механизатор оларакъ билелер. О бу ишке авушкъанда агъалары Аким, Зубейир ве Субий наразылыкъ бильдиргенлери четте турсын, атъта бир къач кунъ мыскъыллап да юрьдилер. Лякин бир къараргъа кельген Аджытемир артыкъ мерамындан вазгечмедди.

Аджытемир механизаторлар сулялесининъ аныанесини бозмады. Тымар мевсими кельсе, оны «мавы геми»нинъ дюмени башында сыкъ-сыкъ корелер. Аблязиз Аджытемир идареде эсап-китап ишлеринен огърашкъан вакъытта биле механизаторларнынъ ярыш косътергичлеринен даима меракълангъаныны дефаларджа ишитти. Бундан шу анълашыла ки, Аджытемир тарладан сувунмады. Колхоз реберлери Аджытемирни ярышкъа екюн чеккен махсус комиссиянынъ эрканына кирсеттилер.

Иште, шимди о тымарнынъ кетишатыны айдынлатув вазифесинен мешгъуль. Онъа ярыш гъалиплерининъ ресимлерини тахтагъа пекит деп, кимсе айтмагъандыр. Ама о шай истей, памукъчылар илерилернинъ бет сымасыны да корьсинлер, бунынъ зарары олмаз.

— Аблязиз агъа, — деди бираздан Аджытемир, — арпа-богъдай мейданыны бир озюнъиз чалып битиргенинъиз ве пирничке де янъгъыз башынъызгъа киришкенинъиз ичюн сизни илери механизаторлар сырасына къоштыкъ, бундан хаберинъиз бармы?

— Айса...

— Аферин, биле экенсинъиз.

— Сен ич бир шейни гизлеп оламайсынъ да!

— Вазифем ойле, — деп кульди Аджытемир.

— Зубейир агъанъны корьсенъ, меним адымдан оны тебрикле, мевсим башындан берли джыйгъан памугъы энди етмиш тоннадан кечкен. Мына кимге «Аферин!» демек керек.

— Айды, Аблязиз агъа, ойле чокъ саде олманъыз, алчакъгонъюллилик де, къарары къачырылса терс олып корюне, — деди Аджытемир.

Аблязиз кимерде шакъа-къората вакъытында ничюндир бир кереден кечмишке дала. Иште, шимди де шай олды. Онынъ эмек фаалиети энди бешинджи реиснинъ девиринде кечмекте. Оларнынъ энъ залымы, шефкъатсызы да олды. Бойле реислерден бириси Мухтар Къасымов эди. О къамчы ойнатмагъа пек севе эди. Аблязиз шимди бу реисни хатырлагъанда башындан келип кечкен къыйынлыкълар козьлери огюнде бирер-бирер джанландылар. Ат араба, огюзлер девирли. Колхозда о вакъыт олгъаны-оладжагъы эки «универсал» бар эди. Оларны идаре эткен къарт механизатор Абдурасул Ораловгъа эр кес, шу джумледен Аблязизнинъ озю де, тылсымджы бир адам киби бакъа эдилер. Онынъ механизатор олмасына айны шу Оралов себепчи олды. Оны МТСке алып, учъ айлыкъ курсларда окъумасына ярдым этти.

Девир, кет-кете денъишти. Аблязизге, трактор ялынъыз янъы реис кельген сонъ берильди. Ёлдаш Ходжаметов онынъ анъында даима мискин, хош муамелели, тирнекли ве талапчан бир ёлбашчы оларакъ къалды. Онынъ йигирми секиз йыллыкъ фаалиетинде колхоз зенгин бир ходжалыкъкъа чевирильди. Памукъчылыкътан алынгъан келир йыл сайын артып барды. Ходжаметовдан сонъ кельген реислер де окъумышлы, бильгили эдилер. Олар механизатор кадрларнынъ сафыны кенишлетмеге, теджрибелерини арттырмагъа ынтылдылар.

Аблязиз Ахтемовнынъ механизаторлыкъ фаалиетине бакъып, кой ходжалыгъында техниканынъ инкишафы тарихына къыймет кесмек мумкюн, шимдики тракторларнынъ къудрети эвельки «универсал»-ларгъа нисбетен онларнен кере артты. Чешитлиги де зенгинлешти. Бунъа ялынъыз илим-техника теракъкъияты саесинде иришмек мумкюн олды.

Ашчынынъ сеси Аблязизни «юкъудан» уянтты. Эр кес юзюм асмалары тюбюнде уйлелик ашкъа тедарик корьмекте.

— Авалар бозулмаса, аман-аман он — он беш кунъюк ишимиз къалды, — деди Аджытемир Аблязизни къолтукълап. — Мен эмин ки, бу сене эр бир центнер памугъымыз былтыркисине нисбетен уджузджа олур. Тек бундан, онларнен бинъ кумюш пара алынып, саадетимизге хызмет эттириледжек, демектир.

— Эндиден сонъ ишлер ялынъыз бойле догърулышта кетеджек, къардашым, чюнки XXVII съездининъ къарарлары бунъа давет этелер, — деди Аблязиз. — Айткъанынъ догъру, эр бир иште исрафчылыкънынъ огюни алсакъ, етиштирген махсулатымыз даима уджузгъа мал олур.

Олар лакъырды этип, юзюм асмалары бетке догърулдылар...

Ава яхшы олгъанындан, Аблязиз машинаны токътатмагъа къыймады ве фенерлернинъ ярыгъы алтында бир къач саат даа чалышты. Эвге кеч маальде къайтып кельди.

О усть-башыны къакъып, эль-бетини ювып, ичери кирди. Къорантанынъ бутюн азалары софра башында оны беклей эдилер.

Решид Мурад

ШИИРЛЕР, ТЕРДЖИМЕЛЕР ДЕФТЕРИНДЕН

ЭМЕК НЕШЭЛЕРИ

. . .

Экскаватор чыккыты,
куньлер ичинде
дере, байыр тегизледи ташлады...
Эмек ташты инсанларнын кучюндже,
Тузлы ерде сувлар аккып башлады.

Сонь...

Дизеллер геджелерни кунь этти,
Янъы аят нефес алды топраккыта.
Янъы юртккы байлыккы эбедий кетти,
универсаллар гурьлемекте эр яккыта...

. . .

Ешилъ голь устюнде мудавмет чайккыалгкыан
кунешнинъ синиси, ез айнынъ орагкыы,
бу ерден яшлыккынынъ хатри пек хош
ккыалгкыан;
дейлер ки, бу коше севгилер дурагкыы...

Шай экен, айдынкыыз, эр койде эль тиреп
бойле голь, спорт ер ккыурмалы кунь, айлы.
Машина айдагкыан, иш корьген эп терлеп
Ярынен бу ерде корюшсин ккыолайлы...

. . .

Д Артанкыян досты эди балалыккытан,
Мартин Иден иле далды азап-отккыа,
Корчагинден эрлик дерси алды эр ань,
Матросовнен бирге чапты дешет ДОТккыа...

Хаялында романтика, иш-вакыя
бу йигитни Къызыкъумлар сахрасына
етип кельди,
усанмадан бир дакъикъа
кирди къулан барханларнынъ сыр астына...
Яш геолог хазинелер арап;
«Неси бар зорлукънынъ?..
Баш эгмем...» деп емин этти.
Факъат, геодезист къызнынъ ильк севгиси
баш эгдирди,
та юреги ирип кетти.

* * *

Бир къучакъ чечекнен чыкътым бу саба, —
къайдадыр той бардай, я тепреч-байрам;
яки де ёл туттым достыма таба, —
яны дестанынен хайырлап барам...

Ёкъ, бугунъ къоджаман «Ташавтомаш»та
бешйыллыкъ планы шерефнен толгъан,
кимгедир чиленгир Гульсюмден башкъа
бу назик чечеклер, бу гуллер, тюльпан...

Шу чебер эллиге бу бахшыш — селям,
шу алтын сачлыгъа къальбимде ильхам!

* * *

Бульдозерджи ерни асты-устюне
авдарды...

Сонъ, шашып къалды о бирден:
сары топракъ арасындан юзюне
беяз къафа бакъа эди кедернен...

Дешет джебэ

танклар кечкен шу ерден,
шу обалар къуллелернен сарсылгъан,
эбедиеи беллисиз-ёкъ аскерден

Ана-Юрты багъырында бу къалгъан.

Бу къафа да джесаретли бир эрдир,
кунеш догъса къувангъандыр бизлердай...

Гъарип ана оны аля беклейдир
койге кельген ёл-ызлардан козь алмай.

Йигит дёнмез,

акълап эрлик-шартларны

арслан киби дёгюшкендир шу огълан, —
сабийлерни, къадынларны, къартларны

богъмасын деп, къашкъырлардан сакълагъан...

Акълаш керек,

къалмасын халкъ къазада,

янгъын чыкъып аятны хавф алмасын!..

Бульдозерлер топракъларны къазгъанда
ич кормейик инсанларнынъ къафасын.

ДАГЪЛАР ЛИРИКАСЫ

I

Асав аттан чалгъын чапа Ахангар,
чапа,

чапа,
талмай чапа асырлар;
шу акъувда ой тесирли аэнк бар,
шу аэнкке синъип къалгъан, ах, сырлар...
Толкъунланып акъа озень токътамай,
(арткъа акъкъан неэр бармы?)

Дагъ, дере
кечип огге чабдырыла эп окъдай,
табиаткъа, топракъкъа джан, къан бере.

Эр бир адам дахи сёзю, ишинде
озень киби бир ёл бильсе — илери!...
Заманымыз акъикъаты пешинден
къатый кетсе, бурмасайды ич кери!

II

Ягъмур ташты,
гудюрдеди,
шатырдады йылдырым;
гедже ава кутюр эди,
къыйын олды ёл-юрюм.
Ялын къамчы балкъылдай я —
къыздыралмай биревни,
дагъ, чёллерге фигъан яя,
ярыкълатмай бир эвни.
Атеш якъып ерлештик биз
Бешсандыкъта* — къобада,
Коктал кою эрек, сессиз
ашагъыда — обада.
Алевлернинъ къызыл ызы
къаранлыкъкъа ал сызды,
бизни атеш тез къыздырды,
ойларымыз да къызды.
Дызман олды атеш башы
юдже дагънынъ башында,
агъыр гедже енгиль ашты,
кунъ чыкъты ёл къаршына.

Омюрде де бахт шай юрьмек, —
гудюрдисиз эм узакъ,
къаранлыкъкъа ярыкъ бермек,
ушюгенни къыздырмакъ.

* Бешсандыкъ — къаянынъ ады.

ХАТРАЛАР

МУСА ДЖАЛИЛЬНИНЪ «МОАБИТ ДЕФТЕРИ»НДЕН

Москва азатлыкъ ёлына эм бизни
Чыкъарыр,
зиегтен къуртарыр Къазан.
Бузлыкътан чыкъкъандай «Челюскин»
гемиси
Къаршылар асретли Ватан.

Кунь келир,
душманны кыйратыр,
еньермиз,
Ватангъа сербестлик кетирип;
Эвлерге шуретнен, сагынчнен дёнермиз
Гъалебе байрагъын юксек котерип!..

Ёкъ, яланынь кечмез, джеллят,
Тиз чёкmem ич къаршыньда!
Зиндангъа ат,
 къуллыкъкъа сат,
Я балта ур башыма!
Чокъ языкъ ки, союнъыздан
Биньни дегиль, къырдым юз...
Халкъыма мен бунчюн эр анъ
Афу дерим чёкип тиз.

Юртынъда янмай-куймейсинъ,
Сувын ичсень туюльмейсинъ,
Отъмеги де кыртлакъ йыртмай,
Юртта инсан башкъа йырлай...

ТЮШЮМДЕ

Къызчыгъымны корьдим тюшюмде кене,
Перчемимни сыйпады эльчигинен.
«Ой, гъурбетте чокъ долангъанынъ да
не...» —
Деп, юзюме бакъты бала,
Сустым мен...

Къуванчымдан башым айланды шу ань,
Сабийчикни къучакъладым юректен
Ве тюшюндим: асретчигим сагъынгъан,
Ах, насыл бир мўджизе экенсинъ сен!..
Сонъ биз тогъай, чименлерде кезиндик,
Чечеклернинъ денъизини кечерек;
Аят леззетини кене сезиндим, —
Айдын танънынъ ильваныны сечерек...
Не корем мен аджеп бойле тюшлерни
Дарагъачта олюм беклер алымда?
Эсимде — гъам, окюнч, зиндан...
Тюшюнем:
Тек руямда — кечмиш, севинч, хаял да...

КУНЪБАТЫ ТАРАФКЪА...

ЯКОВ ЧАПИЧЕВНИНЪ «АТЕШ ЁЛАГЪЫНДА»
ШИИРАЕР КИТАБЫНДАН

Уджюмге батальон огюнде къалкъты о,
Дешетли дёгюшке далды шай ильк
сафта...

Сонъ тувгъан топракъны къучакълап
къалды о, —

Йыкъылып, —
башынен кунъбаты
тарафкъа...

Вахший, пис душманны ерден ве
денъизден
Къувмакъчюн къарышты дженк-туфан
этрафта...

Ярылгъач янында айрылды о бизден, —
Йыкъылып, —
башынен кунъбаты
тарафкъа...

Генч сержант шанынен,
коксюнде къызыл
къан...

Шиирге кирер ве йыр олып яшар
Башынен кунъбаты тарафкъа
йыкъылгъан,
Эм онен Иль ичюн джан берген яшлар!..

КУЗЬ АКЪКЪЫНДА ИКЪЕЛЕР

РААТЛЫКЪ БАГЪЧАСЫНДА

Раатлыкъ багъчасы ичиндеки гольнинъ сувы къуругъан. Багъчада теналыкъ. Тереклернинъ япракълары тѣкюльгени ичюн багъча ичи ярыкъ олып корюне. Пытакъларгъа япракълар япышыш тургъан ерлер биле ярыкъ, чюнки ем-ешилъ япракълар энди хафиф сары тоске киргенлер. Энди багъча тогъайлыккъа бенъзей. Тогъай япракъларыны тѣке ве эп ярыкълаша.

«Бу къатий укъом, — деди озю-озюне Геннадий Львович. — Бабамнынъ яшамасына бираз вакъыт къалды». Сонъки кунълерде онынъ озю де буны сезе эди, лякин озюнинъ сезгени башкъа, бугунъ эким оны четке чекип, кедерли сеснен шойле деди: «Биз, шимдилик, бу хасталыкъкъа къаршы курешип оламаймыз». Бу бам-башкъа. Чаресизлик Геннадий Львовични богъмакъта. Бойле вакъытларда къадынлар козьяшларынен юреклерини бошаталар.

— Операция ялып бакъмакъ да мумкюн, — деди эким бираз тюшонген сонъ. — Ама бундан ич бир шей денъишмез, ишанынъ. О, бельки операциягъа даянып оламаз. Даянъаны такъдирде биле шимдикисинден де чокъ чекишир.

Геннадий Львович агъыр тюшонджелер ичинде башыны саллады. О энди экимнинъ сѣзлерини динълемей. Эбет, эким озъ ишининъ устасы, ама тюшонджелер оны башкъа якъкъа алып кетелер. Укъом чыкъарылгъаныны аңлагъан сонъ, экимнинъ сѣзлери онынъ мийине кирип оламайлар. Бу такъдирнинъ укюми. Ондан къуртулмакъ ичюн бир тюрлю чарс, имкянлар ёкъ. Геннадий Львович бабасы яткъан палатагъа кирип оламады. О, аятта къаладжакъ адам, тезден бу аятны терк этеджек гъает севимли адамынен не акъта лаф этеджегини бильмегенини аңлады. Акъшам келирим, деп тюшонди о. Къувнакъ ве раат корюнмек, рухий котеринкиликнен тек оларнынъ бириси ичюн, яни аятта къаладжакъ сою ичюн эмиетли олгъан чешит шейлер акъкында лакъырды этмек керек. Баба, баба...

— Баба, — деп чагъырды учъ яшындаки Ирина. — Бакъ, къаргъа.

— Бу чавке, — деди Геннадий Львович ве агъырлыкънен терек пытагъындан учкъан къушкъа бакъты. Ерге бир къач япракъ тюшти, чавке синъип кеткен мавы кок мусаффа ве парлакъ эди, дерсинъ оны бу ренкке боялагъанлар.

— Чавке недир ташлады! — деп къычырды къызчыкъ ве кимнидир къучакъламакъ истеген киби къучагъыны керип, япракъларны шытырдатып чапып кетти. Геннадий Львович бираз тынчланмакъ ичюн озюнен берабер къызчыгъыны да алып кельди. Тыпчланмакъ — онынъ ичюн пек муим, чюнки бугунъ бабасынынъ янына бараджакъ. Къызы оны пек севс. Онынъ иштен къайтаткъаныны корьгенде къуванчын-дан сычрап башлай, къаршысына чапып чыкъа, тизини къучакълай, куле. Бабасынен берабер кезинюв онынъ ичюн буюк къуванч,

Геннадий Львович де кыызчыгынен кезинмекни, эр шейни бильмек истеген шенъ адамчыккыныгъ аджеми суаллерине айретленмекни, буюк эм де муреккеп бу дюньядаки шейлерни садедже этип анылатмаккыны севе. Шимдилик онынъ анылатувлары тек кыушларгъа, тереклерге, ягъмургъа, машиналаргъа, ер устюнде корюнип тургъан шейлерге аит.

— Чавке не ташлагъан?— деп сорады о кызындан.— О не тюшюре биле?

— Мен таптым, ама косътермем. Кыайсы кыолымда, кыайсы кыолымда?

Онынъ сагъ юмручыгъы, кыабарып турмакъта эди, о сагъ юмручыккыны косътерди.

— Ёкъ, ёкъ, сен бакъып алдынъ. Эсап дегиль. Айды, бир кере даа тап!

О экинджи кереси аселет тапамады ве бунъа кыаршылыкъ оларакъ шойле сёзлерни эшитти: «Вай, насыл акъылсызсынъ, баба!» О тапкъан сонъ, кыызчыкъ шенъликкен авучыны ачты. «Эх, сенинъ кыасеветлеринъ менде олгъайды, балачыгъым»,— деп тюшюнди о. Кучюджик бала авучы ичинде кучюк джеви́з булунмакъта, джеви́знинъ о ер-бу еринде кыушнынъ чокъучынен кыалдырылгъан излер корюмекте. Джеви́з кыушнынъ чокъучына зорнен сыгъгъан ве оны алып учмакъ кыолайсыз олгъан олса керек. Бельки чавкелер ве кыаргъалар джеви́злерни юксектен ерге ташлап кыырадырлар? Ёкъ, кыаргъалар ашагъан джеви́злернинъ кыабыкъларында тек бир тешичик ола, дерсинъ, мукъайтлыккынен буравлап тешкенлер.

— Кыой джебинъе,— деди Геннадий Львович.— Эвге кельген сонъ джеви́зни анангъа косътерирмиз, сонъра оны ярып, ичиндекисини ашармыз.

— Шимди мен онынънен ойнайыммы?

— Ойна кичкене!

Ирина мемнюнликкен япракълар устюнден кетти. Онынъ сары кофтасы япракълар ренкине кыошылып кеткен киби. Бу кузьде о кыызчыгынен берабер гольге келеджекте джебине бир кыач джеви́з кыоя, сонъра багъчада, уджунда пек чокъ кыаргъалар отургъан гъает буюк эмен терегининъ астына келип, оларны яваштан ерге ташлай ве: «Ана, кыаргъа недир ташлады, мен коръдим! Айды кыыдырайыкъ!»— дей эди. Олар кыыдырып башлайлар, кыызчыкъ тапа, кыувангъанындан кыычырып йибере, шенъленип куле — кумюш чанъчыкъ чалынгъан киби ола. Шимди исе о керчектен де кыушнынъ чокъучында булунгъан джеви́зни тапты. Буны энди бабасына айтып оламаз...

Мен аятта кыалам, деп тюшюнди Геннадий Львович, онынъ ичюн исе эр шей бите. Эки афта. Бундан сонъ дефн мерасимининъ кыалабалыкълары ве аятнынъ сонъунадже сезилип тураджакъ яныкъ кыаладжакъ. Оксюз кыорапта, оксюз шейлер. Онынъ адетлери онынънен берабер кетерлер ве оларнынъ омюрлеринден пек чокъ шейлер бу олюмнен берабер кетер.

Кыалдырымдан эки адам кече, яш ве кыыз. Бу экисининъ озъ кыасевети, даа догърусы, ич бир тюрлю кыасевети ёкъ. Даа биревлер кечтилер. Геннадий Львович багъчанынъ тёрюнде яныгъыз тургъан скемлени коръди, онъа тараф кетти ве кыызчыгыны чагъырды. Кыалдырымгъа сыртыны чевирип отурды, кимсени коръмемек ичюн. Буюк шеэрининъ меркезинде биле адам яныгъыз кыала биледжек киби ерлер бар. Япракълар тёкюлелер ве бу салкыын кузь шувулдай, сенинъ ичюн исе, бабачыгъым, буларнынъ эписи битмекте ве эки афтадан сонъ текмилъ битеджек. Сенинъ хатиренъ биз ичюн даима мукъаддес олып кыалыр, чюнки сен бизлерге, озъ балаларынъа инсан насыл олмасы кереклигини ве тюшюнджелернинъ адамлар эшкыына файдалы ишке чевирилъмеси ичюн не кыадар чокъ чалышмакъ керек экенини косътердинъ. Адамлар бутюн вакъыт сангъа итиядж сезмелери ичюн не кыадар чокъ чалышмакъ керек.

«Мен онынъ портретини биле сызмадым», — деп озь-озюне элем этти Геннадий Львович. О юрегинде адджы агъры дуйды. Япа биле эди, ама япмады. Бу онынъ къабааты ве бу къабаатны биревнинъ устюне ташламакъ мумкюн дегиль. О рессамлыкъны джесаретсизликнен бшлады ве баягъы уста рессам оларакъ танылды, озюне мевзу ве услуб тапты. Шимди шеэрнинъ козьге корюнген рессамларындан бири. Онынъ базы эсерлери, озюнинъ фикириндже, о къадар яхшы олмагъанлары, бутюниттифакъ сергилеринде булундылар ве сечильмейип къалмадылар. Бабасынынъ ресимини сызув акъкъында о сыкъ-сыкъ тюшюне, геджелери юкълап оламагъан вакъытларда онынъ сюжети тасавур эте эди. Эписинден зияде оны эки вариант чеке — бабасы сызув тахтасы башында озюнинъ архитектурадаки бомбачыкъларындан бирини азырлай (стандарткъа уймагъан фикирлерни о бойле дей эди) ве бабасы эвде, софра башында, энъ адий вазиятте отура, онынъ юзюнде тарифленмез дереджеде йымшакъ йылмаюв ифадеси пейда олгъан сонъ, адийлик гъайып ола. Бу йылмаюв бабасыны, алидженап, кучлю, чалышмагъа бильген адамны эр шейден яхшы тарифлей. О адамларгъа самимий мунасебетте булуна, онынъ ичюн эр бир инсан керчектен де дост, аркъадаш, къардаш эди. Бабасынынъ табиятындаки энъ муим ве энъ бегенильген чизги бу эди.

Лякин Геннадий Львович сюжетлернинъ анги биринде токътай-джагъыны бильмеди. Бу, узун вакъыт талап эткен джиддий иш эди, оны исе даима агъымдаки ишлер озь корюгине чекип алалар ве бу ресимни сызмакъ ичюн дёрт афта, я да эки ай къадар вакъыт тапмакъ къолай дегиль эди. О, бу эки вариантны козьде тутуа ве оларнынъ экисини де бирдай келишликли эсап эте эди. Шимди биле кеч дегиль, ала даа о ресимни сызып етиштирмек мумкюн ве о, бу ресимни сыздажына ишана. Лякин бабасы оны бир заман корьмейджек ве къуванмайджакъ. Бунунъ чареси ёкъ. Бу ресимнен о, бабасыны дегиль, озюни къувандыраджакъ. Бабасы огълу онынъ ве анасынынъ ресимини сызгъаныны пек истей эди. Геннадий Львович буны биле эди. Бабасы истей, ама бир заман бу акъта айтмай эди.

Бабасы ве анасы софра башында отуралар — пек аджайип олур эди. Энди анасы денъишир, онынъ юзю къатий ве къуру олур, къартлыкъ онынъ аятына сокъулып кирмекте ве бу сюжет энди тюшюнильгени киби чыкъмаз.

Геннадий Львович не къадар уфакъ-тюфек шейлернен бабасыны къувандыра биледжеги акъкъында тюшюнди. Вакъыт къарарда: зияде тез кечти, о, ким бильсин къаякъларгъа ашыкъты, керекли, ама ресмий олмагъан ишлер эп арткъа чекильдилер, энди исе оларгъа чекильмеге ер къалмады, энди оларны япмакъ мумкюн дегиль. Шиддетли акъымгъа чевирильген аят. Акс алда яшайыш манасыз олур. Бабасы ичюн, асылында, пек аз шей керек эди. Отъуллары ана-бабасынынъ янына сыкъ-сыкъ кельсин, озюнинъ яшайышы, ишлери акъкъында тафсилятлы айтсын, этюдлерини алып кельсин, онынъ озюнден яхшы ресим сызгъан достларыны макътасын, я да оларны кутюрлиги ве тенденцияны ис этмеюви ичюн сёгсин. Оларгъа огъуллаары яшагъан дюнья керек, о исе бу дюньянынъ къапысыны оларнынъ огюнде аралыкъ этип ача, ич бир вакъыт артынадже ачмай.

Бабасы насыл чокъ ве насыл гъайретнен чалыша эди! О, аятыны багъышлагъан ишнен яшамагъа, япкъан ишлерине бакъып къуванмагъа биле ве бу манада бахтлы адам эди. Намуслы ве алидженап эмегинен о, адамларнынъ юксек урьметини къазанды. О, Геннадий Львович ичюн де даима насыл чалышмакъ кереклигини косьтериджи нумюне эди. Бабасынен берабер чалышкъан адамларнынъ арасындаки тенбеллер биле гъайретли лейхаджыларгъа чевириле эдилер, бабасы оларгъа базанып чалыша, оларгъа базанаракъ, озюнинъ де, иш аркъадашларынынъ да итибарларыны котере эди. О башта мимарджылыкъны, сонъра исе озюнинъ мимарджылыкъ истидадыны севе эди. Э, бабасыны

аджайип мутехассыс эсап эте эдилер, о исе онынъ бир лейхасынынъ къорчаланувына биле бармады.

— Баба, къонъыз, къонъыз! — Къызчыкъ къуру япракълар астындан башында бойнузы олгъан къаверенки къонъызны тапып чыкъарды. — Айды, къонъызнен ойнайыкъ! О джанлы, о тырнай! Ма, баба!

Ирина къонъызны бабасына кетирип берди ве меракъ зевкына даянып оламай, шу дакъкъасы къайтарып алды. «Баба, сен менимнен аз ойнайсынъ», — деп опыкеледи къызчыкъ анасынынъ: «Геннадий, сен баланен пек аз ойнайсынъ!» — деген сёзлерини озюндже текрарлаяракъ. Эбет, къызчыкъ онъа дикъкъат айыргъанларына алышып къалгъан. Онъа масал окъуйлар, кунъдюзю къырмызы кунгши номай нур сачкъан, акъшам акъчиль айы корюнген дюньянынъ неден ибарет олгъаныны аңлаталар. Дюньядаки шейлер не къадар чокъ билинсе, суаллер де о къадар чокъ догъа экенлер. Юксек байырдан, дагъ уджундан ашагъы бакъкъан киби.

— Бабачыгъым, сен менимле сакъланджумакъ ойнамакъ истейсинъми? Истейсинъми, э?

Олар сакъланджумакъ ойнадылар. Ирина чапып, энъ якъып чалышынъ артына гизлене ве андан: «Къыдыр!» — деп къычыра. О оны къыдырып башкъа якъкъа кете, къызчыкъ шенъ давушнен куле: «Тапалмадынъ, тапалмадынъ!» Э, дюньяда эр шей олгъаны киби къала. Онынъ невбети кельгенде де, онынъ ичюн де, эр шей гъайып олгъанда, дюньяда ич бир шей денъишмез. Онынъ ресимлери Третьяков галереясында булунаджагъы-булуицаджагъына бакъмадан. Энди бабасынынъ ресимини насыл чызар? Бабасынынъ аяты пек агъыр башлангъан, ачлыкъ йылларында тифтен онынъ анасы, агъалары, аптелери ве къардашлары ольген, о бир озю къалгъан, вуджудында тек сукелери ве териси, ап-акъ юзюнде исе козьлери къалгъан осьмюр койкойден тиленип юрьген. Сонъра исрарлыкъ ве табиий акъыл онъа макъсадына ирге ярым этелер. О къургъан биналар темелли олалар, анда яшамакъ ве чалышмакъ пек яхшы. Э, вакъыт къачты, энди акъикъий ресим сызмакъ мумкюн дегиль, деп тюшюнди о кене. Къабаат дуйгъусы оны даима эзер, о ресимни кереги киби сызып оламаз.

Япракълар тѣкюлелер, бутюн багъчагъа алтын япракълардан дюльбер макъат тѣшельген. Мына, о адамгъа насыл этип якъынлай экен. Алсызлыкъ, сонъра даимий алсызлыкъ, даа сонъ экимлернинъ джиддий юзьлери ве оларнынъ укюмлери. Экимлер, эбет, языкъсыналар, ама олар ичюн даа бир укюм — оларнынъ адий иш кунълерининъ бир къысымы. Хасталыкънынъ сонъки девири агъыр оладжакъ, ама бабасы даяна, дуйдырмай. Кулюмсирей, онъа шимди яхшы экенини косътерюв къолай олмагъаны корюне. Бабасы, якъынлары оны мына бойле самимий севги кулюмсиревинен хатырлагъанларыны истей.

Геннадий Львович бабасы онынъ вазифесини енгиллештиргенини ис эте. О акъшам барыр ве бабасы оны йылмаювнен къаршылап алыр — яни, меним алым тап о къадар фена дегиль, демек мумкюн ки, мен шимди де бахтлым, сен менимле бахтлы адамнен лакъырды этильгени киби лакъырды этмек керексинъ. Оларнынъ экиси де кендилерини ич бир шей дуймагъан киби тутарлар, бабасы, о бунъа эмин, буны нисбетен усталыкънен япа. Бабасы, хусусан дженкте, пек чокъ олюм корьген. Бабасы шимди де онъа джесюрлик дерси бермекте. Онынъ язы столы узеринде беш, я да алты конкурс лейхасы булунмакъта. Бабасы олар акъкъында фикир бильдирип етиштирмейджек. Ватман къагъыты узериндеки ресимлер де — онынъ фикирлери, тюшюнджелери, планлары да къаладжакълар. Ама фикирлернинъ энъ чокъ къысымы онынъ озюнен берабер кетеджек, бабасы оларны ватман къагъытында биле тасвирлеп етиштирамады. Геннадий Львович бабасынынъ мимарджылыкъ боюнджа китапларыны да окъумады, оларны джан сыкъыджы эсап этти. Шимди о бунъа бабасынынъ джаны насыл агъыргъаныны тасавур эте.

«Анамны озь яныма алырым,— деп тюшюнди о.— Ичиндеки эр бир шейи хатырлавларнынъ агъыр зынджырыны къозгъай береджек бом-бош квартира ичинде не япаджакъ». Озь ишине джевап алып оламагъан конкурс лейхаларынынъ муэллифлеринден бири эдепсизликнен: «Шу къарт бир афта сонъ ящик ичине кирип яткъан олса не олур эди?»— деп тюшюнир. Аят ойле. Бабасында даима йигирми дёрт саатке етеджек къадар иш ола эди ве бу ишнинъ мыкъдарыны, колемини эксилътмек ичюн тырышмай эди. Эп чеке, чеке, юкюнинъ салмакълы олувыны бегене эди. Эбет, якъынларынъ аят экенде, оларгъа нисбетен дикъкъатлы олмакъ керексинъ. Олар бу дикъкъат ичюн къувана биледжек вакъытта.

Юрегини эзеяткъан къабаат дуйгъусы кечмей, Геннадий Львович исе бойле дуйгъунен бабасынынъ янына бармакъ истемей. Кунеш къонмакъта, энди кетмек керек. О, эллерини шапылдатып бири-бирине урды. Бу сигналны анълагъан къызчыкъ аякъпапчыкъларынен енгиль упракъларны сачаракъ, янына чапып кельди. О, къызыны эллери устюне котерди. Ве тежаран къамбурлангъан алда кетти. Бугунъ онынъ омузлары устюнде дюнькисинден чокъ месулиет бар. Бабасы насылдыр ишлерни япып етиштирмеди — мимарджылыкъта. О бу эксикликни рессамджылыкъта текмиллемеге тырышыр, асылында бу эки ишни бири-биринен тенъештирмек къыйын.

Ама о япып бакъар.

ДЖАНЛЫ АТЕШ

Ягъмур ягъып башлады. Биринджи кузь ягъмуры. Ель эсти.

— Ярын биз Колянен берабер кетемиз,— деди Зина.— Бизлерни учъ афтадан сонъ бекле. Эринме, эр кунъ шорба пишир, санъа мытлакъа шорба ашамакъ керек. Керек шейлернинъ эписини буздо-лаптан тапарсынъ.

— Айтаберме шуны,— деди Виктор Амбурцев. О, апайы отпу-скагъа чыкъкъанындан ве анасынен корюшеджегинден пек мемнюн экенини сезді. Барсын, Коля да акъикъый рус орманыны коръсин, алидженап ве хастаджан къартийнен корюшсин, бельки, бир йылдан сонъ, Коля мектепке барып башлагъан сонъ, къартийни ёкъламакъ да кеч олур.

Янъгъызлыкъта кечмеси керек олгъан бу учъ афта ичюн онынъ озь планлары бар. Не япаджагъыны озю яхшы биле. О, кишилик одасына камин къояр. Ходжалыкъ маллары тюкянындан сатын алынгъан электрик камин дегиль, агъачнен янгъан, четлеринде демир пармакъ-лыгъы ве жанлы атешни чеккен чагъарагъы олгъан акъикъый камин къояр. Кишилик оданынъ кошесинде камин! Шимди, эвлер даа къыздырылып башланмагъан, ама тышта къышнынъ якъынлагъаны ачыкъ сезильген вакъытта къырмызы атеш, агъачнынъ чытырдысы ве орман къокъугъан сыджакълыкъ юрекке кимсин насыл ятар.

Эбет, Зинагъа о камин акъкъында бир шей айтмады. Оны масхара этип кульмемеси ве хаялыны догъгъанынен ольдюрмемеси ичюн. Апайы онынъ планларыны ве хаялларыны ясакъ этмек укъукъына малик, онда исе бойле укъукъ ёкъ. Мына бойле фаркъ оларнынъ озъара мунасебетлерининъ шекиленювине озь иссесини къоша эди. Бу манада Зина атьта БМТ Телюкесизлик Советининъ даимий азала-рындан да юкъары тура. Анда «ёкъ» демек укъукъына джианнынъ беш девлети малик. О исе бу укъукътан тек бир озю файдалана. Виктор Амбурцев къадыны къайтып кельген сонъ не оладжагъы акъкъында тюшюнмей, чюнки кунъ эвельден корюв икътидарына малик дегиль. Иште, достлыкъта, атьта спортлотода кунъ эвельден коръмек мумкюн. Меселе Зинагъа барып чаткъанда ич бир шейни огюнден айтмакъ мумкюн дегиль, берабер кечирген йыллары девамында о бу саада бир тюрлю къаиделер я да къанунлар ишлеп чыкъмады. Беджерип оламады.

Поезднинъ сонъки вагоны саллана-саллана эп кучюклешти ве бир тамам гъайып олды. Виктор аңлады ки, энди онынъ вакъыты-саати кельди. Эбет, меселе, «олса шимди олур, олмаса бир заман олмаз» деген шекильде турмай. Ама о чокъ вакъыттан берли кишилик одагъа акъикъий камин къоймакны арз эте. Мында биревлернинъ огюнде макътанув макъсады да ёкъ, чюнки оларнынъ эвлерине баягъы вакъыттан берли тек Зинанынъ достлары ве танышлары келелер, Виктор исе озюнинъ танышларынен я оларнынъ эвлеринде, я да нейтраль территорияда корюше. О шимди Зинанынъ достларыны ве танышларыны камин атешинен айретлендирюв вазифесини огюне къоймады. О джанлы атеш башында огълуны къучакълап отургъаныны тасавур этти, олар атешке бакъалар ве тосат-тосат оиъа уфакъ этип парлангъан къуру агъач парчаларыны ташлайлар. Бу вакъытта Зина не ишнен мешгъуль оладжагъы оны нечюндир раатсызламай.

Виктор эр шейни кунъ-эвельден эсаплап чыкъты ве планлаштырды. Онынъ лабораториясында каминнинъ планы ве керекли материаллар бар. Йигирми йыллыкъ теджрибеге малик лаборант, чокътан-чокъ алетлерни озъ элинен ясагъан адам ичюн бу иште ярдымджы керекмей. Каминнинъ чильтери орьнекли ве салмакълы оладжакъ, онынъ артында — атеш къутураджакъ. Ишнинъ биринджи акъшамында о кишилик одасынынъ дивары ичинден кечкен чагъаракъны кескинен урып ачты — энди арткъа чекилюв ёлу къапатылды. Кучълю ве ишкир къоллар чалышып башладылар. Каминнинъ чильтери ресимдеки киби олып чыкъты. Тенекеден япылгъан чагъаракъкъа энъ уста тенекеджи биле авес этер. Камин тахтасыны о эмен агъачындан ясады, агъачны яхшы этип темизледиди ве эки кере лакнен боялады. Атешке даяныкълы толалар къаланып башланды.

Виктор бухгалтерияда эр бир тола ичюн, арматура теллери ичюн ве буларнынъ эписини эвине алып кельген юк машинасы ичюн акъ теледи.

Каминнинъ бутюн деталлери эвге келип чыкъкъан сонъ, Виктор Амбурцев назик ве месуль ишке киришти — монтаж башланды. Эр шей къуруджылыкъ лейхасы эсасында еди кере ольченип, огренилип, тешкерилип япыла ве тек бундан сонъ невбеттеки тола, я да шингеликке невбеттеки деталь къойыла. Иш дёрт акъшам девам этти ве Виктор ишнинъ кетишатындан пек мемнун эди. Ниает, каминнинъ нисбетен месулиетли къысымы, онынъ чагъарагъы къурулып битирильди, о дамынъ тёпесинде бир бучукъ метр къадар юкселип тура ве атеште янмагъан боянен бояланды. Камин озю ичюн айырылгъан ерге япышып къалгъан киби тура. Дерсинъ, о бу ерде бутюн вакъыт бар эди.

«Аферин, Витёк! Ама да иш яптынъ, Витёк!» — деп озъ-озюни макътады Амбурцев. О чокътап кендини бойле енгиль, сербест, гузель ис этмеген эди.

Энди, япыладжакъ иш япылгъан сонъ, о ашыкъмады. Кишилик одасыны ве аятны сипирди, чёплюкни ве материалларнынъ къалгъан къысымыны азбаргъа алып чыкъты. Чай ашлады. Тек бундан сонъ каминни якъты. Ялын чалаш киби этип къалангъан уфакъ агъачларны яваштан ялады, сонъра къалын агъачларгъа авушты ве яваш-яваш гурьленди. Виктор ярыкны сёндирди. Сары ялышлар диварларда, таванда ойнап башладылар. Атеш башында отуруп, кескин чай ичмек пек сефалы эди. О кольмегини чыкъарды ве майканен къалды: ода ичине узакъ орманларнынъ къокъусынен берабер сыджакълыкъ дагъыла башлады. Ялын индже-къалын агъачларны сара, атеш ашада мавымсы, ортада баяз, тёпеде исе гулыгули тюсте. Къырмызы къорлар эсрарлы йылтырайлар. Ода ичинде тютюн къокъусы ич де ёкъ, камин пек яхшы чеке.

Виктор озъ-озюнден акъикъий атеш башында сонъки кере не заман отургъаныны сорады. О огълунен берабер «терен озенге» сыкъ-сыкъ бара эди. «Терен озен» — бу кениш, четлеринедже сув толып акъкъан сувукъ сув каналы эди. Онынъ дамбаларында къудретли тал тереклери

оселер. О Коляны велосипеднинъ огюне отурта ве олар сеферге чыкълар. Бойле сеферлерден оларнынъ экиси де мемнюн олып къайта эди. «Тездже айда, баба!» — деп ашыкътыра эди бала. Сув боюна кельген сонъ олар тал тереклери этрафындаки къуру чалыларны топлап атеш якълар. Атеш якъмакъ мытлакъа керек олмаса да, олар якълар. Олар бу атеште чай къайнатмайлар, шорба пиширмейлер, иште, онъа бакъып шенъленелер. Дагъларда якъылгъан атеш башкъа, о атеште эр бир шей пишириле, акъшам исе онынъле энъ якъын достнен къонушылгъан киби къонушалар. Дагъларгъа гедже къаранлыгъы энген ве бузлыкълар джесаретленип, озьлерининъ илькини сувукъларыны этрафкъа ёллагъан вакъытта якъылгъан атештен де истекли ве аджайип не ола билер?

Лякин бу яз о, дагъларгъа бармады, вакъыт тапып оламады, кечкен язда да бунынъ чареси олмады. Дагъларнен онынъ арасына даима насылдыр аджеле, кечиктирильмеси ич мумкюн олмагъан ишлер келип чыкъа. Эбет, Зинанынъ ярдымынен. Зина онынъ баш этильмеген ве озюнинъ фикириндже, акъылгъа ятмагъан ынтылуварыны токътатув боюнджа уста эди.

Орьнекли камин чильтери артында янаяткъан парлакъ, сакин атеш янында Виктор Амбурцев озюни янъгъыз ис этмей. Зинанынъ янында озюни янъгъыз ис эте, эм бойле ал сонъки вакъытларда сыкъ-сыкъ текрарлана. Къарысына камин акъкъында айтмайып, догъру яптымы экен? Догъру япты ве бу акъта башкъа тюшонмемек керек. Оларнынъ эвинде недир онынъ дегени, истегени киби де олмакъ керек.

Отпускадан къайтып кельген сонъ Зина каминге ве акъайына, Виктор Амбурцевге бакъып шашып кълды. Худжур, ич бир шейни багъышламакъ истемеген инели назарнен бакъа.

— Бу — нечюн? — деп сорады о ниает.

— Атеш ичюн, — деп анълатты о. Шимди насылдыр тюссиз, манасыз сёзлер айтаткъаныны, бу саниеде къатиет косътермек кереклигини анълагъаны алда бирден седжанланып башлады ве эвельден тюшонген ве азырлап къойгъан сёзлерини биревнинъ сесинен айтты: «Бу — менимки, бунъа токъунма! Эшитесинъми, токъунма!»

Зина кене худжур назарнен бакъты, сонъра акъайына хабер айтты: «Манъа Чехословакия мебели ишандырдылар. Бизим профсоюзымыз. Бу одагъа о пек гузель ярашыр».

Эки афтагъадже акъылда къладжакъ киби бир шей олмады. Викторнен Коля акъшамлары атеш башында зевкъланып, кейф чатып отуралар. Атеш — бу муджизе, оны анъламакъ да, акъылда тутмакъ да мумкюн дегиль, оны тек сейир этмек, ис этмек мумкюн. О эр саниеде, эр анъде янъылана. Зина атеш янына кельмеди. Эвде тютюн къокъусы бар, энди тарашлыкъ, айланмагъа ер ёкъ, киби сёзлерни айтып кимерде яваштан сёйлене. Догърудан-догъру айтмай, онынъ озьбашына япкъан бу иши эвде кълалайсызлыкъ догъургъанындан гъайры эвнинъ джыйнакълыгъына ве камин атешини дегиль, бу эвнинъ атешини сакълайыджы адамгъа, яни Зинагъа кършы душманлыкъ олгъаныны яваш-яваш анълатты.

Кунълернинъ биринде о апайына бугунъ иштен кеч келеджегини айтты. Апайынынъ козьлери йылтырадылар. Акъылына яман бир шей кельмеди. Мен олмагъанда эв ичинде япыладжакъ ишлерни япып алмакъ истейдир, бельки чамашыр юваджакътыр, деп тюшонди. Эбет, кълдынлар эв джыйыштыргъанда эркеклер тек кедер этелер.

Виктор Амбурцев эвге кеч кельди. Аяткъа киргенинен огълу Колянынъ козьлери кълзаргъаныны сёзди. Тургъан еринде кълтып кълды. Кишилик одада, бутюн бир диварны бойдан-бойгъа къллагъан алда Чехословакия мебели йылым-йылым йылтырап турмакъта эди. Юксек кълверенки шкаф тамам камин тургъан ерде тура, онынъ устюнде, таванда мукъайтлыкънен акълангъан чагъаракъ делигининъ ери зорнен сечиле.

— Витенька, бойле яхшы я, шай дегильми?

Виктор теренден кокюс кечирди, текяранчыкъ ава етмегенини сезди. Шай-шай-шай! Бу къадын оны бир заман анъламай эди. Эндиден сонъ да анъламаз. О козьлерини юмды, тургъан еринде салланды, джан агърысы ичини тырнады. Эбет, апайы оны акъаретледи! Адеттеки киби, ич бир тюрлю эсассыз.

— Мен анамда геджелерим, — деди о акъырын давушнен ве къапыгъа догърулды.

— Санъа не олды, Витенька, нечюн? Эсинъни башынъа топла!

О анълатып отурмады. Эгер шимди, бу дакъикъада кетмесе мынавы йылтырап тургъан шейлернинъ эписини къыйыр-чыйыр этер. Эм тек мебельни дегиль... Эйиси, сѣсиз кетмек керек.

ЯПРАКЪЛАР ФЫРЛАНАЛАР

Олечка Андреева бир къач кунъден берли раатсызлыкъ ичинде яшай. О раатсызлыкъ кеттикче арта. О башта анълашылмагъан, вуджутны яваштан бийлеген хасталыкъ киби белли олмагъан бир шей эди. Кет-кете бу дуйгъунынъ шубе экени, сонъундан исе кунълев экени анълашылды. О къоркъты ве озь-озюне бу фикирни башындан чыкъарып атмакъны эмир этти, чюнки орталыкъта кунълениледжек киби бир шей ёкъ ве о акъайына нисбетен ифтира этмез. Лякин эмирнинъ тесири аксиндже олып чыкъты. Энди шубе эминликке чевирилип башлады. Юрегинде бу шубенинъ къайдан кельгенини анъламагъа тырышты. Анълашылгъанына коре, бу худжур ве гъает кучълю дуйгъунынъ къайдан келип чыкъкъаны шимди муим дегиль экен, о энди тамырларыны теренликлерге йиберген, пекинген, онынъ аркетлерини толусынен идаре эте ве Олечка бойле вазнетте бир шей япып оламай.

Сонъки вакъытларда акъайынынъ табиятында анълашылмагъан сувукълыкъ, атыта ябанийлик пейда олды. Олечканынъ мийине кельген биринджи фикир: «О башкъасыны севгендир», — деген шубе олды. Бундан сонъ тынч яшав акъкъында сѣз ола бильмей эди. Акъайыны козетерек, онынъ онъа мунасебетлери деерли денъишмегенини, ама онынъ озюнде насылдыр денъишов олып кечкенини анълады. О сыкъ-сыкъ тюшюнджеге дала, хаялында кимсин къайдаларда ве кимлернен доланадыр. Ондан бир шей сорагъан Олечка баягъы вакъыткъадже джевап беклей. Бундан сонъ о текрар сорай: «Сен бир шей айттынъ-мы?» Олечка суалини шашкъынлыкънен текрарлай ве акъайы алель-аджеле ерге къайта. О иштен бир саат кеч келип башлады. О насылдыр ябаний дуйгъулар сарымында юре, бу дуйгъулар Олечканен акъайы арасына сокъулып кирдилер ве ымпыс-тымпыс озь ишлерини япалар. Илькиги девирдеки абдыравнынъ ерини деръал аркет этмек истеги алды. Эбет, о эр шейни бильмек керек, бельгисизлик эр шейден фена.

Ве Олечка джесаретнен ишке киришти.

Андрей заводда смена башлыгъы олып чалыша. Олечка такси алды ве оны завод къапысына якъын ерде бекледи. Саат бешни кечкен сонъ о мотоциклини айдап, завод азбарындан чыкъты. Олечканынъ юреги къылыфындан чыкъмакъ истер киби дюкюльдеп башлады, ама о шоферге сакин давушнен: «Риджа этем, мына шу йигитнинъ артындан кетеберинъиз!» — деди.

О утанув дуйгъусыны бир заман бу къадар кучълю ис этмеген эди. Шимди утанув оны чекиштире, машинанынъ йымшакъ отургъычына баса, эзе. Ама о акъайы хусусында эр шейни бильмек кереклиги акъкъындаки фикир шимди утанувдан кучълю эди. Акъайы эвге айланыладжакъ ёлны кечип кеткен сонъ, онынъ эеджаны даа да артты. Тезден олар шеэр тышына чыкътылар. Кузь мевсими эди, ама Олечка кузьнинъ сускъун дюльберлигини, гульгули мешъаль киби парылдап тургъан тереклерни, саф ве джыллы авада ачыкъ ве айдын корюнген мавымсы дагъларны сезмей. Буларнынъ эписи шимди ондан айрыда

булунмакъята. О Андрей акъкында тюшюне: «Мына о насыл намуссыз экен. Башталары онынъ табиятында бойле кылыкълар ёкъ эди. Ёкъ эди, бельки Олечка оларны сезмегендир. Башкъа къадынъа ашыкъ олгъаныны ачыкъ айтакъойгъайды. О багъышламаса да, баре меселени анълар эди. О исе дуйдурмайып, гизли-къапакълы япа». Олечканынъ ичини мышыкълар тырнап башладылар. Оны башкъа, гъает дюльбер, ачувлы ве айнеджи къадыннен берабер тасавур этерек, Олечка озюниинъ юрек азапларыны даа да арттыра, озь-озюни аджый, о бунъа лыйыкъ дегиль, лыйыкъ дегиль, лыйыкъ дегиль.

О исе мотоциклнен эп огте кете, джыллы ель онынъ бойнундаки кырмазы шарфнынъ уджларыны тарткъычлай. Кырмазы ренклернен парылдап тургъан орман янына кельгенде мотоциклни чаналатты ве тереклернинъ энъ сыкъ ерине кирип кетти. Олечка шоферге учъ кумюш берди ве «сагъ олунъыз» деп мыдырданаракъ, орман ичине чапып кирди. Акъайы тереклер арасындан кечерек, мотоциклни пек яваш айдай, Олечка онынъ артындан етише. О ашыкып, абынып-жюниип чапа, нефеси-нефесине кельмей. Тереклер кеттикче сыкълаштылар ве насылдыр догъру сыраларгъа тизильдилер.

Орман ичинде учъ юз метр къадар кеткен сонъ, акъайы мотоциклни токътатты, оны бир терекке таяндырып къойды ве этрафына бакъынмадан, кендини бус-бутюн янъгъыз ис этерек, озю дигер терекке барып таянды. Индже терек бирден титреди ве бир къач япрагъыны ерге текти. Бу вакъытта Олечка этрафтаки гъайрытабий тынчлыкъны ис этти, бу тынчлыкъ буюк шеэрнинъ шаматасынен янъаша яшагъаны акъылгъа ятмай. Шимди о чыпакъ ерде дегиль, аякълары ичине батып кеткен кырмазы япракълар килими устюнде тура. Аякъларынъны кыбырдаткъанынънен япракълар шыгырдайлар. Олечка анълады ки, кыбырдамакъ мумкюн дегиль. Акъайынынъ корюниши сакин, бахтлы. Къадынны бойле этип беклемеселер керек, деп тюшюнди о. Олечка бу фикирни тюшюнгенинен вуджудундаки кергинлик йиберильген киби олды. Ама онынъ бу ерге нечюн кельгени белли дегиль эди.

Акъайынынъ тап бу якъларгъа келюви анълашылмагъан ве худжур ал. Андрей онъа янбашынен тура, агъызыны кенъ ачып йылмая ве терен-терен нефес ала. Гульгули ялынларнен парылдап тургъан орман ичинде енгиль шытырдынен япракълар текюле. Оларнынъ текяран авеленип, сонъ ерге къонувларында насылдыр сыр бар киби. Бу кузьнинъ оюны, текюлеяткъан япракъларнынъ оюны эди. Этрафтаки эр шей, ер де, тереклер де, куннинъ къавушып башлавындан бираз салкъынлангъан ава да, кокинъ тереклер арасындан корюнип тургъан бир парчасы да — эр шей мына шу текюлеяткъан япракъларнынъ тюсюне боялангъан. Олечка бу дакъикъада оны тааджилендирген шей — кузьнинъ зенгинлиги, кузьнинъ озюне хас къокъулары, кузьнинъ сакинлиги экенини анълады. О эр шейни анълады. Демек, акъайы табиятнен бирлешювнинъ мына шу кыскъа ани ичюн кельди. Андрюша бу ерде бутюн вуджудынен раатлана. Эвде исе бойле раатланып оламаз. О исе нелер тюшюнди...

Утанув дуйгъусынынъ янъы далгъасы онынъ янакъларыны текрар якъты. О кетмек, гъайып олмакъ, ер астына кирип кетмек, джыллы, сакин авада ирип, дагъылып кетмек истеди. Не олса олсын, ама акъайынынъ козюне корюнемесин. Ама шимди кыбырдамакънынъ биле чареси ёкъ. Япракълар шытырдадылар, о чевирилип бакъты ве... Олечка онынъ къуванмайджагъыны биле эди. О бирден эгильди, ерден бир авуч кырмазы япракъ алды ве оларны кучънен тепеге атты, озю бу шытырдылы ягъмур астында сусып турды. Сонъра кене эгильди ве кенё тепеге бир авуч япракъ атты. Чапып кетти, япракълар устюне ятты, юварланды домбалакъ атты, кене тепеге япракълар фырлатты. Андрей тек бир озю эди. Ве о бахтлы эди. Олечка, насылдыр пек муим шейде олар арасында бирлик олмагъаныны анълады. Акс алда шимди сакъланып турмаз эди.

О, бу алнынъ себеплерини кыдырып башлады: ве онынъ шеэр тышына, Акташкы, я да янашадаки дендропарккы барув акъкъында теклифлерининъ ич бирине разы олмагъаныны хатырлады. О насылдыр аджеле ишлерни тапып, бармакны ред эте, ама онынъ косътерген себеплерининъ эписи маначыкълар эди. О озюнинъ аркъадашлары, китаплар ве телевизор муитинде булулувынъ севе эди. Мына бундан не чыкты. Дендропарк дегенлери, бельки, бу ердир? Насыл дюльбер ерлер! Э, о сокъур, акъылсыз ве сыгиль адам экен.

О бирден терекини саллады ве онынъ устуне шытырдынен алтын ягъмур ягъып башлагъанда, чапып четке чыкты, бу манзарагъа бакъып къалды. «Бала десенъ бала иште,— деп тюшюнди Олечка мераметле.— Огълан бала». Сонъра Андрейнинъ юзюндеки ифаде бирден денъишти, о джиддий тавурнен мотоцикл янына барды, онъа минди ве айдап кетти. Олечка акъайы оны корьмегени ве онынъ масхаралыгъынынъ шааты олмагъаны ичюн къуванды. «Бойле кете берсе, мен ондан айырылып къала билем,— деп тюшюнди о.— Мен озюмни акъайыны севген, онынъ арзу-истеклеринен яшагъан къадын сая эдим, мен акъылсыз экеним, дуйгъусыз будала экеним».

Онынъ башы узеринде ава титреди ве о сачларына илишип къалгъан къуру, бурюшюк, кыйыш-къонъур дамарларнен къаплагъан алтын тосли япракны элине алды. Адий япракъ, ама о онъа узакъ вакъыт бакъып къалды. Сонъра орьмесининъ джебинен кыйды, барсын, хатире олсын. Кулип йиберди ве ёл бетке кетти. Шимди онынъ юрегинде сакинлик ве мемнюнлик укюм сюрьмекте, чюнки о биле: эндицен сонъ озюнен акъайы арасында эр шейде толду бирдемлик олмасы ичюн бутюн чарелерни кореджек.

ЛИМАНДА ГЕМИЛЕР ТУРА ЭДИЛЕР

Тал-арыккы олар ялынаякъ, тек бир трусикнен бара эдилер. Олар, бир къач куньден сонъ бешинджи сыныфкы бараджакъ балалар, шеэр къалдырымлары бою бойле урбанен кезинмектен утанмайлар. Олар шаматанен Тезиково базары янындан, транспорт институты янындан, авиаторлар къасабасы янындан кечелер ве уджсыз-буджакъсыз тарлаларгъа келип чыкълар. Мына бу шеэр янындаки тарлаларнынъ ичинден дживанкъашланып акъкъан озюнинъ ады, иште, Тал-арыкъ. Онынъ пек яйылып акъкъан ерлериндеки алачыкъ байырларда язнынъ ортасынадже къаш-къаш чичеклери янып-парылдап туралар. Генка аркъадашларынен берабер Тал-арыккы ювунмагъа бара, сувнынъ энъ яваш акъкъан сай ерлеринде марлянен юкъусырагъан балыкъларны тута, сыджакъ ялыда ятып, кунеште кызына, пек кыызгъан сонъ, кене Тал-арыкнынъ салкъын сувна дала. Бойледже, яз кече эди. Бу пек аджайип, мисальсиз девир, Генканынъ назарында о ич бир вакъыт битмейджек эди.

Тал-арыкнынъ даа бир яхшы хусусиети шуидан ибарет эди ки, онынънен шеэр арасындаки бошлыкыта аэродромнынъ учув майданы бар. Бу мейдан озюне махсус аятнен яшай ве Генканы озюне пек чеке эди. Кунеште кызынгъанда о къапакъланып ятмакны дегиль, кокке бакъып ятмакны севе эди. Анда, коклинъ теренликлеринде пасылдыр алчакъ гудюрди пейда ола. Бундан сонъ титреген авада къара нокъта корюне. Бу нокътанынъ къанатлары, фюзеляжы пейда ола ве о ашыкъмайып копчеклерини чыкълара. Самолёт чокъучынен ерге санчыладжакъ киби энип башлай ве Генка бу дакъыкъларда иллюминаторлардан бакъып тургъан ёджыларнынъ коргюн юзьлерини корьген киби ола. «ИЛ-14» я да яваш учкыан «Дуглас» копчеклеринен ерге токъуна. Бирден тоз котериле ве къонуу мейданы элини вакъыт тоз думаны ичинде къала. О вакъытларда учув, къонуу мейданларына даа бетон тешельмеген ве оларны ачыкъкозь локаторлар къорчаламай эдилер.

Генка озюнинъ Тал-арыкъ сеферлеринде самолётларны сейир этмекни севе эди. Кимерде къаравуллер балаларгъа гъанимет алынган ешилъ «мессершмидлер» ве «юнкерслер» янынъда доланмагъа изин берелер. Булар, эбет, тез учкъан яхшы самолётлар, ама бизим самолётларымыз даа тез учалар ве даа да яхшылар, бизим учуджыларымыз да яхшылар, акс алда олар тез учкъан бу олжум машиналарыны енъип оламаз эдилер. Энди душманнынъ самолётлары уруш мейданларындан бинълернен километр узакъта, кимсеге керексиз алда тотланып, тозланып яталар. Энди олардан кимсе къоркъмай, атыта къаравуллер биле оларгъа бифаркъ бакъалар, балаларгъа оларнынъ ешилъ къабургъаларыны сыйпап бакъмагъа изин берелер. Бу янъы ве буюк дюньяны Генка бегене, озьерининъ самолётларына таба шенъ адымлаяткъан учуджыларны бегене, чемиданлары ве портфеллеринен ашыкъып кететкъан ёлджыларны бегене, моторларнынъ къудретли сеслерини бегене. О бу ерге сыкъ-сыкъ бир озю келип башлады. Адамларгъа ве оларны узакъ шеэрлерге алып кететкъан самолётларгъа сукъланып бакъа. Вакъты келип, озю де уажджагъыны акъылына кетирмеди. Аркъадашларынен о самолётлар акъкъында лакъырды этмей эди. Самолётлар онынъ шахсий хаялы ве о онынъле кимсенен болюшмек истемей.

Генка онынъджы сыныфны битиргенде чокъ шейлер денъишкен эди. Энди Тал-арыкъкъа истеген еринъден кечип бармакъ мумкюн дегилъ. Бу ерлерге бетон тешели узундан-узун учув-къонув мейданы къурулды ве тек бу мейдан биткен ерден кечмек мумкюн. Бу мейдан къурулып биткен сонъ, биринджи кере Ташкентке «ТУ-104» самолёты учып кельди. Генка бу машиналарнынъ насыл этип къонганларыны козетти. Олар деерлик сес-солукъсыз къоналар, къара резина копчеклер бетонгъа бир кереден япышып къалган киби олалар. Копчеклер бетонгъа токъунганларынен айланып башламай экенлер. Башта бир къач кере урунып, енгильден сычрап ала экенлер. Самолёт копчеклери устюнде кетип башлагъан сонъ, артындан башта бир парашют чыкъара, бираздан экинджиси корюне ве тек бундан сонъ онынъ суръаты эксиле. Беяз парашютлар онынъ артындан зонтик киби чапкъалайлар, сонъра такъатсызланып, бетон узеринде яйылып къалалар. Тек бу вакъытта турбиналарнынъ кескин, юксек сеслери эшитиле. Самолёт яваш-яваш кете, бельгиленильген ерге барган сонъ токътай. Дигер тарафтан онъа къаршы трап келе. Учув битти.

Учув вакъытында эр шей башкъа тюрлю ола. Еринде турган самолётны бирден кучлю гудурдилер сарып алалар. Бу сестен адамнынъ вуджуды титрей, къулакъларыны къапатмакъ истей. Бойле вакъытларда Генка чёюн пармакълыкъынынъ устюне яткъан киби эгиле ве шимди кокке атылмасы керек олган окъны анъдыргъан самолёткъа бакъа. Самолёт яваштан тайып башлай, онынъ моторы бар кучюнен окюре. Сонъра суръатыны арттыра, чапып кете ве бирден котериле. Онынъ сеси яваш-яваш тына. Авада тельгенип къалган тютюн багъанасы да яваш-яваш даркъай.

Генка самолётлар учкъан бу дюньянынъ не къадар буюк олгъаныны ве самолётларнынъ къаякъларгъа учкъанларыны биле. О буларны китаплардан ве кинолардан биле. Азмы? Зарары ёкъ. Александр Грин бу акъта не деген эди? Лиманда гемилер тура эдилер. Оларнынъ бушпритлери дженюп бетке бакъалар. Андан бельгисизлик башлана, эбедий авнынъ эсрарлы ве аджайип кийиги анда булуна...

О бу гемилерден бирининъ когертесине котериледжегини тасавур эте, онъа бу тасавурнынъ озю етерлик. Ёкъ, о учуджы олмаз, о озюне башкъа зенаат сечип алды. Ама о мына бу къоджаман къушлар учып кеткен шеэрлерге мытлакъа барыр.

Ниает, Геннадий Пряхин озюнинъ аэропортына авиабилетнен кельди. Алма-Ата, Усть-Каменогорск. Ондан о ягъына, Бухтармин

ГЭСи кзурулаяткзан Серебрянка кзасабасына поезднен барыр. Мында о истисал амелияты кечеджек. Частлы экен. Бундан сонъ бир йыл даа окзуйджакъ, диплом иши язаджакъ ве чокътан бекленильген мустакъ-иллик ёлуна аякъ басаджакъ.

Геннадий элиндеки билетни мавы стюардессагъа косътерди, чемиданчыгъыны багажгъа теслим этти ве учюнджи ёлдан самолёткз минмек ичюн кетти. Мына кзанатлы кзушларле учув невбети онъа да келип етти. О бахтлымы? Эбет. Пек бахтлы.

О трапнынъ йымшакъ басамакъларыны тез-тез юрип кечти, тегерекче кельген кзапыдан ичери кирди, иллюминатор янына барып отурды ве манълайыны онынъ джамына токзундыраракъ, тышары бакъты. Самолётнынъ ичи кениш ве темиз. Эгер кзанатнынъ устюнде отурмасанъ, эр шей корюнир. Самолёт енгильден силькинди. «ИЛ—18»ни буюк машинагъа тиркеген экенлер, иште машина оны чекип кетти. Бираздан сонъ машина самолётны кзалдырып, кзаяккъадыр джонеди. Самолётнынъ башта бир япалагъы айланды, сонъра дигери. О джанлы киби титреди, ичи шаматагъа толды. Геннадий отургъычнынъ белъ кзушагъыны багълады. Стюардесса адамларгъа хош кзюкзулы конфетлер берди. Самолётнынъ титреви артты. Бу титрев бир кереден тынды ве самолёт яйдан атылгзан окъ киби огге кетти. «ИЛ—18» суръатыны эп арттыраракъ, вызнен чапты. Онынъ копчеклери бетонгъа урулып, бутюн когертени саллай, сильките. Копчеклернинъ тасырдысы токътады, орталыкъта тынчлыкъ асыл олды, кок самолётны озъ кзучагъына кзабул этти. Геннадий иллюминатордан башыны алмай бакъа. Ашагъыда кучюджик толалардан кзурулгзан ве сокъакълары орюмчек ювасыны анъдыргзан шеэр — онынъ шеэри, онынъ бутюн аяты, кечмиши ве келеджеги сыкзы багълы олгзан кзоджаман шеэр яваш ялдамакъта. Шеэр биткен сонъ дёрткоше тарлалар башланды, мына бу орталыкъта Тал-арыкъ дживанкзашланып акъмакъта. Мына о! Догъмуш озен эп акъа! Четлериндеки гуръ таллар эп ешерип туралар. Балалыкътан афызасына сингип кзалгзан манзара. «Мен Тал-арыкъта сонъки кере не вакъыт ювунгзан эдим? — деп сорады озъ-озюнден. — Кечкен яздамы? Ёкъ, даа эвель. Бир вакъытлар мында ювунмагзан кунюмиз олмай эди...»

Усть-Каменогорскке баргзандже о пенджеренинъ тегерек джамыдан башыны котермеди. Учув, юкселюв, бошлыкълар узеринден укюмранлыкъ этюв дуйгъусыны о чокътан беклей эди. Бу дуйгъунынъ анджакъ о беклеген, арзлагзан киби олып чыккъзанындан гъает мемнюн эди.

Арадан он беш йыл даа кечти. Геннадий Афанасьевич достыны Москвагъа конференциягъа озгъармакъта эди. Геннадий Афанасьевич оны ёлларлар беллей эди, ама беклегени киби олып чыкмады, реберлер башкз тюрлю укюм чыкзардылар. Онынъ джаны агъырмады. Энди чокъ керелер бойле олды, о бираз тюзкюнлеше, ама кимсеге джаны агъырмай, кимсеге кин сакъламай. Командировкагъа кететкзан достыны аэродромгъадже озгзарды. Мытлакъ, озгъармакъ истегени ичюн дегиль, аэродромда чокътан олмагзаны ичюн. «Лиманда гемилер тура эдилер. Оларнынъ бушпритлери дженюп бетке бакъалар. Андан бельгисизлик башлана, збедий авнынъ эсрарлы ве аджайип кийиги анда булуна». Фаркзы шунда ки, деп тюзюнди Геннадий Афанасьевич, бу, кзияс этильмез дереджеде суръатлы гемилернинъ бушпритлери дюньянынъ дёрт тарафына бакъалар, эсрарлылыкъ ве аджайиплик исе оларнынъ эр биринде етерлик. Адам кимсе юрьмеген сокъакълардан юрьмек, кимсе кечмеген бошлыкъларны кечмек истей, кийик, илькингги табиат узеринден укюмранлыкъ япмакъ, бу укюмранлыкъны озюнинъ бар олувынен, ишинен, фикирлейиджи ве арекет этиджи адамнынъ бутюн табиийлигинен тасдыкъламакъ истей. Тезссюф, бу сокъакълар онынъ иш одасы

ичинден кечмейлер. Кимерде башына къртурарыджы олып корюнген фикирлер келе: апайыны, балаларыны алып, ичинде бутюн шараити олгъан квартирагъа ве шеэр яшайышы берген устюнликлерге, мутехассыслыкъ итибарына къол саллап, чытырманлыкълар ичине, бельгисизликке, кунде болдуруп-талгъандже чалышмакъ мумкюн олгъан, аят гурьдели, сурьатлы ве телюкели кечкен ерлерге кетсе не къадар гузель олур эди. Ама о бу фикирнинъ озь анъында пекинмесине имкян бермей. Нечюн? Онынъ яхшы иши, яхшы апайы, яхшы балалары бар. Умумен, онынъ бутюн ишлери яхшы кете, атьта, пек яхшы кете демек мумкюн. О догъру яшай ве яшайышындан мемниун. Эндиден сонъ бойле тюшюнджелерни битирмек керек.

Геннадий Афанасьевич аэродромгъа кельген сонъ таныш ерлерге козь кездирди. Балалыгъында, осьмюрлигинде корьгенлерини бир даа корьмек истеди. Тереклерде, тарлаларда къаверенки тюрс козьге чарпа. Демек кузь кельген.

Учюнджи ёлакънынъ башында Геннадий Афанасьевич достынынъ элини тутып сагълыкълашты. Бир тюрлю арткъач сёсиз, арткъач эеджансыз, достына огъурлы ёллар истеди. Эр шей пек адий. О шимди озгъараяткъан адамыны куньлемей биле. Адамлар алюмин когерте ичинде гъайып олалар, двигателлер гудюрдеп башлайлар, самолёт яваш еринден кочип, старт мейданына келе. Гудюрди кескин арта, ава титрей, кумюш тюрлю къуш кокнинъ теренликлерине синъип кете. Япаджакъ ишини япты. Энди кетмек мумкюн. Ама кетмеге ашыкъмай. Онынъ Усть-каменогорскке учувы — екаяне учув эди. Шимдилик, екаяне, деп озь-озюни тюзетти о. Он беш йыл девамында о командировкасыз чалышты, чалыша берди. Онынъ бутюн отпускалары манасыз кечип кеттилер. Апайы онынъ отпуска парасына тон, костюм, я да онынъ ичюн мытлакъа фаркъсыз олгъан башкъа бир шей сатын ала, о бир афта къадар эвде отургъан сонъ, институтына бара, озюнинъ пек яхшы раатлангъаныны айтып, ишке кирише, кене конструкцияларнен огърашып башлай. Иште о юксекликлерге котериле, мында эр кес онынъ фикиринен эсаплаша я да онынъ не айтаджагъыны беклеп тура, лякин онынъ юкселюв ве кенишлев сынъырлары кабинетнен, арифмометрнен, ЭВМнен, чешит нормаларнен бельгилениле. Дюнъяда кабинетнен бундан да зияде багълы иш олмаса керек. Бойле иш онынъ юрегине ятамы? Тилининъ уджунда тургъан «ёкъ» сёзюнинъ огюни алмакъ, онъа ёл бермек ичюн озь-озюне «эбет» деп джевап берди. Даа кеч дегиль. Истесе эр шейни денъиштирмек мумкюн. Лякин бу муреккеп, баш кутиджи ве бир чокълар ичюн анълашылмагъан иш олур. Хусусан онынъ апайына анълашылмаз.

Самолётлар учалар, къоналар, о исе мефтюн олып бакъа, юрегинде сынъырсыз кедер. Кимсе юрьмеген сокъакълар, атеш башында кечирильген шенъ геджелер, бахтлы ёргъунлыкъ дуйгъусы ёкъ эди. О даима хаяллангъан кешфиятлар да ёкъ. Буларнынъ эписинен о не вакъыт расткелишир? Киносеят клубындамы?

Къач керелер Геннадий Афанасьевич эр шейни ольчеп-бичип бакъмакъ истеди. «Лиманда гемилер тура эдилер, — деп текрарлады о Александр Гриннинъ аджайип сёзлерини. — Оларнынъ бушпритлери дженюп бетке...» Онынъ юреги кедерли. Озюни меджбур этип, эвге къайта. О учып кельген ве учып кеткен самолётлардан къоркъа. Оларнен багълы арзусынынъ баш къалдыраджагъындан къоркъа. Ама давет сесини эшите, юзюни бурюштире, къулакъларыны тыкъатмакъ истей.

Русчадан терджиме.

ТАКТЫР

ПОВЕСТЬ

Бугунь балалар багъчасынынъ уйкен группасында сагълыкълашув куню. Сабадан тантаналы топлашув олды, тантаналы концерт олды. Балалар йырладылар, ойнадылар, къувандылар. Оларнынъ ич бир шейден хаберлери ёкъ. Олар бу куннинъ асылында о къадар къуванчлы кунъ олмагъаныны, багъчанен, сеvimли тербиеджилеринен омюрлик сагълыкълашаяткъанларыны акъылларына биле кетирмейлер. Бельки ойле дегильдир. Бала ичюн эр бир янъылыкъ зевкълы, меракълы ола. Бу кунъ де олар ичюн меракълы. Тек оларны беш-алты йыл девамында бакътып осьтюрген ве оларгъа озъ балалары киби алышып къалгъан тербиеджилерге, даяларгъа агъыр. Адавиеге исе хусусан агъыр. Онынъ яшы къырккъъа якъынлагъанына бакъмадан бала-чагъасы ёкъ. Ама, ёкъ демек де пек догъру дегиль. О, группасындаки балаларнынъ эр бирини озъ баласы киби сеve. Балаларны бундан да артыкъ севмек мумкюн экенини тасавур этип оламай. Эгер озъ балалары олгъан олса, оларны да мына шу йигирми дёрт баланы севген киби север, охшар эди.

Шай этил, юкъары группанынъ балалары бугунъ багъчанен сагълыкълашалар. Олар бир къач кунъден мектепке бараджакълар. Адаvie бу кунни биле ве онынъ багъырындан йигирми дёрт баланы бир кереден чекип аладжакъ шу огъурсыз кунни гизли къоркъунен беклей эди. Мына шимди аш ашап отургъан балаларыны бирер-бирер козьден кечирир экен, озюни агъламакътан зорнен тутты. Балалар огюнде аджизленюв, агълав педагогикагъа зыт шей. Эм озю де бойле кунъде! Бала мийи чокъ шейлерни олгъаны киби сакълап къала. Адаvie оларнынъ тасавурларында агълап тургъан алда къалмакъ истемей. Кулип тургъан алда къалмакъ истей. Шимди балалар ашларыны ашап битирген сонъ, сагълыкълашув башланаджакъ ве къапы артында, тарачыкъ аятта пусып, сусып тургъан ана-бабалар оларны алып кетеджек ве бир даа алып кельмейджеклер. Дешетли акъикъат. Адавиенинъ нефеси тутулды, кокюсинден насылдыр солкъулды атылып чыкъты. Дая Дорофея Ивановна онъа тенбилейиджи назар ташлады ве теселли берир киби омузыны таптады. Азачыкъ эгилеп, къулагъына: «Балалар янында озюньни тут, акс алда, эр шейни бозарсынъ»,— деп фысылдады. Адаvie «яхшы» деген манада башыны къакъытты.

Балалар ашларыны ашап битирдилер. Багъча мудири Гульнар Муминовна гуръ ве тантаналы даушнен балаларгъа мураджаат этерек:

— Къана, балалар, эпимиз еримизден турайыкъ ве сеvimли тербиеджимиз Адаvie Ниметуллаевнагъа, сеvimли даямыз Дорофея Ивановнагъа бирдемликнен: «Сагъ олунгъыз, сагълыкънен къалынгъыз!» деп айтайыкъ»,— деди.

Балалар ерлеринден турдылар, огретильгени киби, эллерини янларына кьойып, бар сеслеринен: «Сагъ олунгыз, сагълыкънен къалынгыз севимли Адавию Ниметуллаевна ве Дорофею Ивановна!»— деп кычырдылар. Балалар бирдемликнен кычыргъан олсалар да, Адавию оларнынъ эр бирининъ сесини айры-айры эшитти. О, бу сеслерни бир заман унутмаз, йыларджа сонъ биле эр бир сес онынъ къулагъында айры-айры чынълар.

— Къана, сагълыкълашувны башлангыз,— деди Гульнар Муминовна бир четте сусып тургъан куськюн черели Адавиенинъ ве Дорофею Ивановнанынъ янына келип. Адавиенинъ сертлешкен юзюне ве кызаргъан козьлерине сынавджы назарнен бакъып тургъан сонъ, саба озъ кабинетинде айткъан сёзлерини, эр итималгъа къаршы, бир даа текрарлады:— Акъылынъызда олсын, сагълыкълашув джиддий тедбир. Оны ойле севиеде кечирмек керек ки, бала бу тантананы омюри бою акъылында сакъласын.— Адавиенинъ мугъайып тургъаны оны зияде раатсызласа керек, онъа бакъып, косьтергич пармагъыны саллай-саллай сёзюни тенбилевнен битирди:— Бакъынъ, бир тюрю дубара-шамата керекмей. Озюнгизни тутынъ. Балалар буюк аяткъа куле-куле кетмек кереклер.

Балалар сырагъа тизильдилер. Адавию ве Дорофею Ивановна оларны бирер-бирер кучакълап, опип-охшап, сагълыкълаша башладылар. Адавию озюни тутты. Козьлеринден тыгырып чыккъан козьашларыны дуйдырмадан силерек, эп йылмайды. Эр бир баланен сагълыкълашкъан сонъ, богъазында тирельген ве нефесини сыкъаяткъан шей бираз ирилешкен киби ола. Козьлерининъ огю тосат-тосат къаранлыкълаша. Юрегининъ астында насылдыр корюнмез ине кыбырдап ала, аякълары къалтырайлар. «Бир чаре этип, сафнынъ сонъунадже даянмакъ керек,— деп тюшонди о.— Балалар кеткен сонъ тойгъандже агълamakъ мумкюн олур. Кеткен сонъ... Кеткен сонъ...» Бу сонъки сёзлер онынъ мийинде истегинден тыш оларакъ текрарлана бердилер. Адавию сафнынъ энъ сонъунда тургъан бала-чыкны — Муратны корип, шашып къалды. Не, бунынънен эр шей битеджекми? Эндиден сонъ Мурат да кельмейджекми? Онынъ вуджудыны дешет къаплады. О, бу дешеттен къуртулмакъ ичюн Мураткъа сарылды ве окюрип агълап йиберди. Онынъ ички дуйгъуларыны тутып тургъан зынджырлар бу сонъки тазыйкъ алтында чиль-парча олдылар.

— Мурат, Мурат, огъулчыгъым, акъылынъдамы, бир кере Лёша ве Талибнен берабер багъчадан къачкъан эдингиз?.. Акъылынъдамы?..

Бу дакъикъада Адавию, нечюндир, Муратнынъ бааръде эки баланен берабер багъчадан къачкъаныны хатырлады. Кыдыра-кыдыра шашкъан эдилер. Балалар исе багъча азбарынынъ энъ узакъ кошесиндеки сипирки ичюн осьтюрильген юксек отларнынъ арасына кирип сакълангъанлар. Озьлерини аскерлер зан эткенлер. Шашып-шашмалап къалгъан Адавию бу отларнынъ янындан бир къач кере кечти, ама эгилип, оларнынъ астына бакъмакъ акъылына кельмедди. Бир маальде шу тарафтан Муратнынъ: «Дикъкъат. Келелер. Атеш ач!»— деген сеси эшитильди ве бу саниеде эр кес гурь отлар арасында созулып яткъан ве эллериндеки «автоматларындан» патырдатып атеш ачаяткъан балаларны корьдилер. Шимди Адавию шу вакъианы хатырлады. О вакъытта Мурат Адавиенинъ агълагъан юзюни корип, озю де агълап йиберген эди. Шимди де, севимли тербиеджисининъ агълаяткъаныны корип, о да шыншыкълап башлады.

Дерсинъ, бу дакъикъада эр шей баланынъ анджакъ шу вакъианы хатырлап оладжагъына, я да оламайджагъына багълы эди. Дерсинъ, Адавию ичюн шимди бу пек муим.

О Муратны багъырына басып, янакъларындан, козьлеринден оперек, эп: «Акъылынъдамы? Акъылынъдамы?»— деп сорай.

— Йибер баланы!— деп фысылдады багъча мудири ачувлы

давушнен.— Йибер, дейим санъа, эр кесни масхара эттип.

Адавиe Муратны даа пек сарды ве агъламсырагъан давушнен онынъ къулагъына нелердир айта берди.

— Акъылсыз олма,— деди Дорофея енге.— Баланынъ отюни патлатырсынъ. Бакъ, насыл агълай.

Адавиe кимсени динълемек ве къучагъындаки баланы да кимсеге бермек истемей. Бу манзара аякъ устюнде тургъан дигер балаларгъа да тесир этти. Деми кулип, къуванып тургъан балалар бирден сустылар. Базылары тербиеджининъ вазиетиндеки бу дегишювни корип, озъбашына шыншыкълап башладылар. Бу ал бир къач дакъикъа даа девам этсе, бутюн балалар бир кереден яйгъара къопараджакълары белли. О вакъытта сагълыкълашув мерасими бала анынъда бир фаджиагъа чевириледжек.

«Бир чаре этип, бунынъ огюни алмакъ керек»,— деп тюшюнди Гульнар Муминовна телашнен ве башыны къучагъындаки баланынъ кокусине къойгъаны алда энди окюр-окюр агълаяткъан Адавиенинъ янына барып, къабургъасына тюртти, кескин давушнен:— Эй, матюв, сагълыкълашувны фаджиагъа чевиреятасынъ, башкъа балаларгъа бакъ, шимди олар да агълап башлайджакълар,— деп фысылдады.

Адавиe кимсени эшитмей. Онынъ юрегинде чокъ йыллар девамьнда топлангъан адджы, элемли дуйгъулар биринджи кере тышкъа атылып чыкътылар. Энди оларны кимсе, онынъ озю биле токътатып оламаз.

Йыллар. Олар пек тез кечтилер. Башта, эр шей келеджекте эди. Эбет, бу келеджекнинъ ичинде оны севген киши ве эсрарлы аналыкъ бахты даима бар эди. Лякин, аллы-гулли нурлар ичине бурюнген мына шу эсрарлы ве эеджанлы келеджек онъа даима узакътан корюнди. Онынъ севген йигити Кемал башкъасына эвленди. Ёкъ, асылында Кемал онъа эвленеджек эди. Шу вакъытларда онынъ аятында Ресиль пейда олды. Агъыры-сабырлы, эр шейге, бу джумleden къоранта яшайшына да джиддий бакъып алышкъан Ресиль озъ мерамынынъ керчек экенине бир тюрлю шубе къалдырмады. Эбет, о эвленмек истей. Къоранта къурмакъ истей. Бу керчек. Кемал исе тек севе, севгенини айта, корюшювлерге чагъыра, ама къоранта яшайшы къурув акъкъында лям-мим демей. Бир кере, аятында Ресиль пейда олгъан сонъ, Адавиe озю буны онъа узакътан кетирип айтты. Кемал кулип джевапланды. «Мына, ярындан итибарен сен меним къадынымсынгъ. Ал чемиданчыгъынынъ ве кочъ кель. Весселям. Бизге узун лафнынъ кереге ёкъ»,— деди.

Кемал бу сёзлерни кулип айтты, эм де Адавиенинъ суаллерине джевап оларакъ айтты. Эгер о индемеген олса, бельки о да индемез эди. Не бар — бир шей ёкъ. Бойле адамгъа ве бойле сёзлерге ишанмакъ, ишанып да бахтлы олмакъ мумкюнми? Ресиль исе башкъа тюрлю. О джиддий, къатий къарарлы адам ве энъ муими-эвленмек истей. Эвленюв акъкъындаки теклифни о Адавиенинъ суалине джевап оларакъ дегиль, озю юрегининъ эмири оларакъ айтты.

Кунълернинъ биринде Адавиe Кемалгъа башкъасынъ севгенини ве онынъле корюшювге бир даа кельмейджегини айтты. Кемал оны шакъа эте беллесе керек, башта кульди, сонъра джиддий тавурнен: «Сенинъ башкъа бир кимсени севгенинъни ич тасавур этип олмайым»,— деди.

Олар муаббет-муаббет айырылыштылар. Эвге кельген сонъ Адавиe озъ-озюне ойле бир агълав тёшеди ки, тап къомшудар чапып кельдилер. О, озюнинъ биринджи севгисинен бойле ведалашты. Арадан бир къач ай кечкен сонъ Ресиль озъ теклифини текрарлады ве Адавиe разы олды. Олар эвлендилер. Никях къыйылгъанда, сонъра той дююнинде бир тюрлю арткъач тантана ве шамата олмады.

Адавиенинъ аятында янъы девир башланды. О, бу аятны, биринджи вакъытларда анавы аллы-гулли нурларгъа бурюнинъ корюнген бахтлы келеджек санды. Лякин вакъыт башкъа тюрлю укюм чыкъарды. Олар он эки йыл берабер яшадылар, ама балалары олмады.

Багъчада Адавиенинъ янынъда не къадар бала бар! О, шуларнынъ бири онынъ озюнинъки олгъаныны истей. Кет-кете Ресильнинъ де къоранта-да бала олгъаныны истегени анълашылды. Бунынъ чареси олмагъан сонъ, оларнынъ севгилери бунарланып, тюссизленип башлады. Адави Ресиль оны баштакиси киби севмегенини сезе эди. Кунълернинъ биринде Ресиль джиддий сеснен лакъырды башлады ве бу лакъырды-дан онынъ насылдыр къадыннен таныш олгъаны ве шимди о къадын-нынъ ондан юкло экени анълашылды.

— Бойле файдасыз яшайышнынъ кимге кереги бар?— деди Ресиль эп ойле джиддий лакъырды этерек.— Бизге тез-тез айырылышмакъ керек, чюнки мен о къадыннен эрте-ярыкъ никяхтан кечмек ве онынъ эвине авушмакъ кереким.

Адави фаджианы, онынъ бутюн аятынынъ темелини бир сильтемнен йыкъыджы дешетли фаджианы бойле адий сёзлернен беян этмек мумкюн олгъанына шашып къалды. Бу сёзлерден анълашылды ки, Ресиль кете, онынъ беклеген нурлы келеджеги исе онынъ янындан кечип кеткен ве о буны дуймагъан. Олгъаны шу.

Олар алель-аджеле айырылыштылар. Чюнки о къадыннынъ юкю энди баягъы агъырлашкъан экен. Оларнынъ сагълыкълашувлары даа пек саде олды. Ресиль ашыкъчанлыкънен шейлерини джыйыштырды ве кене шойле ашыкъчанлыкънен насылдыр, эвельден азырланылгъан сёзлерни айтты:

— Багъышла. Биз экимиз де къабаатлы дегильмиз. Эгер бир даа корюшмесек, буны сен мени корюшмек истемей деп дегиль, юрек яраларыны тазертмек истемей, деп анъларсынъ. Айды, сагълыкънен къал.

Опъмеди. Къучакъламады. Чюнки ашыкъа. Къайда ашыкъа? Анавы юкло къадынгъа. Бир даа корюшмейджеклерини де айтып ташлады. Бельки, башкъа шеэрге кетедир. Бунынъ энди не эмиети бар? Барсын, бахтлы олсын.

Адави Ресиль кеткенинен агъламады. Агълап оламады. Фаджианынъ акъикъий манасы онъа тек экинджи куню келип етти ве бу вакъытта агъламакъ истегеи оны богъды, юрегини якъты, яткъан тёшеги, устундеки антери козяшларындан шыр-сув олды. Агълап, баягъы юрегини бошаткъан сонъ, ишине, андаки балачыкъларына сарылды. Балачыкълар онынъ дердине энъ кучълю мельэм олдылар. Олар оны севелер. Бу пак ве эбедий севги. Бу севгиге кимсе хиянет этмез. Адави буны ис эте. Йыллар. Аявсыз йыллар кимерде онынъ къырыкъ юрегини тельчелейлер. Олар Дорофея Ивановнанен берабер, къарарнен, эр алты йылда бир кере балаларны денъиштирелер. Алты йыл девамында онынъки олып къалгъан балалар бирден кетелер, онынъки олмайып къалалар. Башталары Адави бу айрылыкъкъа даяна эди. Балаларнынъ ич бири узакъкъа кетмей. Уйкен группа мында, багъчада, янашадаки мектепнинъ биринджи сыныфына чевириле ве балалар кене он йыл девамында берабер олалар. Ама олар энди багъчагъа дегиль, мектепке къатнайлар. Адави оларны сокъакъта, мектеп огюнде сыкъ-сыкъ расткетире. Онынъ сабыкъ балаларынынъ арасында энди эвилери де бар. Бойле айрылыкълар шартлы олгъаны ичюн де Адави башталары оларгъа даяна эди. Башталары... Шимди исе юреги юфкъарды. Яшы да къыркъкъа адымлады. Балалар келип-кетелер, онынъ исе эбедий берабер яшайджакъ эвляды ёкъ. Анавы нурлы келеджек шимди къайда экен? Эбет, о энди кечмишке дёнген олмалы... Бугунъ исе онынъ балалары кетелер. Бугунъ... Бу айрылыкъ учъ кунъгедже оны чекиштирир. Учъ кунъ. Не япмалы, насыл этип бу учъ кунъге даянмалы? Я раббим, нечюн бойле ола, нечюн балалар кетелер? О къучагъындаки Муратны чекип алмакъ истегенлерини анълап, оны даа пек къучакълады, багъырына басты ве козь яшларындан сылангъан, къызаргъан юзюни баланынъ кучюджик кокюсине гизлемек истеди. Къарылгъан давушнен: «Акъылынъдамы? Акъылынъдамы?»— деп фысылдады. Кимлердир оны чеккеледилер. Къулакълары

бирден ачылгъан киби олдылар. Бу анъде къулакъларына кучлю шамата келип урулды. Балалар ве буюклер сесинден ибарет бу шамата онынъ къызгъын мийине эр якътан тазыйыкъ этмекте. Не олды? Ана-бабалар ве балалар не ичюн бу къадар къычыршалар? Адавие башыны котерип, этрафкъа назар ташлады. Балаларнынъ бир къысымы аятта, анда оларны ана-бабалары алып кетеджек олалар. Балалар исе эп агълайлар. Ана-бабаларнынъ бир къысымы залда, олар да балаларыны алып кетеджек олалар. Мындаки балалар да яйгъара къопарып къычыршалар. Кетмек истемейлер. Адавиенинъ янында Муратнынъ ана-бабасы, багъча мудири Гульнар Муминовна, дая Дорофея Ивановна, багъчанынъ педагогы, экими, эмширеси, къомшу группаларнынъ тербиеджилери ве даялары булунмакъталар. Онынъ къучагъындаки Мурат да дигер балаларгъа зиль тутаракъ, къычырып агъламакъта.

— Корьдинъми, не яптынъ?— деди Гульнар Муминовна.— Бу къадар йиберильмек олурмы мытлакъ энди?! Къучагъынъдаки баланы ана-бабасына бер. Сонъ лаф этермиз. Тез ол!

Адавие къаршысында тургъан Муратнынъ ана-бабасына бакъты. Олар онъа ялварыр киби назарнен бакъып турмакъталар. Мурат бабасынынъ тамам озю экен. Адавие эвель буны дуймагъан эди. Худжур шей. Бу къадар бенъземек олурмы? Бельки олар экиси бир адамдыр? Тек бири буюк, дигери исе кучюк. Эгер Адавие Муратнынъ бабасына акъайгъа баргъан олса, Мурат шимди онынъ огълу олур эди.

Адавие бойле фикирлерден элесленди. Онъа бакъып тургъан Муратнынъ анасыны корьгенинен, эр анги хаялий тасавурлардан арынды. Муратны деръал ерге къойды.

— Агълама, Мурат, агълама,— деди.— Сен бизге сыкъ-сыкъ келип турарсынъ, яхшымы?

Мурат «яхшы» манасында башыны салады. Адавие эллерини балагъа узатып, кене агълап йиберди.

— Тез-тез кетинъ,— деди мудир ве Адавиени чекип токътатты. Дигер тарафтан Дорофея Ивановна келип тутты.

Муратны ана-бабасы къапыдан алып чыкъып кететкъанда Адавие яныкълы давушнен:

— Мурат, Адавие енъгенъни унутма балам, тез-тез келип тур!— деп къычырды.

Балалар кеткен сонъ одалар бошап къалдылар. Адавиенинъ юреги де бошап къалды. Бу бошлыкъны тоддырмакъ къолай олмаз. Бунынъ ичюн вакъыт керек. Адавие бом-бош ода ортасында, козьлерини пенджереге тиккени алда, къыбырдамайып тура.

Багъча мудири эллеринен олмагъаныны, одадакилерни тышкъа чыкъмагъа теклиф этти. Адамлар аякъ уджларына басаракъ, сессолукъсыз азбаргъа чыкътылар. Анда эр кес бир кереден лакъырды этип башлады.

— Эвеллери де бойле япа эдими?— деп сорады багъча мудири Дорофея Ивановнадан.

— Ёкъ, бойле япуви биринджи кере,— деп джевап берди Дорофея Ивановна ве агъызыны кенъ ачып йылмайды.

— Онынъ бала-чагасын олмагъаныны, къоранта яшайышы уймагъаныны, эбет, эпимиз билемиз,— деди багъча мудири, дуйгъу-дашлыкъ бильдириджи йымшакъ сеснен.— Ама, озь фаджианъны умумнынъ фаджиясына чевирюв, хусусан онъа балаларны джелъп этюв, багъышланъыз, анълашылгъан шей дегиль. Адавие Ниметуллаевна ойле япкъаны ичюн даа джевап берир.

— Бу онынъ къабааты дегиль,— деп кульди Дорофея Ивановна.

— Айса, кимнинъ къабааты?— деп сорады ачувнен багъча мудири. Эсли къадыннынъ бир тюрлю себепсиз куле берюви онынъ зытына токъунып башлады.

— Бу табиятнынъ къабааты. Энди табият озь къабаатыны

тюзетеджек,— деди Дорофея Ивановна мемнюнликнен ве кене ырджайып кульди.

Багъча мудирининъ сабыры тюкенди.

— Сиз нечюн кулесинъиз я?! — деп сорады о асабий алда. — Мында кулюнеджек киби бир шей оламы ёкъса? Насыл енгиль къадын экенсинъиз! Бахтсызлыкъ устюнден кульмек олурмы?

Дорофея Ивановнанынъ бу сёзлерге джаны агъырмады. О эп ойле йылмаяракъ, девам этти:

— Биревнинъ бахтсызлыкъы устюнден дегиль... Биревнинъ бахтына къуванып кулем.

— Насыл бахткъа? Анълатынъ.

Дорофея Ивановна гъает муим бир сырны беян этеаткъан киби тавурнен мудирнинъ къулагъына фысылдады:

— Эндиден сонъ Адавию Ниметуллаевнанынъ баласы оладжакъ. Мына, мен айтты, дерсинъиз. Мытлакъа оладжакъ!

— Насыл баласы? Онынъ шимди акъайы ёкъ, гъалиба?

— Э, меселе акъайда дегиль,— деп элини саллады Дорофея Ивановна.— Меселе акъайда дегиль. Адавию он эки йыл акъайынен яшады, ама балалары олмады. Акъайы башкъасынен юрьген ве шу башкъасы юкюл олгъаныны анълагъанынен, Адавиюден айырылып, онъа эвленген.

— Меним бу лафлардан хаберим бар,— деди Гульнар Муминовна.— Ама сиз шимди насыл бала акъкъында айтасынъыз? Эгер бир шей бильсенъиз, ачыкъ анълатынъ. Масал окъумакъ керекмей.

Мудирнинъ сабыры тюкенгенини анълагъан Дорофея Ивановна тюшюнгенини айтты:

— Эгер баласыз къадын, мына бойле этип, биревнинъ баласы артындан ичкип агъласа, демек, шу бала чекеджек. Демек, Адавиюнинъ баласы оладжакъ. Бу — табиятнынъ укюми.

Гульнар Муминовна ачувланды.

— Балабан къадын, сиз не айтасынъыз шу? Масалынъызны башкъа ерге барып окъунъыз. Бала догъурмакъ ичюн башта акъайгъа бармакъ керек. Акс алда, ойле къадынгъа бала тербиесини ишанмакъ олмаз,— деп къычырды мудир ве чевирилип кетти. Бираз кеткен сонъ, артына айланып кене къычырды:— Эм чешит олмайджакъ лафларнен Аданынъ башыны думанлатманъыз. Бираз вакъыттан сонъ озю тынчланыр.

Дорофея Ивановнанынъ къуванчы сынъырсыз эди. Ниает, Адавиюнинъ баласы оладжакъ. Эбет, баласы оладжакъ. Бунынъ ичюн акъайгъа барса къафи. О буны онъа анълатыр. Пек яхшы этип анълатыр. Ниает, заваллы Адавиюнинъ де бахты ачыладжакъ. Бу белли шей. Тек Адавию онынъ айткъанларына къулакъ асса еткени.

Бир айдан сонъ Адавию ве Дорофея Ивановна янъы группа къабул этип алдылар. Балаларнынъ эписи къундакъта. Эр шей янъыдан башланды. Йыллар кечер. Бу балалар буюр ве чапкъалап юерлер. Огъланлар силалардан атып дженк ойнарлар, бельки, къачып барып, анавы кошедеки сипирки отлары арасына сакълангъанлары да олур; къызлар къокъла ойнарлар, эр шей олур, ама бу ведалашувнынъ яныгъы онынъ юрегинде даа чокъ вакъытлар яшар.

Дорофея Ивановна Адавию ичюн ана киби. Олар энди йигирми уч йылдан берли берабер чалышалар. Бу девир ичинде къач группаны мектепке озгъардылар. Дорофея Ивановна пенсия яшыны чокътан кечкен олса да, чалыша. «Эгер чалышмасам, хаста олурым», дей. Онынъ орду хызметини битирип кельген торуны былатыр Нина адлы къызгъа эвлэнди. Нинаны олар къундакътан билелер. Оларнынъ группасында тербиелэнди, шу янашадаки мектепни битирди, шимди кене шу мектепте оджапче олып чалыша. Къайдадыр гъиябий окъуй экен. «Нина манъа эки якълы тувгъан» дей эди Дорофея Ивановна. Шимди оларнынъ янъы къабул этип алгъан группаларында Нинанынъ огълу, яни Дорофея Ивановнанынъ торуны Вова бар. Адавию бир

яшындаки бу балачыккыа бакъып шашып кыала. Чюнки о Дорофея Ивановнагъа пек ошай. Дорофея Ивановна онынъ айретленгенини корип: «Балалар сонъундан денъишелер. Бу ошавы даа бир шей дегиль»,— дей.

Бойледже, Адавиенинъ ве Дорофея Ивановнанынъ аятында янъы группа башланды. Дорофея Ивановна озюнинъ фикирини Адавиеге пек мукъайтлыкънен ве ятыгынен анълатты. «Мытлакъа акъайгъа бар, мытлакъа догъурырсынъ, бунынъ вакъыты-саати кельди»,— деди. Адавиye кульди. «Яшым кыырккыа кете, бу къадар кеч кельген вакъыт-саатнынъ кимге кереги бар?»

Дорофея Ивановна сабырнен анълатты.

— Эйиликнинъ эрте-кечи олмаз. Бала догъурув исе энъ буюк эйилик...

Дорофея Ивановна эр кунъ айта-айта, ахыр-сонъу Адавиени кыандырды.

— Сизинъ айткыанынъыз керчек дейик. Кыыркъ яшындаки къадын ичюн оппадакътан акъай тапмакъ кыолай беллейсинъизми?— деди Адавиye ве дегенинен акъылына Кемал кельди. Кемал...

Адавиye эвли экенде Кемал онъа бир кыач кере мектюп язып, пайнозю яшагъаныны ве оны беклемектен бир заман безмейджегини бильдирген эди. Кемал... Онынъ мектюплери эвде бир ерлерде олмалы. Насылдыр ады кыйын бир шеърден яза эди. Эгер о шимди де бир озю яшай исе Адавиye онынъ янына барыр, истесе оны бу якъкыа алып келир, истемесе, озю о якъкыа кочип барыр, бунынъ эмиети ёкъ.

Адавиye Дорофея Ивановнанынъ айткыанларына кет-кете о дeреджеде ишанды ки, эр шейнинъ анджакъ о айткыан киби оладжакына шубеленмейип башлады.

Адавиye эвини акътар-тентер этип, ахыр-сонъу Кемалнынъ адресини кыдырып тапты ве онъа баягы тафсилатлы мектюп язды. Шимди янгъыз экенини де анълатты. Кемалдан сыджакъ мектюп кельди. О да шимди бир озю яшай экен, насылдыр себеплернен кыорантасындан айырылгъан, чюнки апайы оны анъламагъан... Адавиye Дорофея Ивановнанен акъыл танышкыан сонъ, невбеттеки отпусказыны алып, Кемал яшагъан шеэрге барып-кельмеге кыарар берди. Кемал, яваш-яваш, онынъ хаялларыны ишгъаль этти. О энди Адавиенинъ козьлери огюнде йылмайып тура, чешит шакъалар айта, баштакиси киби шакъылдап куле. Адавиye онынънен олгъан лакъырдыларны ве вакъиаларны хаялында джанландырып башлады. Эбет, янында Кемал олгъанда озюни даима енгиль ис эте эди. Кемал озъ хатырасынен онынъ аятына ярыкылыкъ алып кирди. Бу ярыкылыкъ Адавиени тюрлендирди. О кене гъайретли, шеджаатлы Адавиеге чевирильди. Онынъ лафында-сёзюнде, арекетлеринде эминлик, сербестлик сезилип башлады.

Адавиенинъ планларыны Дорофея Ивановнадан гъайры кимсе бильмей. Кемалнен бир кыач кере даа мектюплешкен сонъ, Адавиye, ниает отпускаи алды.

— Бараджагъынъны сакъын язма,— деп тенбиледи Дорофея Ивановна.— Сени корип шашып кыалсын. Бекленильмеген бахт татлы ола.

Адавиye бараджагъы акъкыында хабер этмеди. Индемейип барып чыкыар ве Кемалны корыгенинен онъа: «Сен бир вакъытлар манъа, чемиданчыгъынъны алып келе бер, деген эдинъ. Мына, мен алып кельдим. Текъран кечче ама, багъышла», дейджек. Бойле дегенинен Кемал оны сарар, охшар ве: «Мени багъышла, сенинъ кеч келювинъде тек мен кыабаатлым», дер.

Адавиye башта самолётнен учты, сонъра поезднен, даа сонъ автобуснен кетти. Ёлгъа чыкыкыанынынъ экинджи куню Кемал яшагъан шеэрге келип етти. Иште, орта кыарар бир кыасаба экен. Иш куню олгъаны ичюн сокъакъларда адам аз. Адавиye сорай-сорай кыасабанынъ дживарындаки Кемал яшагъан сокъаккыа барып

чыкъты. Бу сокътък о дѣреджеде кенъ экен ки, онынъ эки чети адам ве машина къатнагъан ёл, эки ёлнынъ арасы исе кениш тактыр. О ерге адамлар чѣплюк, чешит керек олмагъан шейлерни чыкъарып ташлай бергенлер. Тактырнынъ даа чѣплюк тиймеген ерлеринде, ташларнынъ арасындан топ-топ олып сарышын отлар осе. Тактырда къойлар, сыгырлар тентиреп, къыдырынып юрелер. Тавукълар, кокушлер чѣпленелер. Торгъайлар гурь-гурь этип учушалар. Чиркийлер, чыбынлар чѣплюк обалары устюнде булут киби тельгенип туралар. Пусюрликнинъ тамам ортасында, чѣплюк обасынен насылдыр демир ве агъач парчалары арасындаки бетон плиталары устюнде джакъларыны тизлерине тиреген алда насылдыр бир адам отура. Индже ве къара къолларынен тизлерини къучакълап алгъан. Отургъанда о дѣреджеде къатлангъан ки, топракъкъа былангъан арыкъ ве титис юзю тизлери устюнден корюнип тура. Онынъ башы, дерсинъ, дос-догъру тизлеринден осип чыкъкъан киби. Худжур алда отургъан худжур адам. Онынъ устюндеки якъасыз трико кольмеги ве айны шойле штаны асыл тюсюни гъайып этип, чокътан бу тактырнынъ тюсюне кечкен. Адавиѣ «Профессор Доуэльнинъ башы» деген китапны хатырлады. Анда тенсиз баш лаборатория шарайтында узакъ вакыт яшай. Бу баш исе тизлер устюне пекитилген ве чѣплюк ичинде яшай. Профессор Доуэльнинъ юзю темиз ве алидженап эди, бунынъ юзю исе топракъ ве чѣплюк тюсюнде. Демек, инсан озю яшагъан муитке уйгъунлаша. Ондан ренк, шекиль, мундеридже ала... Чѣплюк ичиндеки башнынъ сарышын сачлары дув-алекет, сийрек сакъал-мыйыгъы оскюн. Гъает азгъын юзюндеки быланчыкъ кок козьлери этрафкъа манасыз бакъалар. Адамнынъ огюнде шу чѣплюк обасындан чыкъарып алынгъан шей — устюнде балчыкъ ве даа нелердир къатып къалгъан алчачыкъ курсю булунмакъта. Курсю устюнде бир шише, эки кирли стакан, сараргъан, юмарлангъан къыгъыт парчалары корюне. Тактырда кечинген айванлар ве къушлар бу адамгъа алышкъан олмалылар ки, онъа къулакъ асмайлар. Адамнынъ къаршысында чѣплюкке баткъан эки копек бир шейге талашып ырылдаша.

Тактырдаки адам чыбынларнынъ дувулдашкъанларына, копеклернинъ ырылдашкъанларына, тавукъларнынъ къакъылдашкъанларына къулакъ асмай, сакъалыны тизлерине таягъаны алда къыбырдамайып отура. Қъаршысындан Адавиенинъ кечип кетюви оны раатсызламады. Адавиѣ бу худжур адам отургъан ерден тез-тез кечип алмакъ ичюн адымларыны сыкълаштырды. Онынъ къаршысындан кечейткъанда къарпыз къабыгъына басып, аягъы тайды. Аз къалды, йыкыладжакъ эди. Элесленип, чѣплюк ичинде отургъан адамгъа бакъты. О тавурыны бозмагъан. Эгер о адам къыбырдаса, я да онъа тараф бир адым атса, шимди Адавиенинъ отю патлайджакъ. Кене яхшы адам къыбырдамады.

Адавиенинъ юреги дукульдеп ура башлады, нефес алувы тезлешти. Баягъы кеткен сонъ токътап артына бакъты. Бакъкъанынен юреги шувулдап кетти. Тизлер устюнде тургъан бешарет баш козьлерини тѣгереклендирип онъа бакъып турмакъта эди. Нечюн чевирильди? Яхшы-яхшы кечип алгъан сонъ, кетебергейди даа. Ёкъ, шу бешаретке бир кере даа бакъмакъ керек олды.

Адавиѣ озъ-озюне дарыла-дарыла кетти. Та бала экенде анасы: «Топалгъа, сакъаткъа, нишаретке бакъмангъыз», дей эди. Шимди бу бешаретке бакъып озъ-озюни къоркъузды.

Адавиѣ сыра-сыра эвлер боу кетер экен, оларнынъ къарчыгъаларына япыштырылгъан ракъамларгъа бакъа берип, ниает юз йигирми экинджи эвни тапты. Баягъы эскирген ве чокътан тамир талап олунгъан эв. Қъапы черчивесинден чанъ дѣгмесини къыдырып тапалмады. Сонъра азбар къапынынъ къыя ачыкъ экенини эсledi. Явашчыкътан ичери бакъты. Кениш азбарда къурып башлагъан бир къач терек, кимсе корюнмей. Ичери кирди. Азбар ичинде юрекни арткъа чекиджи къалабалыкъ. Дерсинъ, мында чокътан кимсе яшамай. Азбарнынъ

тёрюнде недир тасырдады. Адавиe сескенди. Анда, кумес киби бир шейнинъ дамында ири сары мышыкъ «а-а!» деген чиркин давуш чыкъарып эснеди ве яваш-яваш юрип, янашадаки дивар устюне минди. Анда башыны ог аякълары устюне къойып, созулып ятты ве сары козьлерини Адавиe тикти. Мышыкъ чёплюк ичиндеки худжур адамгъа бенъзей. Бу насыл шей? Адавиe бойле титис сукюнетке ниает бермек ичюн:

— Эй, мында ким бар?— деп къычырды. Сеси бош эвге урулып, чиркин азнкле акс-сада берди. Озь сесинден озю къоркъты.

Эвнинъ артынадже ачыкъ къапы-пенджерелери бу ярыкъ кузь кунюнде къарарып корюнелер. О яваш-яваш юрип, эв къапысы янына кельди ве босагъадан эгилеп, ичериге бакъты. Узун аят, сагъда балабан ве бом-бош ода. Аяткъа кирип, дигер одаларнынъ да ачыкъ къапыларындан бакъты. Эр якъ бом-бош. Онынъ мийине: «Кемал бу ерден кочип кеткендир», деген фикир кельди. Чюнки азбарнынъ ве эвнинъ корюниши мында чокътан адам яшамагъанындан деялет эди. Худжур шей. Эгер Кемал башкъа ерге кочкен олса, буны мытлакъа онъа язып бильдирир эди. Ёкъса, янъылып, башкъа эвге кельдимиз?! О азбарда къалдыргъан чемиданчыгъыны алып, сокъакъкъа чыкъты. Кене шу кимсесиз сокъакъ ве ортасына чешит чёплюклер обалангъан такъыр. Чыбынлар козь ачырмайлар. Кунеш къыздырып башлагъанынен чёплюклерден котерильген бедат къокъу нефесни къайтара. Бу насыл ер? Эр якъ пусюр, ава биле пусюр. Ёкъ, о янъылып кельди. Кемал бу сокъакъта яшамай. Ама сокъакънынъ ады ве эвнинъ номери шу. Бельки, бойле сокъакъ мында эки данедир? Янъылып эки сокъакъкъа Багъчалыкъ ады берильгендир? Кемал исе бу бирисинде дегиль, о бирисинде яшайдыр? Эр алда кимдендир сорамакъ керек. Ян тарафтаки эвнинъ азбарындан чёплюк толу къопкъа котерген семиз къадын чыкъты. О ашыкъмайып такъырнынъ ортасынадже барды ве сонъра къопкъасыны ерге авдарды. Ешилъдже тюсю къою чиркеф ерге синъмек истемей, голленип турды. О ерге аман тавукълар, кокушлер чапышып кельдилер. Тёкюльген шейнинъ не олгъаныны анълагъан сонъ, деръал дагъылыштылар. Къадын, артына къайтаеткъанда Адавиени эсledi ве кевдесине ярашмагъан индже сеснен:

— Сиз кимге кельдинъиз?— деп сорады.

— Селям алейкум, енъге, мен Кемал Юнусовгъа кельген эдим. Онынъ эви бумы?— деп сорады Адавиe.

— Э, бу,— деди къадын бийсинмеген давушнен ве Адавиeге тараф келеяткъаны ерде бирден догърулышыны денъиштирди ве озъ къапысына кирип кетти.

Къадын якъынджа кельген сонъ Кемалнынъ къайда экенини сорап биледжек олып тургъан Адавиe, онынъ бурулып кеткенини корип, шашты.

Сурукъ адамлар, деп тюшюнди Адавиe. Къомшунгъа кельген мусафирден бойле чевирилип кетмек олсынмы? Бизим якъта олса, деръал: «Хош кельдинъ, кель, кир, буюр», дер эдилер. Мында исе селямынъны биле алмакъ истемейлер. Эбет, сокъагъына коре адамлары. «Багъчалыкъ» деген ад бойле пис сокъакъкъа къойылырмы?

Адавиe сокъакънынъ о тургъан тарафындан келеяткъан адамны корип къуванды. Корюнишинден селям бериледжек ве лаф этиледжек киби адам кельмекте.

— Селям алейкум, эмдже,— деди Адавиe мумкюн къадар тендюрист давушнен.

— Алейкум селям, хош кельдинъиз,— деди сач-сакъалы агъарып башлагъан баягъы яшларындаки эсмери адам. Бираз тикилип бакъкъан сонъ девам этти:— Мусафир олсанъыз керек э? Бизим бу чёплюкли сокъакъкъа насыл келип къалдынъыз?

— Бу керчектен де Багъчалыкъ сокъагъымы?— деп сорады Адавиe.

— Эбет, Багъчалыкъ сокъагъынынъ тамам озю,— деди сакъаллы

адам.— Багъчасы даа ёкъ, ама сокъагъы бар. Мына бу эки ёлнынъ арасындаки такъыр багъча ичюн къалдырылгъан эди. Эвлер къурулды, ама багъча отуртылмады. Бош ерни адамлар чёплюкке толдырдылар. Эр ким озюне керек олмагъан шейни бу такъыргъа чыкъарып ташлай.

Бойле пусюр ерде яшагъан адамнынъ озюни медениетли этип косътермек истегени Адавиенинъ зытына токъунды.

— Керек олмагъан шейлернен берабер керек олмагъан адамларны да такъыр ичине чыкъарып ташлагъанлар,— деди о серт давушнен.

— Ёкъ, олар бирев тарафындан ташланмадылар,— деп итираз этти сакъаллы башынен чёплюк обалары бетке ишмар этерек.— Олар озьлерини озьлери ташладылар.

— Эр алда, бунга яни ташланмагъа ёл бермемек ичюн башта бу ерни темизлемек керек,— деди Адавие.

Сакъаллы адам озю яшагъан сокъакънынъ бойле корюниши ичюн чалымсызланса керек, муляйим давушнен Адавиенинъ бу ер акъкъын-даки менфий фикирини денъиштирмеге арекет этти.

— Эбет, эбет, иджракомда бу меселе бакъылды: огюмиздеки йылнынъ бааринде бу такъыр ер керчектен де багъчалыкъ оладжакъ...

— Шеэринъизде бойле такъырлар даа чокъмы?

— Бу бизим сонъки такъырымыз,— деди сакъаллы котеринки рухнен.— Биз оны тезден битиримиз. Бир къач йылдан сонъ кельсенъиз, бу ерде гурь багъча шувулдар. Мында бу чёплюклерден ве бойле махлюкълардан эсер биле къалмаз. Булар бизим тюневинки кунюмиз. Келеджегимизге сокъулмакъ истеген кечмишимиз. Ама биз бойле такъырларны яринки кунюмизге алып киремиз. Бу такъыр озюнинъ сонъки куньлерини яшамакъта. О оледжек ве ешилъ багъча олып гъайрыдан догъаджакъ...— Адам бир кереден элесленди. Гъает незакетли сеснен:— Мен сизни лафкъа туттым, афу этинъиз. Я сиз не ишнен кельдинъиз, бизим такъыргъа? Эр алда, бизлерни утандырмакъ ичюн олмаса керек?— деди.

— Мен... Мен Кемал Юнусовгъа кельген эдим... Бойле адамны билесинъизми?

Котеринки рухнен ве атыта енгиль эеджаннен лакъырды этеяткъан сакъаллы тюрленди. Адавиеге сынаиджы назарнен бакъып алды. Сонъра денъишкен сеснен:

— Узакътан кельдинъизми?— деп сорады. Адавиенинъ джевабыны эшиткен сонъ, озь-озюне айткъан киби:— Эй, узакътан кельген экенсинъиз. Эбет, Ташкент якъын ер дегиль,— деди.

— Кемал бир якъкъа кеттими ёкъса?— Адавие суалини башкъа шекильде текрарлады.

— Кемал?.. Сизге насыл айтайым экен?..— Сакъаллы тутукъланды.— Асылында о мында, эгер эвде олмаса, демек, къой бакъмагъа кеткендир.

— О, бу эвде яшаймы?— деп сорады Адавие даа шимди озю чыкъкъан эвни косътерип.

— Э, э, эбет, о къой бакъмагъа кеткен олмалы, тезден келип къалыр...— сакъаллы даа нелердир сомурдана-сомурдана Адавиенинъ янындап кечип кетти. О баягъы кеткен сонъ: «Багъышланъыз, ашыкъам»,— деген сёзлер эшитильди.

Адавие шашып къалды. Бу насыл шей? Эгер Кемал бу эвде яшаса, нечюн онынъ ичи бом-бош? Нечюн демики лафазан адам Кемалнынъ адыны эшиткени киби лакъырдыны девам эттирмек истемеди?

Кунь яхшы этип къыздырып башлады. Адавие терледи, сувсады. Чёплюк обаларындан келеяткъан бедат къокъу онынъ нефесини тыкъата, джигерлерине толуша, бутюн вуджудына синъген киби ола эди.

Не олса да, бу ерден тездже кетмек керек, деп тюшонди Адавие. Эгер шимди кетмесе, юреги быланыр, башы айланыр ве йыкылып къалыр. Ашыкъмакъ керек.

О чемиданчыгъыны элине алды. Шимди огге кетсе къаерге барып

чыкъаджагы белли дегиль. Кельген тарафына кетсе, автобус дурагына бараджакъ ёлны биле. О, эр алда, артына къайтты. Кене шу манзара. Эвлер энди онынъ сагъ тарафында, сол тарафында исе чёплюк толу такъыр. Адавиe баш агърысы кучьленгенини сезип, адымларыны даа да сыкълаштырды. Бир звиниъ азбар къапысы янында тургъан яш къызчыкъны корип, Кемалны бир кере даа сорап бакъмагъа къарар берди. Бала буюк дегиль, айнеджилик япмаз, эр шейни олгъаны киби анълатыр. Бу къадар ёл кечип кельген сонъ, акъикъатны билип къайтыр.

— Айт, къардашым, Кемал агъа къайсы эвде яшай? — деп сорады Адавиe къызчыкътан.

— Къайсы Кемал агъа? — деп сорады къызчыкъ?

— Не, сизде Кемаллар чокъмы?

— Чокъ дегиль. Эким Кемал агъа олса, онынъ эви о якъта, — деп къызчыкъ Адавиe келеяткъан тарафны косътерди.

— Ёкъ, эким дегиль, — деди Адавиe. — Шофер Кемал агъа.

— Шофер олгъаныны бильмейим, ама экинджи Кемал агъа такъырда къой бакъатургъан. — Къызчыкъ ёлдан кечип кететкъан, череси топракъ тюсюнде олгъан худжур бичимли адамны корьгенинен, — Кемал агъанынъ шимди къайда олгъаныны бильмейим, — деди ве азбар къапыдан алель-аджеле кирип кетти.

Худжур бичимли адам — онынъ бутюн мучелери, дерсинъ, насылдыр корюнмез йиплернен бири-бирине баглангъан ве мына шимди о йиплер узюледжек ве о адам дагылып кетеджек киби — къырмызы козьлерини акъайтып Адавиeге бакъты ве кене ойле услюнсиз юрюшинен ёлуна девам этти.

Адавиe бираз даа тургъан сонъ, энди ич кимседен ич бир шей сорамайып, артына къайтмагъа къарар берди. Кетер экен, ёл кенарында сувы акъып тургъан чешмени корип токътады, эллерини, бетини ювды, агъызына сув алгъан эди, анавы бедат къокъу бирден богъазыны сыкъты. Тююльди. Богъулып-богъулып оксюрди. Окъшыды. Ёкъ, бир де-бир шей олмаздан ве орталыкъ ярыкъ экенде бу ерден узакълашып алмакъ керек, деп тюшонди. О кельген ёлунен кете-кете саба такъырнынъ ортасында джакъларыны тизлери устюне къойып, худжур алда отургъан адамны бир даа коръди. Энди онынъ янында эки адам даа бар эди. Балчыкълы столчыкъ устюндеки шишелернинъ ве емеклернинъ сайысы арткъан. Саба ялынъыз бир озю отургъан адамнынъ отурышы денгъишкен. Олар шаматанен чанкильдеп лакъырды эте, титис давушнен къакъылдап кулюшелер.

— Мына о! — деп къычырды отургъанларнынъ бири Адавиени косътерип. — Валлаи, онынъ тыпкыы озю. Бербер Меметнинъ кучюк къызындан насылдыр Кемалны сораи эди. Озюм эшиттим.

— Олмайджакъ шейни айтма, — деди экинджиси текмилъ сувукълангъан сеснен. — Бойле къадын... Бойле къадын, сенинъ Кемалынъны къыдырырмы? Онынъ Кемалы дегиль, бельки Джемалы бардыр?! Тапкъансынъ къыдырыладжакъ киши! — Сувукълангъан сес гъав-гъав этип къычыра башлады: — Ёлдан кечкен къыскъаякълыларгъа лаф къошманъыз. Лаф къошкъанларны ашкъазаным азм эгип оламай. Саллай йиберем!

— Ишанмасанъ, сора...

— Сус! Къана, стаканынъны котер! Котер, айды!

Олар титреген эллеринен стаканларыны котерип, къалтырай-къалтырай ичтилер. Адавиe истегинден тыш оларакъ, адымларыны явашлатып, козь къыйыгъындан оларны козетти. Олар ракъыны ойле чекишип ичтилер ки, дерсинъ, ичмек — олар ичюи джезннем азабы.

— Алла бойнумны урып, къопарып алсын — о Кемалны къыдыра! — деп къычырды биринджи сес. Адавиe бу сеснинъ саиби деми о къызчыкънен лакъырды этеткъан вакъытта кечип кеткен худжур бичимли адам экенини анълады.

— Ханым бу ерлерде кимни къыдыра? — деп къычырды о.

Адавиe онъа бир бакъып алды. Эх, бакъмамакъ керек эди. Энди индемейип кечип кетмек къолайсыз. Индемегени ичюн бирден алып чапсалар не ишлер? Якъын ерде ярдым этеджек адам да ёкъ. Эйиси, суаллерине эм джевап берир, эм де ёлуны девам этер. Тежаран узакълашып алгъан сонъ, артындан чапсалар биле еткизмез. Керек олса, о да чапмагъа биле. Бойле вакъытта къадын кишини яхшы аякълар къуртара.

— Мен Кемал Юнусовны къыдырып кельген эдим, — деди Адавиe сакин давушнен. — Эвинде кимсе ёкъ экен, энди къайтам.

Бу сёзлерни айтаракъ, о ичкиджилернинъ янындан кечип башлады.

— Адынъ не? — деп къычырды сувукълангъан давуш. — Адынъны айт!

Адавиe, эгер шимди адыны айтмаса, анавы адамлар устюне атылырлар беллеп, алель-аджеле:

— Адавиe! — деди.

Къуру сесли адам янында индемей отургъан арыкъ мучели, быланчыкъ назарлы аркъадашына бакъып:

— Я Авиe деди, я да Мавиe деди. Алла бильсин. Айдынъыз, бирер дане даа патлатайыкъ. Эр алда, оңынъ арагъаны сен дегильсинъ, — деди.

Арыкъ мучели адам бирден элесленди, бекленильмеген ча-бикликнен еринден атылып турды ве Адавиeге догъру чапты. Бу, Адавиe деми о якъкъа кечип кетейткъанда башыны тизлери устюне ерлештирип, индемей отургъан бешарет адам эди. Адавиe бу кимсесиз ерде озюне догъру чапып келейткъан къоркъунчлы адамны корип, буз-бузлады. Сонъра бирден чапып кетти. Эм чапа, эм тосат-тосат артына бакъа. Адам исе сес-солукъсыз, саллана-саллана чапа ве эп якъынлай. Якъынлагъаны сайын анавы бедат къокъу даа пек сезиле. Дерсинъ, онынъ артындан адам дегиль, нефесни богъуджы, инсанны телеф этиджи бедат къокъу чапмакъта. Адавиe онынъ фышнап нефес алгъаныны, вуджудындаки сукелернинъ шыкъырдагъаныны биле эшите. О не къадар тез чапса да богъуджы къокъу артта къалмай, фышнап, шыкъырдап эп келе. Адавиe элиндеки чемиданчыкъны ташлады, ама суръатны арттырып оламады. Аякълары озь-озьлюгинден букюле, юреги былана, тосат-тосат окъший — бу алда чапмасы пек кучъ эди. Узакъта, конделен джадде боюнда, саба о келип тюшкен автобус дурагъы корюнди. О сокъакъта чёплюк ёкъ, анда адамлар башкъа тюрлюлер. Анда бирев-биревни къуваламай. О ерге барып етсе — бу къоркъунчлы махлюкънынъ такъибинден къуртуладжакъ. Тежаран даа даянмакъ керек. Къуртулыш сынъыры энди якъын. Анда, усто орътюли дуракъ астында адамлар корюнелер. Адамлар... олар бу бешаретни токътатыр ве оны къуртарырлар. Тежаран даа даянмакъ керек.

Арттан бешаретнинъ сеси эшитильди:

— Токъта, къоркъма, бу меним. Токъта! — Сес корюкнинъ ичинден чыкъкъан киби увулдап, уфулдап чыкты.

Адавиe кучю тюкенгенини, аякълары такъаттан кесильгенини дуйып, бар сесинен:

— Ярдым! Адамлар! Ярдым этинъ! — деп къычырды.

Сеси къарылып, къырылып чыкты. Шай исе де дуракъта тургъан адамлар оны эшитти ве эследилер.

— Токъта-а, бу меним, — деди фышнагъан давуш.

Бедат къокъу о дeреджеде кучлю сезильди ки, Адавиенинъ нефеси тутулды. Ичине, ава ерине, кескин ве адджы къокъулар кирмекте ве джигерлерини тельчелемекте. О артыкъ чапып оламай-джагъыны анълап токътады. Автобус дурагъы беттен онъа догъру бир къач адам чапып кельмекте эди. «Тез... тез олунъ, адамлар, тувгъанларым...» Адавиe бу сёзлерни хаялындан кечиргенини де, сесини

Зарема ТРАСИНОВАНЫӢ чызгъан ресими.

чыкъарып айткъаныны да анъламады. Богъазы къатып къалгъан, нефес алып оламай инъледи. Бу арада бешарет янына келип етти. Бедат къокъу Адавиени богъды. Артыкъ даянмакъ мумкюн дегиль эди. О окышыды, чонъкъайып отурды ве къусты. Ичи-багъыры агъдарылгъан киби олды, Къулакълары тынды, козьлерининъ отюни къаранлыкъ къаплады. Узакътан, инсаннынъ богъазыны якъыджы къокъулар ичинден йыртыджы давуш эшитилъди.

— Адавие, къоркъма, бу меним, — деди йыртыджы давуш.

Адавие дуракъ беттен чапып келейткъан адамларнынъ энди янында экенлерини корип, агълап йиберди ве еринден турып, аман оларнынъ бирине сарылды.

— Адамлар, тувгъанларым... — деп фысылдады.

Эки йигит оны эки къолтыгъындан мукъайтлыкънен тутып, дуракъ бетке алып кетти. Учюнджи йигит Адавиенинъ чемиданы юварланып яткъан ерге догъурылды. Кетер экен, чёплюк обалары арасындан къоркъунен бакъып тургъан юзю топракъ тюсюндеки адамны корип, юмругъыны саллады.

— Къач ёлдан шейтан! Копеклерден биле адамлар бу къадар къоркъмайлар, ух сени, нишарет! — Йигит ерден томар алып онъа атты. Адам урькти, сычрап чёплюк обасы бетке чекильди. Даа атмазмы экен деп онъа къоркъунен бакъып турды. — Даа о куню ашагъан котегинъни унуттынъмы? — деп сорады.

Адам унутмагъаныны бильдирмек истеп башыны терсине саллады ве мукъайтлыкънен такъырнынъ ичине таба джылышты.

Йигит ерде яткъан чемиданчыкъны алып, текрар онынъ янындан кечейткъанда адам, эр итималгъа къаршы, буюкче чёплюк обасынынъ артына кечти. Йигит онъа бакъып ачувлы давушнен:

— Кемал, эгер сенинъ ёлдан кечкенлерге илишкенинъни бир даа коръсем, баджакъларынъдан асарым! — деди. Узакъча ерде онынъ кирге-топракъкъа баткъан эки досты къоркъунен бакъып тургъаныны корип, иляве этти: — Анавларны да асарым. Эм, керчектен асарым. Мына бу терекке баш ашагъы асарым. Бу чёплюклерни темизлевни баре сизлерден башлармыз! — Йигит къакъырып тюкюрди ве тез-тез юрип кетти. О кеткен сонъ арттан юрекни титретиджи фигъан киби сес эшитип токътады. Чевирилип бакъты. Фигъан къопарып къычыргъан адам даа шимди бу ерден кечкен къадыннынъ отюни патлатаязгъан ве о Кемал деп мураджаат эткен къоркъунчлы нусха эди. Энди о улугъангъа бенъзеген узун-узун сеслер чыкъарып къычырмакъта. Эр къычырыкънынъ сонъунда онынъ богъазындан йыртылгъан, чатлагъан киби давуш чыкъа.

Йигит бираз бакъып тургъан сонъ, къарарыны къачырдым, бу заваллыны пек къоркъуздым, белледи ве онынъ янына келип:

— Вазгеч, Кемал, мен шакъа эттим. Вазгеч, — деди. — Сизлерни кимсе асмаз, лякин ёлдан кечкен адамларны къоркъузмагъыз.

— У-у-у! Гъа-а-а!.. У-у-у!..

Кене шу йыртылгъан, чатлагъан киби давушлар. Олар энди онынъ богъазындан дегиль, дос-догъру къурсагъындан чыкъмакъта эдилер. Йигитнинъ тени чимирдеди. Бойле титис сесни гедже эшитсең, отюнь патламасы бир шей дегиль, деп тюшюнди. Бундан дёрт-беш йыл эвель Кемалнынъ тамамиле башкъа тюрлю адам олгъаныны хатырлады. Ракъы оны мына не алгъа кетирди. Инсан тилинен лакъырды этмекни биле унутты. Заваллы, сеси де айван сесине бенъзей.

— Айды, Кемал, айды, чокъ шыншыкълама, — деп онынъ омузыны таптады йигит. — Олды, етер, сесинъни кес. Бугъа киби окюресинъ, бу насыл шей?

Кемал автобус дурагъы япындаки халкъны косътерип, нелердир сомурданды. «Бу меним! Меним!» — деп кокюсине урды.

— Эбет, бу сенсинъ, мен сени чокътан таныйым, — деди йигит. Дуракъкъа автобус якъынлашайткъаныны корип, о якъкъа ашыкъ-

ты: — Айды, сагълыкънен къал! Энди башкъа ойле яман этип кычырма.

Йигит элинде Адавиенинъ чемиданчыгъынен дуракъ бетке чапып кетти. Адавиенинъ эллери токъунгъан мукъаддес чемидан кунеште йылтырай-йылтырай эп узакълашты. О анда, автобус янында адамлар уймелешеяткъан дуракъ бетке битмез-тюкенмез асретликнен бакъып къалды. Андаки адамларнынъ эписи автобус ичине толустылар ве о къапыларыны ортып, еринден кочти. О автобуснынъ ичиндеки адамларнынъ эписи бахтлы, чюнки олар Адавиенен бир автобус ичинде кетелер. Умумен, Адавиени таныгъан, онынъ янында булунгъан эр бир адам бахтлы. Тек Кемалнынъ бойле бахткъа акъкъы ёкъ. О кене улугъан киби сеснен кычыраджакъ эди, яшында къадедешлери пейда олдылар ве оны эки якъындан тутуп, озь софралары башына алып кельдилер. Бир къаде даа ичкен сонъ, Кемалнынъ эфкъары баягъы дагъылды. «Адави мени танымагъаны яхшы олды, — деп тюшонди о. — Таныгъан олса, бир дюнья анылатув керек олур эди. Шимди исе меселе озь-озьлюгинден чезильди». Бирер къаде даа ичильген сонъ, вуджуды йымшады, нефес алмасы енгиллешти, эр шей гузель: бу такъырдаки чёплюк обалары... Булар чёплюк дегиллер. Адамлар озьлерине керек олмагъан эшьяларны бу ерге чыкъарып ташлагъанлар. Иште, олгъаны бу. Бу догъмуш такъырнынъ ичиндеки шейлернинъ эписи гузель: анавы тель томарлары, демир парчалары, кыйышып тургъан столбалар, оларнынъ арасына чекильген теллерде асувлы сары чамашырлар, такъырны доланып, нелердир чайнап юрьген къююнлар, бири-бирлерине бакъып ырылдашаяткъан сылакъ копеклер, чул-чубурлар астында пусып яткъан мышыкълар, аваны бонъайткъан агъыр къокъу, чёплюк обаларынынъ арасында къарарып корюнген къакъ сувлар, мемнюн алда чёпленип юрьген тавукълар, магърур ве киббар къоразлар — эр шей-эр шей гузель. Мында, бу аджайип такъырда эр ким озь-озьне шорбаджы. Истесе отура, истесе ята. Мына, шимди Кемал бир чырым алмакъ истей...

Кемал бугунъ олып кечкен вакъианы унутты. Даа сонъ эр шейни унутты, отургъан еринде яваштан янтайды ве башыны тазе чёплюк обасы устюне къойып, юкълап къалды. Къадедешлери отургъан ерлеринде къангып-къангып алдылар ве о янларына-бу янларына янтайып, юкълап къалдылар.

Адави бешарет адамдан къуртулгъанына ишангъан сонъ, автобустан тюшти.

— Сиз, къардашым, о адамдан пек къоркътынъыз, гъалиба? — деди онынъ чемиданчыгъыны кетирген йигит. — Бараджакъ еринъиз узакъ олса керек, мусааденьизнен сизни бираз озгъарайым.

Адави йигитни баштан-аякъ сюзип чыкты. Ёкъ, бу йигит оны къувалагъан анавы бешаретке беъземей. Бундан гъайры, вокзалгъа барып, поездгъа мингендже эгер кене ойле бириси илишсе, бу йигит оны къорчалар. Бу худжур шеэрде эр шей ола биле.

— Яхшы, — деди Адави. — Шимди вокзалгъа барайыкъ.

Олар вокзалгъа кетеджек автобускъа миндилер. Адави ёл бою индемеди. Онынъ бу алыны корип, йигит де сёз къатмады.

— Сиз шимди къайсы тарафкъа кетесинъиз? — деп сорады йигит олар вокзалгъа келип еткен сонъ.

— Мен Ташкентке кетеджегим, — деди Адави къуру давушнен. — Билет кассасы анги тарафта? — Йигит недир демек истегенини корип, алель-аджеле иляве этти: — Ташкентте достларыньиз я да тувгъанларыньиз бар экени акъкъында айтып отурманъыз. Керекмей! Ойле ягъмаларны билем.

Адави йигитнинъ элиндеки чемиданчыкъны чекип алды ве серт давушнен: «Сагъ олунъыз», деп фысылдаяракъ, кассалар бетке кетти.

Ташкентке поезд акъшам оладжакъ экен. Адави билет сатын алгъан сонъ, тена ерге чекилип, скемле устюне отурды. Қъаршысында

кене анавы йигит пейда олды. Элинде бурум. О Адавию отургъан скемлеге отурды ве араларындаки бош ерге бурумны къойды. Ичинде пирожикилер бар экен. Адавию бир кереден ач олгъаныны ис этти.

— Буюринъыз, — деди йигит. — Риджа этем. Озю бир пирожики алып къапты. — Ташкентте кимсем ёкъ, дер эдим, ама эки догъмуш агъам бар. Аджайип инсан. Башына яныкъ тюшкен. Эшиттик, ама барып оламадыкъ.

О, Адавиенинъ «не олгъан?» деп сораиджагъыны беклеп сусты. Лякин Адавию сорамагъан сонъ, лакъырдыны девам эттирмеди.

Адавию йигитнинъ даветине джевап оларакъ, бир дане пирожики ашады. Пек лезетли экен. О бу пирожикилерни шимди бир озю ашап битирир эди, ама утанды. Даа бир дане ашагъан сонъ, терен ачлыкъ дуйгъусыны ис этерек, токътады. Йигит пирожикилерни скемле устюнде къалдырып, еринден турды ве:

— Мен поезд кетеджекке якъын келип, сизни озгъарырым, вагонинъызнынъ номери къач? — деди.

— Докъуз, — деди Адавию ве йигитнинъ мерамыны ачыкъ анылагъан олса да, тааджипленип сорады: — Шимди кетеджек ола-сынъызмы?

— Мангъа шимди кетмек керек, ама сагълыкълашмайым, поезд кочеджекке якъын мытлакъа келирим, — деди йигит.

О ашыкъып еринден турды ве къоджаман зал ичиндеки адамлар арасында ёкъ олып кетти. Адавию онынъ керчектен де кеткенине эмин олгъан сонъ, пирожикилерге янашты.

Диктор поезд кельгенини илян эткенде Адавию чокътан перронда эди. Энди япылмасы керек олгъан бир иш къалды. Вагонгъа минмек ве бу ерлерден, худжур такъыры ве худжур адамлары олгъан ерлерден узакълашмакъ, анавы бедат къокъудан бир тамам арынгъандже узакълаша бермек, корьгенлерини, эшиткенлерини тамамиле унутмакъ. О бутюн кучюни, ирадесини топлап, бу ишнинъ астындан чыкъар.

Адавию вагонгъа минеджекте перрон бою тез-тез юрип келеяткъан анавы йигитни корьди.

— Багъышланъыз, — деди о. — Ташкентте, Достлыкъ сокъагъындаки йигирми биринджи эвде ве айны шойле номерли квартирада агъам яшай. Ады Абляким. Сизге агъыр олмаса, Ильястан селям айтынъыз. Эписилери, анасы да, балалары да яхшы экенлер, денъиз. Келеджек сене баарьде, анамнен, балаларнен барырмаз.

Адавию о айткъан адресни ичинден текрарлады ве вагон къапысына якълашыркен:

— Яхшы, айтырым, — деди.

— Сагъ олунъыз. Сиз мининъиз, чемиданчыгъынъызны мен алып беририм, — деди йигит.

Адавию тамбургъа минген сонъ, Ильяс онгъа чемиданчыкъны узатты.

— Огъурлы ёллар! Абляким агъама бизим селямымызны мытлакъа айтынъыз!

— Мытлакъа айтырым, сагълыкънен къалынъыз! — деди Адавию.

Адавию озъ купесине кирип отургъан сонъ, поезд кочти. О пенджереден бакъмады. Бакъса, Ильясны кореджек. О исе кимсени, хусусан, эркек затыны корьмек истемей. Поезднынъ тезлиги арткъаны сайын, онынъ вуджудындаки кергинлик дагъыла башлады.

Бир къач куньден сонъ Ташкент Адавиени парлакъ кунешинен къаршылап алды. Артыкъ, бутюн корьгенлери кечмишке дёнди. Энь дешетли дакъикъаларда онгъа ярдым элини узаткъан анавы Ильяс адлы огъланнынъ риджасыны да ерине кетирсе, онынъ селямыны Достлыкъ сокъагъында яшагъан агъасына теслим этсе, бунынънен эр шей битеджек.

Адавию базар купю Достлыкъ сокъагъындаки йигирми биринджи эвнинъ йигирми биринджи квартирасына барды. Чанъ дёгмесини

басты. Къапыны орта яшлар къарарындаки шашкын чырайлы эркек ачты.

Ачкъанынен:

— Сизге ким керек? — деп сорады.

— Абляким мында яшаймы? — деп сорады Адавиe.

— Яшай. Эгер бойле яшайышны яшайыш саяджакъ олсакъ, эбет, яшай. Киринъ, о мен олам.

Адавиe ичери киргенинен орталыкътаки къалабалыкъны корип шашып къалды. Къайдадыр бала агълагъаны эшитильди. Абляким ичери чапып кетти. Онынъ андан чаресизликнен: «Бу насыл шей? Даа шимди темиз урба кийсеткен эдим», деген сеси эшитильди. Адавиe онынъ артындан ичери кирди ве черчивели агъач кроватчыкъ ичинде тургъан бир яшлар къарарындаки балачыкъны корьди. О назик эльчиклеринен черчивеге япышкъаны алда тура, саллана, черчивени кемиреджек ола ве эп агълай. Адавиени корьгенинен онъа бакъып къалды. Сонъ черчивени йиберип, эллерини кескин-кескин саллады, арты устуне йыкъылды ве даа пек къычырып агълады. Адавиe деръал барып, оны черчивели кровать ичинден котерип алды. Котергенинен баланынъ сылакъ олгъаны анълашылды. Къомшу одадан элинде штанчыкъ иле чыкъкъан Абляким Адавиe баланы къучагъына алгъаныны корип:

— Къойынъыз, о эр якъны ялдаткъан, башта штаныны денъ-иштирмек керек, — деди.

— Беринъ, мен денъиштиirim, — деди Адавиe ве элинде баланен янашадаки диван устуне отурып, эмин ве енгиль арекетлернен, баланы къучагъындан тюшюрмеген алда бир дакъикъа ичинде штаныны денъиштирди. Бакъып тургъан Абляким шашып къалды.

— Мен онынъ не штаныны чыкъарып олам, не де кийсетип олам. Сиз бу ишни пек къолай яптынъыз.

— Мен йигirmi учъ йылдан берли багъчада чалышам, — деди Адавиe.

— Ойле олса, эбет, яхшы экен, пек яхшы экен... — деп сомурданды Абляким. — Эгер сиз, лютфен, бир къач дакъикъа бу фармазоннен берабер отурмагъа разы олсанъыз, мен тюкянгъа чапып барып келир эдим.

Адавиe разы олды. Абляким оглюгини чезди, элине чанта алып: «Мен шимди», диерек чапып тышкъа чыкъты.

Огъланчыкъ Адавиеге бираз бакъып тургъан сонъ, онынъ бойнуны кучюк эльчиклеринен ойле кучлю сарды ки, Адавиe кучюджи баллада бу къадар такъат олгъанына шашып къалды. О яваштан баланынъ эллерини бошатаджакъ олгъан эди, бала къычырып агълады ве кене онынъ бойнуны сыкъып къучакълады. Абляким къайтып кельгендже Адавиe баланынъ эллерини бир къач керс даа бошатаджакъ олып тырышты, лякин онынъ бу саадаки эр бир арекетин баланынъ яйгъарасынен битти. Лячаре, бойле бираз онъайтсыз, лякин юрекке татлы эеджан багъышлайджы сыкъувгъа даянмакъ хош эди. Абляким къайтып кельген сонъ да, баланынъ эллерини бошатув огърундаки ынтылувлар нетидже бермеди.

Баланынъ элинде гъает кучлю ве тесирли сила бар. О агълавиен укюмини кечире. Адавиe баланы тек юкълагъан сонъ къучагъындан къойды. Аблякимге Ильяс къардашынынъ селямыны айтты ве асель-аджеле кетмеге азырланды.

— Я уянса, сизни къыдырса, мен не ишлерим? — деди Абляким чаресиз даушнен. — О сизни анасы беллесе керек. Сизни корьгенинен агълавы кесильди.

Аблякимнинъ омюр аркъадашы агъыр хасталыкътан вефат эткен. О яш баланен ялынъыз къалгъан ве бойле чекише экен.

— Багъчагъа бир афта баргъан сонъ, сувукълана, мына бойле этиш, эвде экимиз отурамыз. Не япайым? — деди Абляким. — Сой-акърабам узакъта. Не япайым? Эгер вакъытынъыз ве имкянынъыз олса, келип

турынғыз. Мен хызмет акъкъынғызны беририим... О бир агълап башласа, саатлернен агълай, мен бир шей янып оламайым... Чаренъиз олса, келип турынғыз. Кординъиз де я, сизге насыл сарылды? Эм сиз элинъизге алгъашынъизнен агълавы токътай. Бу бир муджизе... Мен яварам, ярын даа келинъиз...

Адавиенинъ отпусказы битмесине учъ афта даа бар. Эписи бир эвде япмагъа иши ёкъ.

— Яхшы, мен ярын саба келирим, — деди Аблякимнинъ шашкъын чырайына бакъып. — Гедже уянса, мынавы шишедеки сютни текяран кыыздырып беринъиз.

О даа чокъ шейлер айтаджакъ эди, ама индемеди. Буларнынъ эписи эркек адамнынъ япаджакъ ишлери дегиль эди.

Шу гедже Адавие юкълап оламады. Онынъ бойнуны сыкъып къучакълагъан огъланчыкъ козьлери огюнден кетмеди. Саба ачылып башлагъанда Адавие Аблякимнинъ эви янында эди. Бойле пек эрте келювни эдепсизлик санып, эв янында бираз доланмагъа къарар берди. Лякин, бу анъде учюнджи къаттан эшитильген кескин бала сесини таныды ве аман дюньки къапы янына чапып кельди, чагънынъ дёгмесини басты. Босагъада тургъан Аблякимнинъ чырайы о дередже де аджыныкълы эди ки, Адавие теляшлы давушнен:

— Не олды? — деп сорады.

— Яры геджеде уянды, не сют иче, не сув иче! Эп агълай. Не ишлейджегимни бильмейим, — деди Абляким агъламсырап. — Бельки эким чагъырмакъ керектир?

Адавие ашыкъып ичери кирди. Кроватта яткъан баланы къучагъына алгъанынен, назик эллер алель-аджеле онынъ бойнуны сардылар. Бундан сонъ баланынъ агълавы токътады.

Адавиенинъ отпусказынынъ къалгъан кунълери эсасен бу эвде, Эшреф адлы балачыкънен бераберликте кечти. Бала онъа о дереджеде алышты ки, онынъ агъламамасы ичюн Адавиенинъ бу эвде булунувы къафи эди. Артыкъ эвде эр шей денъишти. Кучюк Эшрефчик де, онынъ бабасы да. Адавие отпусказы биткен сонъ, ишке Эшрефнен берабер къатнап башлады. Чюнки Эшреф онынъ багъчадаки янъы группасына янъы аза оларакъ къабул олунды. Олар берабер кете, берабер келелер.

— Къыдыргъан кишинъни таптынъмы? — деп сорады Дорофея Ивановна Адавие отпускадан къайткъанынен.

— Таптым, — деди Адавие.

— Бу онынъ баласымы? — деп сорады Дорофея Ивановна Эшрефни косьтерип.

— Бу бизим баламыз, — деди Адавие.

— Шукюрлер олсын, — деди Дорофея Ивановна. — Мына коръдинъми, къартларнынъ айткъаныны япсанъ, даима кяр этерсинъ. Бойле оладжагъыны мен биле эдим.

Арадан бир йыл кечкен сонъ, Абляким ве Адавиенинъ къорантасында кыызчыкъ догъды. Адыны Мавиле къойдылар.

Башталары Адавие анавы огъурсыз такъыр озюнинъ бутюн чёплюклери ве махлюкъларынен берабер хаялында оны такъип этеджегинден къоркъа эди. Ойле олмады. Юрегинде акъайына ве балаларына беслеген сынъырсыз севгиси андан бутюн башкъа дуйгъуларны сюрп чыкъарды.

БУЗ УСТЮНДЕКИ ФАРАДЕЙ

ВЕСИКЪАЛЫ ПОВЕСТЬ

Ибраим Гяфурович кяпыдан ичери киргенинен кядыны сёз кяатты:

— Ибраим, министр сени догъгъан кунюнънен хайырлай.

— Достлар сагъ олсунлар, унутмайлар.

О барып телефон столы узериндеки телеграммаларны элине алды. СССР Денгиз флоты министрининъ хайырлав телеграммасы шойле сёзлернен бите эди: «...Арктиканы тедкыикъ этюв ве илерилетювдеки буюк иссеси эм де батырлыгъы ве къараманлыгъы ичюн, челюскинджилер эпопеясынынъ иштиракчиси — СССР Илимлер академиясы Урал ильмий меркезининъ профессоры Ибраим Гяфурович Факидов «Фахрий кьутупчы» нишанынен мукафатлансын».

Ибраим этрафына бакъты, стол янында тургъан скемлени абайлады, онъа отурды, севинч козь яшларыны яваштан сильди. Къаршыдаки диварда асылы Арктика харитасына козь ташлады. Харитада «Челюскин» гемиси кечкен о ёл кырымызы къарындашнен къайд олунгъан.

Бу арада ашханеден Надежда Павловна чыкъты. О, кюджасынынъ пальтосыны биле чыкъармадан сес-солукъсыз отургъаныны корип, сескенди, онъа якъынлады:

— Вай анам, козьлери яшлы, — деди о. — Бойле хайырлавларны ильки кере аласынъмы шу? Бутюн кябаат менде. Шу телеграммаларны бирер-бирер косътерсем олмаз эдими? Экимлериинъ, оны эеджанландырманъыз, дегенлерини билем де. Пальтонъны чыкъар да, ашханеге буюр. Къавенъ азыр.

— Сен манъа кюлакъ асма. Энди сексенге адымладым. Юрек юфкъарды. Буз чёлюнде — «Челюскин»де юз дёрт адам эдик. Шимди къач адам къалдык? Пармакънен саймакъ мумкюн, он дёрт адам... — деп кокюс кечирди о.

— Не ичюн шай дейсинъ? Оларнынъ эписи эбедийлер, — деп итираз этти кядыны. — Челюскинджилернинъ адлары анъылмагъан кунъ бармы? Шмидт ва Ширшов киби академиклерни илим адеми унутырмы? Дюнъяда биринджи олып кыскъа далгъалы ишиттирювлернен эфирге чыкъкъан Эрнст Кренкель акъылдан чыкъармы?

— Эльбет, унутылмаз. Совет акимиятининъ енъишли адымларыны олар башлагъан эдилер.

— Бугунъ айтмайджакъ эдим, лякин сабыр этмеге алышмагъаным. Къавенъни ич. Сени бир бахшыш даа беклей.

— О да насыл бахшыш?

— Сен менден де сабырсызсынъ. Челюскин эпопеясынынъ элли йыллыгъы мунасебетинен Москвада Федор Решетниковнынъ шахсий сергиси ачылгъан. «Советский художник» нешрияты онынъ кьутупта сызгъан ресимлери альбомыны дердж эткен. Федя санъа шу альбомны ве челюскинджилер корюшювине даветнаме ёллагъан.

— СССР халкъ рессамы, академик, Бединъ академиянынъ вице-президенти киби юксек мертебелерге котерильсе де, о бизлерни унутмай.

— Айды, ашханеге кир, Виссарион Дмитриевич шимди кене телефон этер. Киногъа чагъыра.

— О да насыл кино? Шаштымы шу? Акъшам киногъа баргъан адети ёкъ эди де?

— «Совкино»да косътериледжек янъы фильмнинъ биринджи сеансына бараджакъ эмишлер.

— Профессорлар чылдырдылармы ёкъса? Аджеба, бойле фикир кимде догъган экен? Мен Решетниковгъа телефон этип, сергисини хайырлайым.

— Бунъа энди аджет ёкъ. Мен телеграмма ёлладым. Киноны исе къалдырмакъ мумкюн дегиль. Анда бутюн аркъадашларынь оладжакъ.

— Санъа ред этмеге алышмагъаным ичюн де къылынасынъ...

Олар кинотеатрге якъынлагъанда, Ибраим Гъафурович афишагъа козь ташлагъанынен, меселени анълады. «Челюскинджилер» адлы бедий фильм косътериледжек экен. Ичери киргенлеринен бутюн зал аякъкъа къалкъты, зльчирпмалар янгъырады, огдеки сырларда отургъан академиклер Сергей Васильевич Вонсовский, Михаил Николаевич Михеев ве Виссарион Дмитриевич Садовский ишмар этип, оларны янларындаки бош ерлерге давет этилер...

Фильм Ибраимнинъ джанына ятмады. Онда чокъ шей акъикъаттан узакъ, бедийлештирилъген эди. Экспедициянынъ башы Отто Юльевич Шмидтнинъ ролю хусусан онъа пек фена корюнди. Омюринде кимсеге «сен» демеген бу адам, фильмде эр кеске къычыра. Пек мераметли, медениетли, муайим табиятлы Шмидтнинъ ролюни ойнагъан артист Арктикада яшагъан услубсыз безз аювны анъдыра. Бельки де, бунда актёрнынъ къабааты ёкътырдыр?

Кинотеатрден чыкъкъанларынен звине ашыкъты, кедерини гизлемек истеди. Буны къадыны сезмей къалмады, къоджасынынъ къолтыгъындан тутты, олар эвге тараф адымладылар.

Къапыдан кирип етиштирмедилер, телефон арды-сыра чалынды. Надежда Павловна трубкины алды. Ленинграддан, огълу Алик телефон этмекте. Олар бираз лаф эткен сонъ, ана кулюмсиреди.

— Шимди бабанъа берем, — деди ве Ибраимге ишмар этти: — Алик...

— Баба, хайырлайым. Къысмет этсе ярын корюширмиз. Сизге бир бахшыш азырадым.

— О да насыл бахшыш? Озюнь кельгенинъ меним ичюн бинъ бахшыш.

— Акъылыныздамы, сиз догъган звининъ ресимини чыкъаргъан эдим. Шуны ренкли этип ишледим...

О трубкины ерине къойгъан сонъ бираз сусты да, къарысына тараф чевирильди.

— Надюша, бир къаве пиширсе. Раметли анам, эфкъярлангъанда, къаве фильджаныны янына къоюп, кокюс кечире де, яваштан озюндже йырай эди.

— Ананъ пек лезетли къаве пишире эди! Махачкалагъа баргъанымызда, онынъ къавесини иче-иче тоймай эдим. Эвельси къавенен о къадар ашналыгъым ёкъ эди, сенинънен танышкъан сонъ, къаве делиси олдым, — деди къарысы ве ашханеге кетти. Арадан чокъ кечмеди, къаве къокъусы оданынъ ичини тутты. Ибраим элинде китап, ашханеге кирди.

— Надюша, сен къавенъни ич де, раатлан. Ярын ишинъ чокъ оладжакъ. Мен бираз отурайым, хаяллар дерьясына далайым. Мен энди пенсиядам. Истесем ишке барам, истемесем бармайым.

— Шай япсанъ насыл яхшы олур эди? Сени эвде йипнен багълап тутып оламазсынъ! Ашханеде шорбаджылыкъ якъканынынъ унуттым биле. Энди чокътан чиберек де, долма да япмайсынь.

— Эгер сиз къадыларгъа укъукъ берселер, бизни ашханеден чыкъармаз эдинъиз. Ой да чиберек къызартыр эдим, ама, аюв этини къаерден алырсынъ!

— Эр шейни шакъагъа чевиресинъ. Къоюн я да тувар этинден къызартсанъ, богъазынъдан кечмейми, ёкъса?!

— Кене Отто Юльевични хатырлаттынъ. О чадырыма келе де: «Сизни аюв этинден насылдыр емек азырлай, дедилер. О да насыл

емек?» деп сакъалыны сыйпалап, яныма отура. «Сизни де сыйлар эдим, ама ягълары сакъалынъыздан ашагъы акъып, урбаларынъызны харап этер, деп къоркъам», дейим озюмни джиддий тутаджакъ олып. «Шай десенъиз, айды сиз азырланъыз, мен мукъайтлыкънен ашамагъа тырышырым», деп шакъылдап куле эди. Геми баткъан сонъ, энъ мушкюль кунълернинъ биринде адамларнынъ гонъюлини котермек ичюн беяз аюв этинден чиберек япып, чадырда берабер яшагъан аркъадашларымны, сонъра экспедиция ёлбашчыларыны сыйладым. Шу вакъытлары энди манъа такъыштыргъан лагъапары етишмеген киби, «Чиберекчи Ибраим» деген адны да къазандым.

Надежда Павловна къоджасынынъ кедерленгенде пайнозю отургъан адетини бильгени ичюн де оны янгъыз къалдырып, ятакъ одасына кечти. Ибраим элиндеки Михаил Коцюбинский сайлама эсерлерининъ учюнджи томыны саифелеп башлады: 279-нджи саифедеки шу сатырларны текрар-текрар окъуды: «1896 сенеси октябрь 5-те Михаил Михайлович Коцюбинский феллюксеришлер группасынен Алуштадан янъы иш ерине — Къуруозенге авушты. Языджы о йыллары Судакънынъ айланчыкъ ёлларындан Алуштагъа, андан койге насыл кельгенининъ теэссуратларыны къарысына язгъан биринджи мектюбинде шойле тасвирледи: «Тюневин саат экиде Алуштадан чыкътыкъ ве акъшам саат едиден сонъ мында келип еттик. Йигирми беш верст ёлны беш сааттен зияде вакъытта кечтик... Акъшам устю ава сувып башлады, мен калошларымны киймеге меджбур олдым, ёл о къадар осал ки, ондаки тозны тасавур этмек биле къыйын. Биз ёрулып, ушюп ве ач олып Къуруозенге кельдик».

Коцюбинский Къуруозенде озъ хызметчиси А. Сиземскийнен (Бонзанен) койде екяне къавенинъ саиби Факидовнынъ эвинде къонды.

Михаил Михайлович янъы квартираны бегенди. Кочювден безген, багъларда чалышувдан тёнъюльген языджы даима бир дуракъ саиби олув истегинен яшады. «Квартирамыз эки одалы, — деп яза о къарысына, — бириси ярыкъ, экинджи къатта. Эвнинъ учюнджи къаты да бар, анда шорбаджы яшай. Эвнинъ азбары исе къавенинъ дамы. Эр бир одада чардаккъа чыкългъан мердивен ве бирер пенджере бар. Диварлары къалын, киречнен сылангъан, собасы да бар, энъ муими, сувукъ дегиль. Мен озюме кучюкче оданы алдым, о бираз онъайтсыз олса да, ондан догъру шорбаджы ашханесине чыкъмакъ мумкюн, одамда емек ашаламджакъ, демек темиз тураджакъ. Ашханеге чыкългъан къапыны Бонзанынъ одеялынен къапаттым, диваргъа килим астым, онынъ астына демир кровать къойдым (шорбаджынынъ малы), стол ве скемле оданынъ бутюн мебелини тешкиль этти. Умумен ода баягъы ярашты.»

Коцюбинский ялыбоюндаки койнинъ аджайип манзарасыны ве янъы дуракънынъ балконындан корюнген уджсыз-буджакъсыз денъизни пек бегенди: «Балконда да пек яхшы. Мында да Алуштадаки киби денъиз пек якъын: бир тарафтан кой ве багъча, ондан йыракъта — дюльбер минареси олгъан джами, татар сокъагъы ве кене денъиз, дигер тарафтан скеле, бир къач буюк геми, сараргъан дагълар, бири узерине дигери къурулгъан татар эвчиклери ве Демирджи дагъы да корюне. Денъизнинъ ялысы Алуштадаки киби шенъ, эгленмек мумкюн олгъан мензиль!»

Коцюбинский Къуруозенде де Алуштадаки киби ерли халкъ омюрининъ турмушыны дикъкъатнен огренди. Бунынъ ичюн онъа энъ онъайтлы ер — олар яшагъан эвнинъ шорбаджысы Факидовнынъ къавеси эди. Къаве койнинъ меркези олып, онда бутюн сакинлернинъ, ташлар устюнде яшагъан адамларнынъ арзы-умютлери акъкъында истегенинъ къадар меракълы лакъырдыларны динълемек мумкюн эди.

Коцюбинский, сонъундан Къуруозенде корьгенлерини, онъа Факидовлар къорантасында косътерильген итирамны «Таш устюнде» ве «Шейтан панджасында» деген икяелеринде усталыкънен тасвирледи.

Ибраим яваштан китапны кѡпатып, пенджерере якъын кельди. Сукюнет укюминде булунгъан аллеягъа тикильди... Эбет, Къуруозен койи ве онынъ сакини Факидов — корюмли украин эдибининъ омюринде белли из къалдырды. Китапта анъылгъан адам онынъ къартбабасы — Бекир Факидов эди. Ибраим де иште бу койде, 1906 сенеси август 1-де догъды.

1934 сенеси дердж олунгъан эки томлы «Челюскиннинъ сефери» адлы китапкъа Ибраимнинъ «Шималь, мен санъа кене келирим!» серлевалы макъалеси кирсетильген эди. О анда балалыгъыны шойле тасвирледи: «Балалыгъым Кърымда кечти. Бааръде Алуштанынъ шаркый тарафындаки дагълардан башлангъан учъ апте-къардаш киби бири-бирине якъын учъ гурьдели дагъ озенчиги — Къуруозен, Кучюк-озен ве Улуозен акъа. Мен кучючик татар койчиги Къуруозенде догъдым ве буюдим. О дагъ этегинде — эки деренинъ арасында ерлешкен. Къырлардан башлангъан багъчалар ялыгъадже созулгъан. Этраф юзюм багълары, койнинъ артында дагъ, къоюн сюрюлери отлагъан ем-ешилъ яйла. Ашагъыда эр эки тарафыны кипарислер ве сельбилер яраштыргъан ёл, Алуштагъа кете.

Мен шу багъ-багъчалар арасында осьтим. Денъиз ялысында къаралтысы ве багъчасы олгъан помещик, биз фукъаре балаларынынъ денъиз ялысында ювунгъанымызны истемей, копегине талата эди. Биз ондан къоркъа, койден авлакъта, къаялар арасында ювуна эдик. Сонъундан шу помещик, Коцюбинскийни биле сыгъындырмагъан Коняжевич экенини анъладым...»

Кечмишнен багълы хатырлавлар... Онынъ эджадады багъчаджылыкъ, юзюмджилик ве тютюнджиликнен огъраша эди. Койнинъ ишкир багъчеванларындан бири Бекир Факидовнынъ огълу Гъафур да бабасы киби эмекни севген, кескин зеинли, ордуда хызмет эткенде рус тилинде бираз къонушмагъа да огренген йигит эди. Гъафур Айше адлы кой къызыны бегене ве олар эвленелер. Эки эвлят корелер. Адларыны Ибриш ва Ибраим къоялар. Сонъра баба апансыздан сувукъланып хасталана. Симферопольден эким етип кельгендже о вефат эте. О вакъыт Ибриш он, Ибраим исе беш яшында экенлер...

Кой балалары, тудждарларнынъ елькенли буюк гемилери ялыгъа янашкъанда пек севине эдилер. Олар туз кетире, оны мейва ве денъиз къумына денъиштирелер. Бойле вакъытта ялы балкъурт ювасы киби джанлана, бутюн кой ялыгъа акъа. Базыда боцмандан кезинмек ичюн кучюк къайыкъны кирагъа алмакъ мумкюн ола.

«Къайыкъ сефери»нде булунмакъ истегенлернинъ эр бири озъ багъчасындан мейва кетире, акъшам ялыда адам эксильтгенде, топлангъан емишлерни боцманнынъ элине туттыралар.

Балалар къайыкънен денъизге чыкъкъанларынен ана-бабаларынынъ козюнден узакълашмагъа тырышалар. Елькенли гемиден узакълашкъанларынен, озъаралары капитан ве боцман сайлай, «денъиз хызмети»нинъ бутюн вазифелерини япмагъа тырышалар. Къатты низамнен «Денъизджилер» оюныны башлай ве шеньленелер. Лякин олар низамгъа чокъ риает этмей, сувгъа дала, ялдай, къайыкъкъа мине, йырлай эдилер. Денъизден къайткъанда чокъусынынъ бурны къанакъан, тизлери сыдырылгъан ола. Ибраим де иште бойле денъиз севдаларындан бири эди. Лякин шень кунълер чокъ девам этмеди.

Бабадан марум къалгъан Ибраим ве Ибришини йигирми секиз яшындаки анасы, балаларыны эвде къалдырып, башкъасына эвленди. Балаларгъа васий къалгъан эмджелери Джафер, оларнынъ эвине кочти. Ичмеге севген бу адам агъасындан къалгъан вариетни чайпап битирди. Балалар богъаз токълугъына багъчада кунъ бою чалышмагъа меджбур олдылар. Ибриш бунъа даяналмай, эвден къачты, балыкъчы гемисинде денъизджи олды.

Койдешлери Гъафурны урьметнен анъа, Ибраимге де «бабанъа ошайсынъ» дейлер. Онъа бабасынынъ «теджрибелер» отъкерегини айта эдилер. Гъафур насылдыр шарлар учура экен. О, енгиль тель

каркаслары ясай, оларгъа сигар кягъыты чектире ве ашагъысына бензинге батырылгъан памукъ аса экен. Памукъкъа серник чекип, шарны йибере. Сыджакъ ава далгъасы енгиль шарны кокке котере экен.

Ибраим бабасыны яхшы хатырламаса да, оны буюк алим адам деп тасавур эте. Чюнки шар ясамакъ ичюн де бир шейлерни бильмек кереклигини анълай эди.

Балалыкътан онъа зияде тесир эткен шей техника олды. Ама о йыллары койде де, денъизде де огъланчыкъны айретлендиребиледжек ич бир техника ёкъ эди. Секиз яшында моторлы къайыкъ корьди. Бу онъа пек тесир этти. Мотор онъа насылдыр джанлы махлюкъ, денъизни биле девиреджек дешет олып корюнди. Сонъра велосипед, теплоход, автомобиль корьгенде де шойле тааджиплendi.

Ибраим кой мектебинде окъуп башлады. Анда оларны тек къуран окъумагъа ве саймагъа огреттилер. Оджалардан бириси джогърафия дерси отькереджек олды. Бундан хабердар олгъан урядник оны тазирледи. Койлюлерге джогърафия окъутмакъ ясакъ этильгенини айтты. Ама оджа урядникнинъ айткъанларына къулакъ асмады. Нетиджеде чокъкъа бармады, оджа койден къувулды. Ибраимнинъ земане илимлеринен танышувы да шунынънен битти.

Бу вакъытлары анасы да, элинде Шамрат деген учюнджи огъланчыгъынен кьоджасындан айрылып, эвине къайтты. Ибриш де балыкъчы гемилериндеки агъыр хызметтен тёнъюлип, койге къайтмагъа меджбур олды.

Кеттикче койде революцион денъишмелернинъ тесири сезилип барды. Он докъуз сенесининъ вакъиалары Ибраимнинъ афызасында зияде сакъланды. Къуруозеннинъ тепесиндеки дагъларда къызыл партизанлар пейда олдылар. Къызыл Орду Врангельнен дженклешип, Ор къапысына сюрип киргенде, партизанлар дагъдан энип, беязларны артларындан ура эдилер. Бир куню партизанлар кой къавеси огюндеки мейданда митинг отькердилер. Пос мыйыкъты, пек салмакъты, дюльбер ве кесментик бир адам ортагъа чыкъып, «революция», «сербестлик», «уръюк» деген сёзлерни айтып, койлюлерге топракъ бериледжегини, балалар янъы мектеплерде окъуйджакъларыны сёйледи.

Ибраим де балаларнен берабер тереклерге минип, партизанларны сейир этти ве оларнынъ джесюр арекетлерини бегенди. О энди кунъ бою багъчада чалышмайджагъыны, раметли бабасы киби о да насылдыр алетлер ясамагъа огренеджегини хаялына кетирди.

Йыллар кечип, Арктикада ялдагъан джесюр къутупчылардан бири Иван Дмитриевич Папаниннен корюшкенде, онынъ шу сёзлерини омюр бою акъылында сакълап къалды.

— Ибраим Гъафурович, сизинъ койде митинг отькерген адам меним якъын достым, партизан полкынынъ командири, сонъра юксек партия ишлеринде чалышкъан джесюр йигит Осман Дерен-Айырлы эди, — деди онынъ омузыны таптап. — Сен сейир эткен митингде мен де бар эдим. Мен Дерен-Айырлыны Врангель ордусына къаршы энъ актив курешчилерден бири оларакъ билем. Хусусан бойле бир вакъиа акъылымда зияде къалды. Къызыл Орду команданлыгъыны исьянджылар ордусынынъ вазieti акъкъында хабердар этмек керек олды. Врангельнинъ контрразведкасына дуйдырмадан Кърымдан чыкъып, анда бармакъ пек агъыр эди. Бойле бир вазьетте Осман Дерен-Айырлы мени озгъармакъны озъ устюне алды ве энъ агъыр «кечитлерден» беязгвардияджылар разведкасынынъ буруны тьобюнден кечирип, ялыгъа чыкъарды, контрабандистлернен багъланды. Контрабандистлер манъа пара хатырына о тарафкъа, бизимкилерине барып чыкъмагъа ярдым эттилер. Осман мени унлы чувал ичине къойды ве сыртына котерип, контрабандистлернинъ гемисине юклеген эди.

Бойледже, Османнынъ ярдымы саесинде, мен Къызыл Орду команданы М. В. Фрунзени Врангельнинъ аркъасындаки вазьетнен

хабердар этмеге наиль олдым. Бундан сонъ денъизджилер десантыны тешкилятландырмакъ вазифеси авале олунды ве мен оларнен Врангельнинъ тылына къайтып кельдим. Бу операцияда манъа кене Осман актив ярдым этти, мени десантнен берабер къаршылап алды.

Иште бойле, койдеш. Осман полк командири олгъанына бакъмадан даима отрядларнынъ ог сыраларында булуна, чатышувларда шахсен иштирак эте эди. О, бир кереси, бир къач партизаннен Корбекуль коюне тюше, тюрьменинъ къаравулларыны тындыра ве къапысыны ачып, андаки бутюн сиясий мабюслерни азат эте. Мабюслер арасында врангельджилер тарафындан асмагъа укюм этильген Эмир-Усеин Софуны да (Софу сонъундан белли партия ве совет эрбабы олып етишти) дагъгъа къачыра.

Революция миллий зулумгъа кесен-кес сед чекти. Койлерде мектеплер ачылды. Кой балалары да окъумагъа башладылар. Ибраим де Кучюкозен коюнде ильки ачылгъан совет мектебининъ талебелеринден бири олды. О йыллары тераккыйпервер оджалардан бири Адиль Кайтазовдан тасиль алды.

Ибраим бир куню Симферопольде ишчи факультети ачылгъаныны эшитти. Факультетке ерли халкъ балалары алына, яшлары да он секизден эскик олмайджакъ экен. Ибраим исе, энди он алты яшыны толдыргъан эди. О, Адиль оджанынъ тевсиесинен кой Советине барды. Ялварды-ялкъарды, онъа «он секиз яшыны толдырды» деген бир къыгъыт бермелерини риджа этти. Окъумагъа авеси буюк олгъаныны айтты. Не исе, мурадына наиль олды. Лякин онынъ бою-постына бакъкъанда о он секиз яшыны толдыргъан йигитке ошамай эди. Не де олса, эртеси куню сабадан аркъадашынен берабер торбаларына помидор, отъмек толдырып, джаяв ёлгъа чыкътылар. Ялы боюндан юрьмек къолай, авасы салкъын эди. Олар дагъгъа котерилип, сокъачыкълар бою кеттилер. Ёлда пек чокъ чичеклер, къушлар коръдилер. Базыда четке чыкып, оларны сейир эттилер.

Симферопольге акъшам къаранлыгъында етип кельдилер, танышларында къондылар. Сабасына ишчи факультетине бардылар. Секретарь онынъ аркъадашына ёлланма берди. Лякин Ибраимге козь ташлап:

— Къардаш, сен даа яшсынъ, он секизге кельгенинъ ёкъ, — деди.

«Ана, санъа бир беля даа, энди кене койге къайтаджаммы» деп тюшюнди Ибраим ве умютсизленип, бар сесинен:

— Мен тамам он секиздем, не ичюн инанмайсынъыз? — деп багъырды.

«Энди мени къувып чыкъарырлар» деп белледи. Лякин янъылгъан. Феръяды буюклерни тесирлендирсе керек, секретарь кулюп, ёлланма язып берди.

Бунынънен иш даа битмеди. Имтиан тутмакъ керек. Имтиангъа барды. Русча бильгени беш-алты сёз эди. Онынъ ичюн де имтиан тутамады. Мынавы парчачыкъны окъу да, ангълагъанынъны озъ сёзлеринънен яз, дедилер. Бир шейлер язгъан киби олды. Ама оджа онынъ язгъанындан ич бир шей чыкъарамады. Къана, миллион ракъамыны язы, дедилер. Ибраим бир ракъамы янына къойгъан ноллернинъ къайсы биринде токъталаджагъыны бильмей, дюнья къадар ноль язды. «Э-эй-й, санъа даа окъумагъ керек экен» дедилер.

Факультетнинъ умумий ятакъханесинде гизли яшап башлады. Эвден кетирген помидоры битти. Анбарларда къартоп темизлеп, юк ташып кечинмеге меджбур олды. Акъшамлары аркъадашларындан сарф ве эсап дерслери алды. Нетиджеде йылындан ишчи факультетине алынды ве умумий ятакъханеде энди ресмий яшап башлады.

Яшайышы янъы ёлгъа минди. Кимерде акъшамлары театрге барды. Къапыда тургъан танышы бир-эки япракъ тютюнге оны театрге бедава къоя эди. Бойледже, о илькиде нефис санъатнен танышты.

Отузынджы сенелери стипендия деген шей ёкъ эди. Оджаларгъа да, студентлерге де умумий анбардан паёк бериле эди. Бир кереси

Ибраим невбетте тургъанда, онъа кимдир тикиле бергенини сезди. Артына чевирилди. Бакъса, ондан бир къач адым авакъта ильк кере рус тилинден имтиан къабул эткен оджа тура.

— Йигит, сонъ ишлер насыл? Мен беллесем, сен энди окъуйсынъ?

— Эльбет, техникий группасына къабул этилер.

— Чокъ эйи, энди тырышадырсынъ?

— Элимден кельгени къадар, — деди Ибраим сыкъылып.

— Эндиден сонъ мен сизге рус тилини огретеджегим...

Ибраим оджасынынъ бир торба курпе алгъаныны корип бу онъа, къарт адамгъа агъырлыкъ этеджегини анълады.

— Оджам, эгер мусааде этсенъиз, мени бир къач дакъкъа бекленъиз, бу ниметлерни ятакъханеде къалдырайым, сонъ сизни озгъарырым, — деди о.

— Раатсызланма, огълум, яваш-яваш кетерим.

— Мен шимди къайтырым, — деп Ибраим ятакъханеге тараф чапты. Кетюви, келюви бир олды. Олар сокъакъ бою кеттилер.

— Огълум, окъумагъа пек авеслигинъни та о вакъыт сезген эдим. Машалла, мурадынъа наиль олгъансынъ. Менден чекинме, ич де сыкъылма. Истеген вакътынъда эвие кель. Меним, сенинъ яшынгъда къызым бар. Таныш олурсынъыз, — деди сагълыкълашкъанда.

Ибраим бу адам белли языджы Константин Андреевич Тренев экенини аркъадашларындан сорап билди.

Ибраимге ильки вакъытлары окъумакъ пек кучъ олды. Рус тилини де, тарихны да осал биле, лякин физиканы, механиканы ве математиканы яхшы анълай эди. Константин Андреевич онынънен пайнозю огърашты, рус тилини тез огренмеси ичюн чокъ ярдым этти. Олар саатлернен къонуша, чешит мевзуларда субетлеше эдилер. Бойле субетлерде эдипнинъ къызы Наташа да булуна, мусафирни чайнен сыйлай. Тренев о йыллары озюнинъ энъ мешур эсери «Любовь Яровая» драмасы узеринде чалыша, базыда эфкъярлангъанда, Ибраимге революция вакъиаларыны икяе эте, онынъ маиетини анълата.

Константин Андреевич невбеттеки корюшовлерден биринде пек кедерли эди. О, Ибраимни къаршысына отуртты да сёйленип башлады:

— Билесинъми, Ибраим, адамлар даа чокъ шейни анъламайлар. Даа якъында «Пугачевщина» деген драманы язып битирип, театрге теклиф эткен эдим. Насылдыр джайль реберлер, «шимди бизге кечмишни хатырламакъ не керек, бугунъки кунюмизни тасвирлесин» дегенлер. Режиссёр да олардан сакъынса керек, драманы саналаштырувдан вазгечти. Афызасы чюрюк инсанлар, бугунъки кунюмиз, бизим улу революциямыз шу койлюлер исыянындан башлангъаныны къафалары чакъмай. Ёкъ, мен оларгъа театр не олгъаныны косьтеририм. «Яровая»ны битирейим, эгер ред этселер та Сиясий бюрогъадже барырым, — деди о ве къызына риджа этти: — Наташа, сен бизге бирер фильджан къаве кетир. Эфкъарымыз дагъылсын...

— Эдебият фена зенаат, онынъ назиклигини чокъ адам анъламай, — деп сёзюни девам этти эдип. Къафасы чакъкъан эр бир адам буны бильмек керек. Анъламагъан такъдирде, озюнъни бу саада бильгили этип косьтермек керекмей. Бир кушъ ола илле бунынъ тюбю ачылыр. Сен буны яхшы анълайсынъ, зеинли, сезгир, назик табиятлысынъ. Рус тилини де тез огрендинъ. Лякин теэссоф ки, сенде физикагъа мейиль зияде. Лафымны дикъкъатнен динъле. Тюневин сокъакъта Николай Семёнович Самокишни расткетирдим. «Сизде аджайип йигит окъуй. Пек истидатлы. Гузель рессам олур. Константин Андреевич, сен онъа анълат, шу ракъамлар устюнде баш ёрмакътан вазгечсин. Кельсин, мен оны Ленинградкъа, Бедий академиягъа ёллайым. Белли рессам олур» деп, баягъы башымны кутти. Эльбет, ким, Русиенинъ белли рессамы, академик Самокиш сенинъ такъдиринъни къайгъыра. Бельки онынъ айткъанларыны япарсынъ...

Ибраим эдип К. А. Треневни де, рессам Н. С. Самокишни де урьмет эте, лякин оларгъа оны зиядесинен физика меракъландыргъаныны,

ондан вазгечип оламайджагыны аңлатмагъа тырыша эди.

Бунда, белли физик, о йыллары Таврида университетининъ профессоры Яков Ильич Френкельнинъ де тесири олмай къалмады. Ишчи факультетини тешкиятландыргъан бу адамнынъ озю де анда физика ве математика дерслерини алып бара эди...

Бойледже, Ибраим ве къарт эдип арасындаки достлыкъ яызджы вефат эткенге къадар девам этти. Онынъ къызы Наташа белли эдип Петр Андреевич Павленкогъа акъайгъа чыкъкъан сонъ да оларнынъ достлыгъы узюльмеди. Петр Андреевич Ибраимни «койдеш» деп пек урьмет эте. О озюнинъ «Чёлъ кунеши» повестини язгъанда, Ибраимнинъ кой балаларынынъ яшайышынен багълы икяелеринден айдалангъаныны сонъундан онъа букюк сайгъы ве итирамнен билъдирген эди.

Ибраим экинджи курста мытлакъа физикагъа дели-диване олды. Физика лабораториясында гонъюлли оларакъ чалышты, рус тилини кереги киби огренмек макъсадынен руслар арасындан чыкъмады. Яков Ильичнинъ севимли талебеси олды. Айны заманда мешур рессам Н. С. Самокишнинъ тасвирий санъат техникумына да къатнады.

Йигирми беш сенеси де келип етти. Ишчи факультети, тасвирий санъат техникумы артта къалды. Рабфакны битиргенлернен Таврида университетининъ оджалары ве студентлери арасында корюшюв олып кечти. Яков Ильич Френкель Ибраимнинъ университетте чалышкъан яш оджа, истидатлы физик Игорь Васильевич Курчатовгъа эеджаннен бакъкъаныны абайлады. Курчатов физика-техника институтунда чалышмакъ ичюн ёлланма алгъаныны айтып, озь студентлеринен сагълыкълашмакъта эди.

Ибраим яваштан Я. И. Френкельнинъ янына келип, ондан сыкъыла-сыкъыла сорады:

— Я анда рабфакны битиргенлерни чалышмагъа алмазлармы? Мен эр шейни япарым, юк биле ташымагъа азырым.

— Ёкъ, къардаш, анда ильмий ишлернен огърашаджакъ алий билъгили инженерлер керек. Сен исе даа яшсынъ. Рус тили оджамыз Константин Андреевичтен сенинъ акъкъынъда чокъ эйи сёзлер ишиттим. Эдебияттан да, санъаттан да къуветли экенсинъ. Лякин сенинъ физикагъа мейилинъ зияде экенини сездим. Яхшысы, политехника институтуна окъумагъа кир. Анда келеджекнинъ физиклери азырланыла. Физиклернинъ бабасы Иоффе де шунда чалыша. Яшларны пек севе. Бахтынълы сынап бакъ. Бельки бизлер даа корюширмиз, не олса да койдешмиз. Мени де Ленинградкъа чалышмагъа давет этелер, — деди Я. И. Френкель.

Экинджи куню оларны маариф идаресинде топладылар. «Къайда кетеджегиниз келе, — деп сорадылар. — Тимирязев адына кой ходжалыгъы академиясына, ёкъса Ленинград политехника институтунынъ физика-механика факультетини?» Ибраим еринден атылып тургъаныны озю де сезмеди. «Мангъа физика-механика факультетине ёлланма бериниз!» деп къычырды о...

Бойледже, Ибраим Ленинград шеэрини келип чыкъты ве политехника институтуна, бегенген факультетине къабул олунды.

Къыйын девирлер эди. Студентлер, яшагъан ятакъхане одаларыны, аудиторияларны озълери къыздыра эдилер. Ибраим пек истидатлы (сонъундан СССР Илимлер академиясынынъ академиги, эки дефа Социалистик Эмек Къараманы, Ленин ве СССР Девлет мукафатларынынъ лауреаты олгъан) Исаак Константинович Кикоиннен бир одада яшады. Берабер агъач кесмеге, къартюп къазмагъа, соба якъмагъа къатнай эдилер. Олар озълерини акъикъатта бахтлы сандылар. Себеби, факультетнинъ деканы Абрам Федорович Иоффе эди. О къабилиетли яшларны пек тез сечти ве оларгъа озю ёлбашчылыкъ япкъан лабораторияларда чалышмагъа мусааде этти.

Арадан чокъ кечмеди, Ибраим физика дерслерини алып баргъан оджалар арасында Яков Ильич Френкельни расткетирди.

— Койдеш, ишлер насыл? Бугунь гедже Исаакнен кене багъчагъа гизли терек кесмеге бараджакъсынъызмы! — деп эр вакъыттаки киби шакъа этти.

Яков Ильич, Ибраимнинъ ильмий фаалиетинде джиддий ярдымлар этти ве бунынъле келеджекте оладжакъ алимнинъ миннетдар къальбинде эбедий сакъланып къалды.

Абрам Федорович Ибраимге чокъ дикъкъат эте, онъа озь лабораториясында чалышмасы ичюн базы вазифелер бере. Эбет, стипендиягъа яшамакъ къыйын, койде исе ярдым этеджек адамы ёкъ. О, къыш вакъытларында дерслери узерине гъайрет къойып чалышты. Язда исе «Красный выборжец» заводында ишледи.

Ибраим 1927 сенеси яз татилинде койге къайтмакъ истеди. О, заводда чалышкъанда бираз пара топлагъан эди. Ёлгъа чыкъты. Лякин Симферопольге етип кельгенде, агъыр хасталанды. Хастаханеден чыкъкъан сонъ не япмагъа бильмей, шашмалады, берабер окъугъан достларынен корюшти. О пек азгъан, атыта юрьмеге биле меджалы ёкъ эди. Достлары, Ялта району халкъ маарифи болюгинде мудир чалышкъан Билял Чешмеджинен анълашып, оны Алупкагъа оджалыкъ вазифесине ёлладылар. Эм чалышыр, эм тедавийленир дедилер. Бойле вазиятте институт акъкъында лакъырды биле ола бильмез эди. Энди тек сагълыгъыны къайгъырмакъ керек.

Ибраим эм мектеп мудире, эм де оджа олды. Онынъ бир озю дёрт группа талебелерни окъутмакъ керек. Яни бир кереден дёрт группада да джогърафия, рус ве ана тиллери, эсап дерси кечмек керек. Эм шай да япты, балаларнен чалышмагъа да алышты. Арадан бир йыл кечти. О энди баягъы озюне кельди. Институтны ташлагъанына пек кедрелене, тарсыкъа. Лякин Ленинградкъа къайтмакъ ичюн ёллыкъ пара топлап оламады.

Яз татили де башланды. Бир куню Билял Чешмеджи Ибраимни тюшкюн алда расткетирди. Себебини бильмек истеди.

— Эписинден тёнъюльдим. Аркъадашларым энди сонъки курскъа кечтилер. Мени энди кельмез беллеп, институттан да чыкъаргъандырлар...

— Ленинградкъа къайтмакъ истейсинъми?

— Эбет. Ленинградда булунгъан куньлеримни тюшюмде корем. Абрам Федорович, «сенден яхшы тедкъикъатчы инженер чыкъар» дей тургъан эди.

— Шимдилик бойле тюшкюнликтен вазгеч де, озюнъни эльге ал, сагълыгъынъны тюшюн. Август айында бир чаресини тапармыз, — деди Чешмеджи.

Ибраим Билялны бол юрекли, муляйим табиятлы инсан деп биле, онъа инана. Билял аз лаф этер, ама догърусыны айтыр. Сёзюни авагъа савургъанлардан дегиль. Бир куню Билял Ибраимни эвине чагъырды, къорантасынен таныш этти.

— Къардаш, санъа ярдым этювнинъ башкъа чаресини тапамайым, — деди о. — Бир къач оджаны Ленинградкъа экскурсиягъа ёллайджакъ оламыз. Оларнынъ джедвелине сени де къоштым. Анда баргъан сонъ, институткъа кир, меселени анъла, эгер эр шей еринде олса, къалмакъ истесенъ, манъа тезликкен бильдир. Еринъе башкъа оджа ёлларым.

Эльбет, сенинъ киби низамлы, бильгили, ишкир адамны эльден чыкъармакъ истемейим. Ама сенинъ бойнунъы урмагъа да акъкъым ёкъ...

Ибраим Ленинградкъа келип чыкъкъанынен, догъру институткъа, Абрам Федоровичнинъ кабинетине сюрип барды.

— Олян, шашырдынъмы ёкъса? Эки йыл окъугъан сонъ институтны ташладыгъ. Совет укумети сен киби койлюлерни деп, халкътан къытып, сизге стипендия берсе де, сенинъ япкъаныгъ недир!? Утан да, арлан. Исаакнынъ одасына бир йылдан берли студент къоймадыкъ, сени бекледик. Энди башкъа ерде ишинъ ёкъ. Сени лабораториягъа

стажёр этип тайинлерим. Институтны битиргенинънен менде чалышырсынъ. Анъладынымъ? Ред этмеге тырышма, меним бунъа акъкъым бар. Сенинъ кибилерни тапкъандже талагъым къата...

Ибраим севингенинден ятакъханеге насыл келип киргенини бильмеди. О, Исаакнынъ одасында Игорь Васильевич Курчатов ве Яков Ильич Френкельни расткетирди.

— Мына, къачакъ да пейда олды. Бакъ оны, Къара денъизден вазгечип оламай, къараргъан, янакълары да дженюп кунешинден кырмызы алма киби аллангъанлар. Эльбет, кунеш, денъиз ве дженюп емишлерини шу туманлы шеэрнинъ авасына денъиштирмек олурмы? — деди мыскылнен Исаак.

— Э, сен дженюпнинъ насыл олгъаныны къайдан биледжексинъ. Онынъ къадирина тек анда догъып, буюгенлер етер, — деди Курчатов Ибраимнинъ элини алып.

— Эр шей олуджыдыр. Яшлыкъта адам сербест яшамакъ истей. Мында Иоффе бабанынъ къафесинде чокъ адам даянмай. Бунынъ ичюн эвеля физик олып догъмакъ, техника севдасы олмакъ керек. Ибраим, оларгъа къулакъ асма. Бизим Симферополь ериндеми? Келеджекнинъ мешур алимлери Курчатов ве Френкельни унутмадылармы? — деди Френкель ве шакъылдап кульди.

— Йигитлер, сизлерден умятимиз буюк. Иоффе баба энди сизлерни бизлерге багъышлады демек мумкюн. Истесенъиз шимдидеи, истемесенъиз, институтны битирген сонъ бегенген лабораториянъызны сайлап алынъыз. Бизге сизлер киби ярдымджылар керек, — деди Курчатов оларнен сагълыкълашкъанда.

Ибраим Исаакнынъ ярдымынен шу сене эки йыллыкъ программа муджиби имтиан берди ве йигирми докъуз сенеси институтны курсдашларынен берабер битирди. Академик А. Ф. Иоффе Ибраимнинъ тедкъикъатчылыккъа мейили олгъаныны анълагъан сонъ, институтны битирювине дёрт ай къалгъанда профессор Яков Григорьевич Дорфманнен таныштырып, онынъ лабораториясына инженер таин этти.

Ибраимнинъ, корюмли советалимлеринден бири Я. Г. Дорфманнен достлыгъы шойле башланды. Сонъра устазлары А. Ф. Иоффе ве Я. Г. Дорфманнынъ хатыраларына багъышлап язгъан макъалелеринде, Абрам Федоровични озюнинъ ильмий бабасы десе, Яков Григорьевични исе оджасы деп, оларны гъурурнен агъды.

Советалимлерининъ земане физика илими инкишафына къошкъан салмакълы исселерини, шимди дюньяда кимсе инкяр этип оламай. Онынъ ичюн де совет физиклерининъ мектеби насыл мейдангъа кельгени, аля бугунъ джианнынъ мешур алимлери меракъландыра. Ибраим де, отузынджы сенелери иште бу мектепке келип къошулды...

Тарихкъа «совет физиклерининъ бабасы» адынен кирген профессор Абрам Федорович Иоффе, профессор-рентгенолог Михаил Иванович Неменовнен берабер Совет акимиятининъ ильки йылларында, Петроградда физика-техника институтыны мейдангъа кетирмек пешине тюштилер. Янъы ильмий муэссисени тешкиятландырув акъкъындаки эмирни РСФСР халкъ маарифи комиссары А. В. Луначарский имзаламакъ керек эди. Профессор М. И. Неменов Петрограднынъ сокъакъларындан джаяв кетип Чернышев адына сокъакъта ерлешкен Маариф комиссариаты бинасына келе. Ама анда кимсени буламай. Комиссариат Москвагъа авушкъан укюметнинъ артындан ёлгъа чыкъкъаны анълашыла. Профессор Октябрь вокзалына келе. Лякин бекчи онынъ ёлуны кесе, пропуска сорай. Онда исе пропуска ёкъ ола. Тамам бу вакъытта бир группа алимлер исе А. Ф. Иоффенен берабер янъы тешкиль олунаджакъ институтнынъ планыны тертип этмекте эдилер. Олар шу дакъкъаларда, институтнынъ талийи бекчи — къызыл аскернен багълы экенини бильмей эдилер. Профессор къызыл аскерни къандырып, комиссариат ерлешкен вагонгъа кирмеге наиль ола.

Бойледже, 1918 сенеси сентябрь 23-те Ленинград физика-техника институты совет физикасынынъ биринджи меркези оларакъ тешки-
лятландырылды. Бу ильмий муэссисе Иоффе «баба»нынъ мектеби
оларакъ тарихкъа кирди ве мындан дюньяджа мешур совет физиклери
етишип чыкътылар.

Йыллар кечип, Абрам Федорович Иоффенинъ сексен йыллыгъы
къайд этильгенде, бу мектепнинъ талелеринден бири, академик,
Ленин ва Нобель мукафатларынынъ лауреаты, эки дефа Социалист
Эмек Къараманы Н. Н. Семёнов сёзге чыкъып шойле деди:

— Мен кесен-кес айтм ки, даа ич бир девирде ве ич бир халкъта
озюнинъ шегиртлеринден Иоффе киби бойле алимлер етиштирген
физик олмады...

Совет физиклерининъ гъуруры сайылган академиклер
А. П. Александров, А. И. Алиханов, А. И. Алиханьян, Л. А. Арцимович,
Я. Б. Зельдович, П. Л. Капица, И. К. Кикоин, Б. П. Константинов,
И. В. Курчатов, Л. Д. Ландау, Н. Н. Семёнов, Д. В. Скобельщин,
Г. Н. Флеров, Я. И. Френкель, Ю. Б. Харитон киби онларнен мешур
алимлер Иоффе «баба»нынъ мектебинден илим ёлуна миндилер.

Отузынджы сенелери иште бойле алимлернинъ сафына яш,
икътидарлы инженер Ибраим де келип къошулды. Яков Григорьевич
Дорфманнынъ лабораторияда эльде эткен ильки къазанчы 1931 сенеси
СССРде ве Германияда китап олып чыкъты. Китап «Шинген ма-
денлернинъ электрофизиологик хусусиетлери» деп адландырылды.

— Физика-техника институтында чалышкъан бахтлы адамлар-
нынъ сафына къошулмакъ эр кеснинъ истеги эди, — деп хатырлай
академик Исаак Константинович Кикоин. — Лякин бу сафкъа ляйыкъ-
лылар гъает джиддий сайланып алына эди. Манъа ве Факидовгъа, даа
студент экенде институтта чалышмагъа теклиф эттилер. Биз лаборато-
рияда амелий оларакъ даимий чалышув бахтына наиль олдыкъ.

Ибраим бойле муитте ильмий-теджикъат ишлерине киришти ве
о девирнинъ романтиканен толы гурьдели омюринен яшады.

Отузынджы сенелери Ленинград Физика-техника ве Арктика
институтлары СССР Илимлер академиясында энъ мешур ильмий
муэссиселери олып, бу девирде Арктиканы огренюв ишлерине буюк
эмиет берильди. Джиандаки бутюн девлетлер бу проблеманен
меракълана, энъ джесюр сеятчылар, депъизджилер, алимлер, учу-
джылар Арктика ялыларындаки адалар ве ярымадаларны теджикъ
этювге тырыштылар. О йылларнынъ экспедицияларында Арктикада
булунаджакъ гемилерде мытлакъа физик-магнитологлар ола эди.

Физика-техника институтынынъ директоры, академик Абрам
Федорович Иоффе бойле экспедицияларгъа яшларны истекнен ёллай,
оларнынъ мустакъиль чалышмаларыны тешкилятландыра. 1931 сенеси
академик Александр Евгеньевич Ферсман Кольск ярым адасына
экспедиция тешкилятландырды. Экспедициянынъ эсас макъсады:
ярым адада демир кульчеси ятакъларыны тапмакъ эди. Экспедициягъа
Физика-техника институтынынъ яш хадимлери Исаак Кикоин, Михаил
Михеев ве Ибраим Факидов теклиф олундылар. Олар ярым аданынъ
бутюн ерини кезип чыкъты ве анда демир кульчеси ёкъ деген фикир
билдирдилер. Аксине бу ерде апатит ташлары чокъ олып, олардан
фосфор кубрелери азырлава эм де дигер химиявий макъсадларда
файдаланмакъ мумкюнлигини белгиледилер. А. Е. Ферсман бир сыра
чыкъышларында Кольск адасында демир кульчеси олмасы керек,
деген фикирни текрарлай эди. Яш алимлер онынъ бу фикирини ред
этерек, ярым ада СССРде энъ зенгин апатит ятакъларынынъ мекяны
экенини тасдыкъладылар. Академик А. Е. Ферсман сонъундан язган
«Апатитлер» деген китабында Кольск фосфорынынъ халкъ ходжа-
лыгына хызмет эттиргенлерден бири Ибраим Гъафурович Факи-
довдыр, деп къайд этти.

Ибраимнинъ ады Арктиканынъ теджикъатчылары арасында
шойле белли олды. О Ленинградкъа къайтып, институтта теджикъ-

атларыны девам этип башлады. Бир куню лаборатория мудури Яков Григорьевич Дорфман оны Абрам Федорович кыдыргъаныны айтты. Ибраим кыбаат ишлеген адам киби директорнын кабинетине сакъына-сакъына кирди.

— Ибраим, бу да насыл чырай? Сени эр кес Кольск ярым адасынын кырааманы дей, сен исе сес чыкырмагъа биле утанасын. Энди йигирми беш яшына кельдинъ. Бойле адеттен вазгеч, экспедицияларда адамлар бираз кызматабан оалар, эгер юз берсе, сонъ агъыз ачырмазлар. Александр Евгеньевичнин сенден хатири пек хош. Ама да иш яптынъыз, о энди кыач йылардан берли Кольскте демир кульчеси бар, деп башымызны куте эди. Энди демир кульчесинден де кыйметли апатит бар, деп макътана. Албуки, оны да минерологлар дегиль, физиклер таптылар.

Машалла, сенден умутиб буюк эди, янъылмагъаным. Лякин энди сенинъ якъанъны бошамайджакълар, гъалиба. Арктика институтыннын директоры, профессор Рудольф Лазаревич Самойлович Шималий Ерге эки йыл кышлагъан экспедициянын эркъаныны дигеринен денъиштиреджек ола. Бунынъ ичюн «Владимир Русанов» гемисини азырлай. Экспедициягъа да озю ёлбашчылыкъ этеджек эмиш. Ферсмандан сенинъ тарифинни ишиткенде, «шу йигитни манъа эки айгъа берсе» деп риджа этти. Бунгъа не дерсинъ? Меним планларым башкъа эди. Башкъасы риджа этсе, разы олмаз эдим. Ама Рудольф Лазаревичке урметим буюк, бизге чокъ ярдымлар эте. Ана шай огълум, энди сеятчыгъа чевирилир де, физиканы унутырсынъ, деп къоркъам. Гемиде уфакъ-тюфек ишлерге кыпынма, тек озъ вазифеннен огъраш.

Ибраим Бутюнсоюз Арктика институтыннын директоры, профессор Рудольф Лазаревич Самойловичнин кабинетинде академик Алексей Николаевич Крыловны расткетирди. О да Ибраимни корьмек истей экен. А. Н. Крылов Ибраимге бузлар арасында бузкыран дегиль де, адий гемилернин ядамасына кедер эткен себеплерни огренювни риджа этти. О йылары ильмий муэссиселерде ильмий иш ичюн зарур алетлер етишмей, тедкыкыятчыларнын озълери оларны тапа, эгер тапып оламасалар, атыта ясай эдилер. Институтта магнитолог ичюн энъ керекли теодолит биле ёкъ эди. Рудольф Лазаревич онын кюлына шойле кыгъыт язып берди:

«СССР Меркезий Иджра Комитетинин янындаки Бутюнсоюз Арктика институты

Ленинград, Фонтанка, 34.

1932 сенеси июль 19.

Бутюнсоюз Арктика институты шуны бильдире ки, И. Гъ. Факидов Шималий Ерге кетеджек «Владимир Русанов» бузкыран гемисинде инженер-магнитологдыр.

Бутюнсоюз Арктика институты, девлет ве джемаат тешкиятларындан Факидов аркъадашкъа авале олунгъан вазифени эда этювнен багълы бутюн ярдымны косьтермелерини риджа эте.

Институт директоры, профессор Р. А. Самойлович».

Ибраим джесюр къутупчынын экспедициясында иштирак этювни, озюне бильдирильген буюк ишанч, деп бильди ве онгъа джиддий азырланды.

Бу вакытта Ленинграддан профессор Отто Юльевич Шмидтинин ёлбашчылыгъында «Александр Сибирияков» бузкыран экспедициясы да ёлгъа чыккъан эди. Эр эки экспедиция Свердруп адасында бирликте ильмий-тедкыкыятлар алып бармакыны козьде туткъан эди.

Лякин «Владимир Русанов» бу адагъа ондан эвель етип кельди ве ленгер ташлады. Рудольф Лазаревич, геолог Александр Аллер, Ибраим эллерине тюфеклери ве иш алетлерини алып, аданы тешкермеге кеттилер.

Ава ачыкъ, денгизде буз даа корюнмей. Ада козьге титис корюне, чевре-чет къумлыкъ. Далгъалар ялыгъа агъачлар, къуругъан ве чюрюген осюмлик къалымтыларыны чыкъарып ташлагъан. Къутуп лялесенигъ къуругъан саплаы корюне. Эр кес озь ишинен мешгъуль олды.

Ибраим бойле топракъкъа ильки кере расткельгени ичюн де, оны «Мевталар адасы» деп адландырды. Мында къутуп адаларында сюрю-сюрю яшагъан къушлар биле ёкъ эди. Денгизде буз олмагъанда беяз аювлар пек ачувлы олалар.

О эп ольчев ишлеринен огърашыр экен, апансыздан аджджы-аджджы сес ишитти. Артына чевирилип бакъса, къаршыдан Ленинград дагъ институтынынъ геологы Александр Аллер, онынъ артындан аюв чапа. Экспедиция азаларынынъ эр биринде отузар патрон бар эди. Аллерде америка, Ибраимде исе австрия тюфегеги бар эди. Ама шимди Александр тюфегинден файдаланмай эп къачмакъта. Ибраим онынъ не ичюн шай эткенини апъламады, шашты. О бир фикирге кельгендже геолог табанына къувет берип, Ибраимнинъ янындан чапып кетти. Ибраим тургъан еринде къатып къалды. Къоркъусындан къалтырап башлады. Аюв эп якъынлай. Арды-сыра къурушун атты. Тек эки патрон къалды. Къара терге батты. О артына чевирилип къачмакънынъ энди файдасы олмагъаныны анълады, сонъки къурушунларыны да атмагъа къарар берди.

Бир къурушуннен аювнынъ къолтугъындан яралады. Бу айван яралангъанда, даа зияде къутура дейлер. Сонъки патроннен... нишангъа алды. Сонъ ие олгъаныны бильмей. Бираздан озюне келип, козьлерини ачты. Яралы аюв эп чапаланмакъта.

Шу вакъыт кулькю сеслерини ишитти. Этрафына бакъты. Артында учъ адам оны козете. Инсан аягъы тиймеген бу адагъа олар къаерден келип чыкъкъан экенлер? Албуки аданынъ бу тарафында «Владимир Русанов», дигер тарафындан «Александр Сибиряков» ленгер ташлагъанлар. Къаршысындаки адамлардан бириси, о йыллары газета ве журналларда ресими чокъ басылгъан профессор Отто Юльевич Шмидт экенини анълады. Дигерлери исе таныш дегиллер. Сонъ таныштылар. Олар гидробиологлар Петр Петрович Ширшов ве Леонид Осипович Ретовский экенлер.

1930 с. И. Факидов (биринджи сырада солдан биринджи) окъугъан политехника институтынынъ студентлери, академиклер Абрам Иосифович Иоффе (экинджи сырада биринджи) ве Яков Ильич Френкельнен (экинджи сырада солдан алтынды).

Олар эп шактылдап кулелер. Отто Юльевич Ибраимниң элини сыктып, шойле деди:

— Аферин, Арктикада аювнен чокъ адам курешип оламай. Сен бир озюң бойле дешетли махлюкны гебертинъ.

Ибраим не дейджегини бильмей башыны саллады. Шу вакъытта Рудольф Лазаревич де келип етти. Ширшов ве Ретовский аювнынъ терисини сыдырып алмакъ кереклигини айттылар ве ишке кириштилер. Профессор ве Ибраим терини къайыкъкъа юклеп, гемиге алып кельдилер.

Гемиде Ибраимни къарамаман киби къаршыладылар. Шу вакъыт онынъ янына Аллер келип, яваштан: «Сен олмасайдынъ, мен энди о дюньяда олур эдим», деп фысылдады.

Геми Шималий Ерге озъ вакътында етип кельди. Эки йыл къышлагъан экспедициянынъ ёлбашчысы Георгий Алексеевич Ушаков, геолог Николай Николаевич Урванцев, копек сюрюсининъ айдавджысы, авджы Сергей Прокофьевич Журавлев, радист Василий Васильевич Ходов гемини корьгенлеринен ялыгъа чаптылар.

Р. А. Самойлович ве Г. А. Ушаков къучакълашып корюштилер, шуңда Георгий Алексеевичнинъ чырайы агъарды. Ибраим бунга тааджиПЛенди. Бу джесюр адамлар эки йыл къышлав девамьнда адам сесини ишитмегенлери ичюн де бизлерни корип башлары айланды.

Ибраимни авджы Сергей пек бегенди. Сергей онынъ Маточкин шар корьфесиндеки адада аюв ольдюргенини ишиткен сонъ, онъа севда олды. Эр кунъ Ибраимни авгъа теклиф эте ве шакъанен шойле дейди:

— Йигитлернинъ йигити. Юрь, мусафирлерни аюв этинен сыйлайыкъ. Бираз ялтакълыкъ япмасакъ, Ленинградкъа баргъан сонъ бизни ресторангъа давет этмезлер.

Журавлевнинъ озю Архангельсктен. О бир къач йылдан берли мында тильки ве безаз аюв авлавнен огъраша. О денъиз айванларынынъ табиятларыны яхшы биле. Арктиканынъ шиддетли шараитине алышкъан, копек сюрюсини пек усталыкънен идаре эте. Г. А. Ушаковгъа да иште бойле сагълам ве ишкери адам керек эди. Даима тазе этнен теминлеген, эр сой къыйынлыкънынъ астындан чыкъмагъа бильген Журавлев киби адамны бегенмемек де мумкюн дегиль.

Къышлавджыларны тендирист ве шенъ корьмек пек зевкълы эди. Олар бу ерге эки йыл эвельси «Георгий Седов» бузкъыранынен кельдилер. Оларнынъ етекчиси Георгий Алексеевич Ушаков амурлы, казак огълу. Мектепте учъ йыл окъугъан сонъ, оджалар семинариясына окъумагъа кирмек ниетинен Хабаровскке кельген. Факъырлыкъта яшагъан, газета саткъан, таможняда хаттат олгъан. 1916 сенеси Узакъ Шаркнынъ мешур сеятчысы ве тедкъикъатчысы В. К. Арсеньевнен танышкъан, онынъ экспедициясында ишчи олгъан. Революциядан сонъ Къызыл гвардиягъа гонъюлли къошулгъан. Благовещенскни, Владивостокны безазлардан азат этювде иштирак эткен. 1920 сенеси Владивосток университетине кирген. Мезкюр окъув юртыны битирген сонъ оны Узакъ Шаркъ ульке партия комитетине чагъырып, Шималий Буз океанындаки Геральд ве Врангель адаларына ульке иджра комитетининъ векили етип ёллагъанлар.

Америкалылар ве канадалылар о йыллары Врангель адасыны тутып алып, анда озъ адамларыны пекитмеге истейлер. Совет укюмети чагъырылмагъан мусафирлерни ададан къувып чыкъармакъ ичюн, анда «Красный Октябрь» гемисини ёллай. Ушаковгъа Врангель адасында даимий авджылыкъ дурагъыны ве ильмий къутуп станциясыны тешкиль этювни авале этелер.

1926 сенеси июль 15-те Г. А. Ушаков башчылыгъындаки «Ставрополь» гемиси Владивостоктан чыкъа ве Провидение къолтугъына келе. Ушаков анда яшагъан эскимосларны къышламакъ ичюн Врангель адасына кочьмеге давет эте ве оларнынъ бир группасыны Роджерс адасына алып келе.

Ушаков Врангель адасында учъ йыл яшай. О бу вакъытта копеклернен аданы бир тамам айланып чыкты ве оны ильк кере харитагъа кирсете. Эскимослар кышлавдан мемнюн олалар ве Чукоткагъа бир даа къайтмакъ истемейлер. Г. А. Ушаков Врангель адасындаки джесюрлиги ичюн Эмек Кызыл Байракъ орденинен муяфатлана.

Георгий Алексеевич Арктиканы пек яхшы биле. О ашыкъмадан, йымшакъ сеснен бу улькеде башындан кечиргенлерини аркъадашларына икье эте эди. Ибраимнигъ Арктикагъа севги беслемесине зияде тесир эткен адам да йымшакъ, муляйим табиятлы, алчакъгонъюлли Георгий Алексеевич себепчи олды.

Бираз огге кетип шуны къайд этмели ки, Г. А. Ушаков 1934 сенеси челюскинджилерни къуртарув укюмет комиссиясынынъ векили оларакъ биринджи самолётнен Шмидт башчылыгындаки лагерьге учып кельген эди. О 1935 сенеси «Садко» гемисинде биринджи юксек кенгликтеки экспедицияны тешкилятландыргъанда, анда Ибраимни де теклиф этти. О сонъра озюнинъ гъает кениш ильмий фаалиетини СССР Илимлер академиясынынъ чешит институтларында девам эттирди. Геология илимлери докторы, профессор Георгий Алексеевич Ушаков «Адам аягъы тиймеген ерде» ве «Фуртуналар топрагында» кибиде аджайип китаплар язды ве озюнен берабер Арктиканы менимсевде иштирак эткенлернинъ сырасында Факидовнен корюшювлерини де анъды.

Г. А. Ушаковнынъ къан-дамар системасы хасталангъан сонъ, о СССР Илимлер академиясындаки ишини ташламагъа меджбур олды. Лякин топлагъан материаллары узеринде чалышувны девам этти. 1963 сенеси, алтмыш эки яшында апансыздан вефат этти. Тувгъанлары ве достлары Георгий Алексеевичнинъ васиетини ерине кетирдилер. Джеседиини кулюни къутугъа кыйып, самолётнен Домашний адасына кетирдилер.

Янъы Ерде ильки кере дёрт къутупчы кышлагъан ерде тикленген ядикярлыккъа шу къуту ерлештирильди, онъа: «Къутуп тедкъикъатчысы Георгий Алексеевич Ушаков. 1901—1963 с.» деп язылгъан башташ кыюлды. Аля бугунъ Янъы Ер адасынынъ янындан кечкен гемилер, онынъ устюнден учкъан самолётлар бутюн омюрини Арктиканы огренювге багъышлагъан бу джесюр адамнынъ хатырасына итираам косьтерип, гудок берелер.

Корск денъизининъ шималий районындаки ада, Шималий Еркеди бузлыкъ, Врангель адасындаки богъаз, Роджерс кюлтугындаки къасаба (Врангель адасы) ве Антарктикадаки Эндерби ериндеки дагъ онынъ адынен адландырылды...

Мына шимди дёрт джесюр адам — дёрт къутупчы «Владимир Русанов» гемисининъ экилажынен субетлеше.

— Насыл къуванчлы дакъкъалар. Озюнгиз тюшюнип бакъынъыз. Яптыгыз башымызгъа эки йыл яшадыкъ. Шимди исе бир кереден бу къадар янъы адамларнен корюштик. Эльбет, оларнынъ базыларынен эвельден таныш олсакъ да, арангызда пек аджайип, келеджеги парлакъ яшлар бар. Хусусан Иоффенинъ шегирди Ибраимни зияде бегендим. Гемиден тюшип етиштирмеди, бизим Николай Николаевичнен достлашты, онынънен бутюн аданы айланып чыкты. Сергей Прокофьевичнен де тиль тапты. Рудольф Лазаревичнинъ айткъанына коре джесюр йингит корюне, шеэр адамына бир кереден аюв ольдюрмек акъылгъа ятмагъан бир шей, — дей йылмайып Георгий Алексеевич.

Николай Николаевич Урванцев, сонъундан геология-минералогия илимлери докторы, профессор олды. Таймыр ярым адасыны тедкъикъ этювде де шурет къазанды. Норильск районында маденлер кулъчеси ве комюр оджакъларыны тапты. Н. Н. Урванцев 1928—1929 сенелери секиз бингъ километр месадени атнен, сыгъын ве кыйыкънен кечти, Хаптай ве Таймыр районларында бир сыра файдалы байлыкъларны

тапты. Таймыр ярым адасында комюр-кульче ятагыны араштырувда «Владимир Русанов» бузкыранында Шималий Ерге кельген Ибраимнен Зерабер чалышты.

— Занымджа, Шималий Ерни Таймыр ярим адасынынъ теркибий кысымы демек мумкюн, — деди Н. Н. Урванцев. — О бузлыкълар девиринде ондан айрылып океанда кьалса керек. Таймыр озюнинъ минераль байлыкъларынен бутюн шимальде энъ зенгин райондыр. Меним саде эсапларыма коре тек андаки ташкомюр дёрт миллиард пуддан зиядедир. Бойле байлыкъ кьарлар тюбюнде булунгъан Шималий Ерге де олмасы мумкюн.

— Бир чокъ файдалы байлыкълар ве дигер минераллар джедвельге алынды, — деди Г. А. Ушаков онынъ фикирини девам этерек. — Эгер бу район санайы областларындан о кьадар узакъ олмаса эди, биз гьает зенгин кульче запасларынынъ саибни олур эдик. Эминим ки, ойле девирлер даа келир, Шималий Ер де маден кульчеси санайысынынъ меркезине чевирилир.

Экспедициянынъ учюнджи азасы Василий Васильевич Ходов кыскъа далгъанен чалышкъан радистлер секциясынынъ башы, сезгир, джиддий, ишкир, шашыладжакъ киби йымшакъ табиятлы комсомол йигити олып, ильмий станцияны узакъ кытынанен багълагъан «бугъум» эди. Экспедициянынъ азалары копек сюрюлеринен аданы огренмеге кеткенде, о айларнен пайнозю, кучючик эвчикте кьала эди.

Ибраим Сергей Прокофьевичнинъ копеклерине севда олды. Копеклер мусафирлерни яваш увулдавлен кьаршыладылар. Къара, беяз, мавы, къалын юнлю, кысыкъ козьлю копеклер Журавлевнинъ аякъларына сарыла, онъа бакъып, озьлериндже «мыдырданалар». Тускуй, Мартын, Беркут, Шейтан, Негра, Песец... Бу «къараманлар» кьутуп геджелери, тедкыкыатчы экспедицияларнынъ бутюн агъырылыкъларыны озь сыртларында ташыдылар. Журавлевнинъ тек копеклер анълагъан, озюне хас тили бар. Копеклер сюрюсининъ, етекчиси, эвельден Янъы Ерге онынънен берабер чалышкъан Беркутнен «бр-бр», кошеде янбашлап яткъан Сорошканен «хей-хей» деп лакъырды эте.

Копеклер онынъ давушыны дикъкыатнен динълей, лагъапларыны ишиткенлеринен онынъ янына чапып келелер. Оданынъ кошесинде азгъын, бичаре Козель лагъаплы копек ята. О пек аджыныкълы алда. Кирили, азгъан-тозгъан, кьабыргъаларыны биле саймакъ мумкюн. Козель шорбаджысынынъ сесине зар-зорнен башыны котере.

— О шимди пенсияда булуна, — дей Журавлев копекнинъ башыны яваштан сыйпап. — Энди чалышып оламай. Сонъки чана экспедициясында аякълары кьанады, тырнакълары кьопты. Шимди зар-зорнен суюк чайнай. Лякин эписи бир сефер вакътында тельбеви кесильген олса да, чананы ташлап кетмеди. Сюрюни кышлав ерине алып кельди. О «эмек кьараманы», бедава ашамагъа акълы. Языкъ айвангъа. Копеклерсиз алымыз не кечер эди. Шималий Ерни менимсевде олар гьает буюк хызметлер эттилер. Станциягъа аюв сюрюси уджюм эткенде, копеклер бизни насыл кьорчалагъанларыны тасвирлемек биле кыйын. Лякин ильки кунълери олар беяз джанаварларнен курешмеге алышмагъанларындан аювлар бир кереден дёртюни парча-кесек эттилер.

Арктика озюне итибар этмелерини талап эте. О, инсанларгъа базада ойле белялар кетире ки, джесаретсизлер мында бир даа къайтып кельмейлер...

(Девамы бар).

БАТАНЫМ

Девримизнинъ
 Джетемен
 Йылдызысынъ, Ватаным!
 Балкылдадынъ зияде
 Октябрыннъ танъында.
 Эркинликнинъ мекаяны —
 Сен озюньсинъ,
 Ватаным!
 Сёнмез ашкынъ алеви
 Янып тура къанымда.
 Азатлыкънынъ
 къапысын
 Инкъиляпнынъ рухынен
 Бутюн дюнья халкына
 Озюнь ачып
 косътердинъ.
 Сени, юртым,
 къызгъанып,
 Юрегиме къойдым мен.
 Эвлядым деп, сен мени
 Юксеклерге котердинъ.
 Коммунизм багълары
 Чечеклене куньден-кунь,
 Чюнки оны къорчалай
 Коммунистик партия.
 Ифтиралар ташыны
 Атса эгер бир мельун,
 Къаршылыгъын
 къайтарып
 Ленинджи урь гвардия.
 Империя къурумын
 Буржуа ач козьлери

Чекиштилер
 даркъатмакъ
 Истеп бутюн алемге.
 Санъа къазгъан
 чукъургъа
 Барып тюшти озьлери,
 Къайтып кирди иблислер
 Озю чыкъкъан
 дженнемге.
 Келеджек эвлятларнынъ
 Саадетин кыдырып,
 Сиясет мейданында
 Огге магърур юресинъ.
 Дешетли дженк
 хавфыны
 Ер юзюнден сипирип,
 Бахытынъны
 халкъларнынъ
 Шадлыгъында коресинъ.
 Тарихнынъ алтын
 бабы —
 Съездинънинъ къарары.
 Аятынънынъ манасы —
 Бешйыллыкълар
 тедбири.
 Бу Ана-сейяреде
 Солмайджакъ ич
 бааринъ,
 Акърансызсынъ
 дюньяда,
 Бакъий сенинъ омюринъ.

БИР ГУЗЕЛЬГЕ

Из тюшмеген юксек къаядай
 Сен озюньни магърур тута биль.
 Юрегинънинъ къапысы, кадай,
 Ачылмасын кимсеге енгиль.
 Инсан, затен, инсанлыгъынен,
 Виджданынен гузель дегенлер.

«Гузель, шайлы, акъыллы экен»,
Деп сукълансын сени корьгенлер.

Къушлар киби джайып къанатынъ
Бахт багъында къувнап, кулип юрь.
Гъам бильмесин сенинъ аятынъ,
Юреклерни туташтыр, кульдир.

Чокъракъ сувы киби пак, темиз,
Йипек киби ол — йымшакъ, муляйим.
Чельде оськен чечекдай нефис
Ве паклигинъ зевкъ берсин даим.

Бир гузельнинъ чапар пешинден,
Юз данеси дердинден янып.
Адам беллеп корьюнишинден,
Иблислерге къалма алданып.

Из тюшмеген юксек къаядай
Сен озюньни магърур тута биль.
Юрегинънинъ къапысы, кадай.
Ачылмасын кимсеге енгиль.

О ШУНДАЙ КЪУРУМ КИ...

«Парижге бильги алмагъа кельген япон студенти Иссен Сагава озь досты голландиялы студент къыз Рене Хартевельтни атып ольдирип, тенини парчалай ве бир къысмыны ашай. 1984 сенесининъ язында франсыз укюмети бу джинаетчини ватанына къайтармагъа къарар берди. Чюнки о, языджи Юро Карогъа язгъан мектюплерининъ биринде: «Эгер мени азатлыккъа чыкъарсалар, даа бир къадынны ашарым», — деп язгъан эди. Сагава, якъан дешетли джинаетчи ичюн акъикый махкеме огюнде джевал бермеге борджлы эди. Лякин ойле олмады. Онынъ акъкында романлар язылды, фильмлер чыкъарылды. О, Япониянынъ миллий къараманына чевирильди, ады бутюн буржуа алемине танылды. Иште, сизге «эркин дюнья» адамлары».

(«Огонёк» журналынынъ 1985 с. 1-джи саны)

Балалыкътан кечтинъ, бой-постынъ осип,
Бир севги ташкъыны синъди къанынъа.
Сен севдинъ, севилямек олмады насип,
Севдим деп, къатилинъ кельди янынъа.

Бахытлы аиле къурмакъ ниетинъ,
Акълынъа кельмеди олюм, суикъаст.
Нефис, незакетинъ, самимиетинъ
Уянтып олмады джеллятта шефкъат.

Сют киби акъ эдинъ, къар киби темиз,
Ягъмурда ювунгъан япракъдай тазе.
Ким айтаджакъ эди, айтчы, дюльбер къыз,
Окъулыр деп санъа къара дженазе.

Юксек эди сенинъ арзунъ, умютинъ,
Онъа еталмадынъ, гузель къыз Рене.
Парчалап ашады севген йигитинъ,
Ананъ агълап къалды артынъдан сенинъ.

Сен биринджи дегиль, сонъкиси дегиль,
Бу ач джеллятларнынъ агъзына тюшкен.
Буржуа къурумы яшар экен, биль,
Ондаки инсанлар ойле чекишкен.

Аят ярашыгъы эдинъ — бир чечек,
Сейлечи, кимлерге тийди зарарынъ.
Зульметке чеврильди сенчюн келеджек,
Вакъытсыз солды яш омрюнъ, бааринъ.

О шундай къурум ки, эгленмек ичюн
Адамлар бир-бирин иче къаныны.
Бойле вахшийликке тааджип ничюн,
Оларгъа бир капик инсан къануны.

О шундай къурум ки, онда къанунны
Истеген тарафкъа бура алтынлар.
О шундай къурум ки, онда инсаннынъ
Къадринден юкъары тура алтынлар.

О шундай къурум ки, онда джинает,
Эр вакъыт, эр вакъыт къала джезасыз.
О шундай къурум ки, онда укюмет
Акъикъат козюне бакъмагъа аджиз.

Шунынъчюн бугунъ де явуз къатилинъ
Пешинден юрьмекте башкъа къурбаннынъ.
Зеэрли йыландай чыкъара тилин,
Джелляты оладжакъ башкъа бир
Джаннынъ.

Сагаванынъ япкъан ишини макътап,
Кокке котерелер мунафыкъ адын.
Адий бир чечекни солдырып, таптап,
Алемге танылды шимди джеллятынъ.

Бу да етмегендай резиль алчакълар
Дешетли фаджианъ, мусибетинъни
Кинологарда корип зевкъ аладжакълар,
Насыл ашалгъанын тенинъ, этинъни.

Акъсызлыкъ, зорбалыкъ укюмдарлыкъны
Сагава къанун этти озъ-озюне,
Акъсыз, кокрегинъе урды пычакъны,
Парчалап ашады пак кокюсинъни.

Бильсин, бу дешетли джинаетини
Алтын талдасына гизлеген кѣурум.
Териден айырып инсан этини,
Залымлар раатлыгын козьлеген кѣурум.

Лякин вакът аз къалды, яхшы билинъиз,
Кѣудретли акъикъат беклейдир сизни.
Онынъ къаршысында аджизсиз, аджиз!
Урып йыкъаджакътыр кѣурумынъызны.

ЯЛЫ БОЙЛЫ КЪЫЗ

(ШАКЪА)

Ялы бойлы ярашыкълы
Мавы къафтан кийген, эй, къыз!
Якъаджакъсынъ мен ашыкъны,
Лаф этмекчюн ачсанъ агъыз.
Десенъ эгер: — «Бах, ким гелий!»
Джурегимнинъ майы ирий.

«Келе» деген адий сѣзни
Шай бир татлы айтасынъ ки.
Корьмегенмен сендай къызны,
Тилинъден бал тамлай санки.
Десенъ эгер: — «Бах, ким гелий!»
Джурегимнинъ майы ирий.

Чеккелесе сачларынъны,
Назлы-назлы сыйпап еллер,
Ельпиретсе, къафтанынъны,
Сукъланалар санъа гуллер.
Десенъ эгер: — «Бах, ким гелий!»
Джурегимнинъ майы ирий.

Табиатнынъ озю сурьме,
Нурлар сепкен козьлеринъе.
Къайда барсанъ, къайда джурсенъ,
Къалмайджакъман излеринъден.
Десенъ эгер: — «Ярем гелий!»
Кулип бакъар манъа талий.

Босагъанъдан атлап кирсем,
Къаве берип, сыйларсынъмы?
— Бураларда не вар, серсем? —
Деп, эвинъден кѣуварсынъмы?
Амма десенъ: — «Ярем гелий!»
Кулип бакъар манъа талий.

КЪАРЛАР

Дане-дане
Къарлар эне
Къалпакъларгъа, сачларгъа,
Тунч эйкеллер узерине,
Башташларгъа, хачларгъа.

Къарлар, къарлар —
Беяз йырлар,
Кокнинъ Ерге селямы.
Акъ огърунда ольгенлернинъ
Тюшюнджеси, мерамы.

Вакъыт — акъреп
Балакъ тиреп,
Турмай чапа секирип.
Дюньки анълар, мунасебет
Унутыла эскирип.

Эне къарлар,
Дёне йыллар,
Танъ артындан ата танъ.
Лякин бутюн заманларда
Джандан севиле Ватан.

Олмагъаны киби
Къарнынъ
Бизчюн дигер ренклиси,
Ватаннынъ да олмай чифти,
Ёкъ янъысы, эскиси.

2.

Къар уйрими
Ойландыра
Япыладжакъ иш киби.
Ер учмакъта кяинатта
Буюк, джумерт къуш киби.

Ер учмакъта
Кяинатта
Ёлдашынен янында,
Атом, фитне, первасызлыкъ
Зеэринен къарнында.

Къарлар, къарлар —

Беяз къорлар,
Тийсенъ якъа аязы.
Неден юкъа адамларгъа
Первасызлыкъ маразы?

Кунъден кунъге
Къарлар ерге
Эп зияде сыйыкъа,
Тамыр атмакъ истегендай
Буз — бузлагъан топракъкъа.

Артыкъ кенди
Такъдирини
Ерге этип эманет,
Олар сабыр-себатлыкънен
Эйлемекте сюкюнет.

Тек Ер биле:
Яныкъ иле
Олар насыл ынърана,
Гъырчылдынен торс
чызмалар
Саплангъанда багърына.

Тек Ер биле
Насыл инълей
Ве сыкълаша нефеси
Къарнынъ,
Къара копчеклернен
Тилингенде кокюси.

3.

Даа, даа
Къарлар ягъа
Сукъландырып, джоштырып.
Паклигинен тувгъан
тильнинъ
Сёзлерини анъдырып.

Тувгъан сёзлер,
Тувгъан сеслер —
Гъам, эеджан чанълары:
Эдждатларнынъ магърур,
сербест,

Летафетли джанлары.

...Къар яваштан
Зайыфлашты.

Сонъ бир тамам ятышты.
Чымры аяз баштакъланып,
Ёлджыларгъа саташты.

Къарлар ята
Боз топракъта,

Хышымлы кок тюбюнде.
Узакъ гедже арфесинде,
Бельгисизлик огюнде.

Аяз къатты,
Яна баты
Шейтлернинъ къаныдай.
Тезден сёзге айланаджакъ
Эеджанлы джанымдай.

АРАЛ

Ёсун биткен юреклерде,
Дерсинъ баткъакъта.
Терге пишип,
Джан чекишип,
Арал батмакъта!

Хошнутлыкънен ох
чалмакъта
Титис ёсунлар.
Джаным-козюм,
Урь денъизим,

Даян, бойсунма!

Ким тенада агъламсырап,
Ютмакъта илядж?
Даа Арал
Яскъа дегиль —
Ярдымгъа мухтадж.

Даа онынъ козьлеринде
Умют чайкъала.
Даа онынъ узеринде
Уча чагъала...

Джафер Къуртсеитов

ЕШЕРГЕН КЪЫРТЫШЛАР

Кийиклер улугъан бош-къургъакъ
чёллерни,
Шайтан-той ойнагъан тоз-туфан ерлерни
Багъ-багъча, тарлагъа чевирмек ичюн,
Инсанлар сарф этти гъайрет ве кучюн.

Койлюге бол-джумерт берекет
бермекчюн,
Эбедий инсангъа хош хызмет этмекчюн,
Табиатнен тутушкъан батырлар элинден
Асырлыкъ къыртышлар тепренди
еринден.

Уянтып юкъудан бир эрте бааръде,
Техника давушы гурьледи сааръде.
Инсанлар табиат хышмынен дёгюшти,
Къулан чель-сахралар янъарды,
денъишти.

Машина артындан машина кетмекте,
Бошлукълар ярашыкъ дияргъа дёнмекте.

Исрарлы эмекнен кыйнады чокъ йыллар,
Талмады берчленген чыдамлы бу
кьоллар.

Бугунъ урь эмекнинъ бахты элинъде,
Беджерген ишлеринъ корюне огюньде.
Бакъ, дюньки бош, титис, файдасыз
ерлерде
Алтынбаш башакълар толкъунлай
чёллерде.

Янъаргъан топракътан кучъ ала
багъ-багъча,
Яш аят илери адымлай олдыкъча.
Тарлалар багърыны арыкълар нагъышлай,
Къыртышлар бол-мамюр берекет
багъышлай.

ЮЗЮМ КУТЮГИ

Баба-деделерим асырлар артында
Багъ-багъча осьтюрген дагъларнынъ
кбатында.
Къыртышлы джапларны къазманен
сёккелеп,
Чакъыллы топракъны лескернен эзгелеп.
Къаялы ерлерде бол юзюм осьтюрген,
Эмекнен озюни алемге косътерген.
Дюньягъа кельгенден къартайып
кеткендже,
Омрюни багъларда кечирген ольгендже.
Йылларны йыл къувгъан, язылгъан
тарихлар,
Девирни темельден титреткен асырлар.
Багъджы къан-теринен суварып
багъларны,
Аджайип дияргъа чевирген къырларны.
Эр тюрлю джыныснынъ тилинден
анълагъан,
Айбетлеп, осьтюрип, теджрибе топлагъан.
Несильден-несильге, бабадан огълуна
Кечкен о шимдики эвлятнынъ кьолына.
Багъджынынъ байлыгъы — урь-эял
эмеги.
Эмек — бу аятнынъ, варлыкънынъ
темели.
Багъджычюн бир дюнья юзюмнинъ
кутюги,

Сыр я бир муджизе онынъ эр буртюги.
Алтын кузь багъларны салкъымнен
сырласа,
Багъджынынъ ишанчын, умютин акъласа,
Бундан да буюк бахт олурмы
багъджычюн,
Топракъкъа джан берген инсаннынъ
бахтычюн!

Рефат Чайлакъ

ЭГЕР СЕН...

Кок доланып, Ер доланып кельсенъ де,
эгер сени беклемесе севгилинъ,
Янгъыыз эвде озюнъ янып-куйсенъ де,
кимге керек сенинъ янгъан юрегинъ...

Серин саба пе джеренъни ачкъанда,
бала сеси эшитмесенъ багъчанъда,
кимге керек сенинъ барынъ-байлыгъынъ,
кимге керек сенинъ бинълеп айлыгъынъ?

Гузель эвнинъ ярашыгъы, сефасы,
тек яр севсе, бала оссе, сонъ келир.
Танъ аткъанда, ешилъ бааръ сабасы
гузеллерге, эвлятларгъа зевкъ берир.

Къошакълылар къартлыкъта да бахт
тапар,
хорланмазлар башына чал тюшкенде.
Тек бир озю яшагъанлар не япар
юрегини къара къуртлар тешкенде?

Янълыш — эп ярынгъа умют багъламакъ,
кечкен кунълер асыл кери дёнерми?
Энъ эйиси, керек шимди анъламакъ,
сезгир юрек ят ыгъызлыкъкъа конерми?

КЪАЙТЫП КЕЛЬМЕЗ

Къарт эменнинъ къарт пытагъы устюнде
бир япрачыкъ, оксюз киби къалтырай.
Гедже-кунъдюз афат еллер эссе де,
даяна о, кене ешилъ ялтырай.

Эбет, бир кунъ — къыш олурмы я кузьде,
о да тюшер, къара топракъ юзюне.

Бир шей къалмаз онынъ яткъан изинден,
къулакъ салынъ меним айткъан сёзюме.

Лякин бир кунъ, кене бааръ кельгенде,
ешилленир дагълар-багълар, бар джиан.
Лякин сенинъ севгинъ кетсе элинъден,
къайтып кельмез о япракъдай бир заман.

О япракъны анъдырасынъ кимерде,
козьлериме бакъма, мени севсенъ де.
Козъ алдымда, къайда бакъсам — эр ерде
сен турасынъ, япрачыгъым, кене де.

МЕН БИЛЕМ

Советлер межаны — Ватаным меним!
Денъизден кунъ догъа, денъизге къона.
Йылдызлы коклерге узана элим,
уфукълар къызара, атешдай яна.

Олсын къыш, яз олсын, ягъмурлы
кузьлер,
эр мевсим озюнен, тюзюнен гузель.
Ватангъа федакяр олдыкъча бизлер,
даима нур алыр кунештен юзьлер.

Мен билем, ким манъа не десе-десин,
керекмей ич манъа дюньялар малы.
Юртымда Барышыкъ еллери эссин,
гурьлесин кене эп бульбуллер далы.

Ватандан къыйметли не бар дюньяда!
Эджнебий диярлар керекмей манъа.
Биревлер: — Дженк! — дие котерсе седа,
Джевабым азырдыр кене душмангъа!

Энвер Арифов

ДЖЕНКЧИ, ЭКИМ, ЖУРНАЛИСТ

ОЧЕРК

Аджи-Абла Эмиров осьмюрлик йыллары биринджи бешйыллыклар девиринде кечкен, Улу Ватан дженкини кокюсинен кършылап алгъан, дженктен сонъки йылларда гъайретнен чалышкъан аджайип адамларнынъ биридир.

Биринджи бешйыллыкларнынъ юксек романтикасы. Мемлекет кунъ-кунъден дюльберлешмекте. Яш юреклерде гъайрет ве шеджаат джошмакъта.

Аджи-Абла Эмиров о йылларда Евпатория шеэриндеки мектеп-интернатта окъуй эди. Талелелер саба мектепке кельгенлеринен янъылыклар акъкъында лактырды этип башлайлар. Эбет, девир ойле эди, эр кунъ насылдыр аджайип, шашыладжакъ бир янъылыкъ ола. Балалар оны эеджаннен динълей ве эеджаннен бири-бирлерине айталар. Челюскинджилернинъ ялдарбуз устюнде кечкен ёлларыны козетелер, бу ёлны картадан бельгилелер — байрам! Биринджи совет автомобиллерининъ ярышы — байрам! Янъы электростанция ишке тюшюрьген — байрам! Бизим учуджыларымыз туманлы ве ягъмурлы авада энъ юксек булутларны кечип учалар ве самолётларыны ялдарбуз устюне къондыралар — байрам! Чкаловнынъ реберлигиндеки самолёт экипажы Америка къытасына учып барды — байрам!

Яшлар стахановджыларгъа, челюскинджилерге, къарамаи-учуджыларгъа, озьлерининъ бабаларына бенъземек истейлер. Испания Республикасы аят-мемат ичюн курешейткъан вакъытта яшлар онъа дуйгъудашлыкъ бильдирип, башларына испанкалар кийдилер, гуръ сесле «Гренада»ны йырадылар. Яшлар «Эмекке ве мудафаатгъа азырым!» деген нишан ичюн имтиан берелер. Озьлерининъ севибли Ватанларыны къорчаламагъа яшыкътан, балалыкътан азырланалар, мектепни битирген сонъ къайда барып окъуйджакълары, ким оладжакълары, насыл джесюрликлер косътереджеклери акъкъында хаялланалар.

Полковник Аджи-Абла Эмиров

Аджи-Абла Эмиров мектеп-интернатны 1938 сенеси битирди. Бутюн битириджилер энъ яхшы урбаларыны кийип, энъ муими, кендилерини буюген ве омюр сынавларына азыр санып, сагълыкълашув акъшамына кельдилер. Мектеп директоры Фатма Къадырмоллаева, оджалар Къуртумер Фаизов, Усеин Умеров, Эстер Азаровна Шапшал ве дигерлери талебелернен биринджи кере, буюклер киби, яни озъ акъранлары киби лакъырды этелер.

— Юреклеримизде байрам къуванчы ве айрылыкъ кедери иле бизлер сонъки кере озъ сыныфларымызгъа кирдик ве сонъки кере эпимиз озъ ралелеримизге отурдыкъ, — деп хатырлай Аджи-Абла Эмиров. — Директорымыз Фатма Къадырмоллаева бизлерге шойле деди: «Мына шимди, бу сыныфтан чыкъарсынъыз ве ич бир заман сизлерни бу алда, бу эркъанда бир даа топламакъ мумкюн олмаз. Аят ойле. Эндиден сонъ эр ким озъ ёлунен умумий келеджекке догъру кетеджек. Бу ёлда сизлер корюшип, расткелишип олурсынъызмы, ёкъмы, буны айтмакъ къыйын. Мектеп сизге келеджекке догъру кетмек ве абынмайып, эминликнен адымламакъ ичюн керек олгъан эр шейни берди. Бу ёлдан насыл кетеджегинъиз эндиден сонъ сизлернинъ озълеринъизге багълы...»

Яшлар мектепнен, севимли оджаларнен сагълыкълаштылар. Келеджек ёлу олар ичюн кенъ ачыкъ экенине шубеленмейлер. Олар энди озълерини намлы спорт усталары, къутупны запт этиджилер, белли артистлер, алимлер, арбий команданлар оларакъ тасавур этелер.

Яшларнынъ хаяллары керчеклешип башлады. Оларнынъ базылары алий окъув юртларына кирдилер, базылары колхозларда, истисал ишханелеринде чалышып башладылар.

1941 сенесининъ 22-нджи июни хаялларны, арзуларны яры ёлда къалдырды. Дженк оларнынъ аятларына апансыздан келип сокъулды ве бир къач кунъ ичинде эр шейни — хаялларны, уютлорни, ишанчларны аст-устъ этти. Дюнъ муим эсап этильген шей бугунъ экинджи плангъа чекильди. Биринджи ерге исе энъ муим шиар — «Эр шей джебэ ичюн! Эр шей Гъалебе ичюн!» деген шиар чыкъты.

22-нджи июнь куню даа дюнъ мустакъиль аят ёлуна чыкъкъан яшлар озълерининъ арзулары узакълашаяткъаныны, энди оларнынъ керчеклешмеси ичюн, ер юзюнде инсан олып яшамакъ ичюн курешмек, сиянен дженклешмек керек олгъаныны анъладылар. Аджи-Абла Эмировнынъ сабыкъ сыныфдашлары, акърандашлары эллерине сия алып, окоплар ичине тюштилер ве дёрт йылдан сонъ рейхстаг узерине Гъалевининъ Къызыл байрагъыны тиклемек ичюн узун ве мешакъатлы куреш башладылар.

1943 сенеси медицина институтыны битиргенинен Аджи-Абла Эмировны джебэге чагъырдылар. 1858 номерли артиллерия полкы шекилленимекте олгъан шеэрге оны полк экими оларакъ ёладылар. О кунълорни, джебэге кетюв ёлуны Аджи-Абла Эмиров шимди шойле хатырлай:

—Эр кунъ джебэге ёлланыладжагъымызны беклеймиз. Сабыкъ мектеп биначында яшаймыз, эки къатлы агъач кроватларда ятып-турамыз. Ильки сувукълар башланды, аязлы еллер эсип башлады. Бизим ятагъымызда чёюн собалар гедже-кунъдюз яна, эп бир къызынып оламаймыз. Союнмайып, бири-биримизге сыйыкъып ятамыз.

Сувукъ геджелернинъ биринде невбетчи аскер бизлерни уянтып: «Офицер аркъадашлар, къысым боюнджа невбетчи телефон этти, командир майор Лазицкийнинъ эмири муджиби, эпинъиз шимди полк штабына бармакъ борджлысынъыз», — деди.

Анъладыкъ ки, джебэге ёллап ишлери башланды. Алель-аджеле джыйышындыкъ ве полк штабына кельдик.

Штаб башлыгъы капитан Наумов эмирни окъуды: «Саба саат дёртте эшелон бериледжек — устю орътюлю вагонлар адамлар ичюн,

устю ачыкълары исе техника ичюн. Вагонларгъа невбетнен миши-леджек. Биринджи дивизион биринджи олып минеджек».

Биринджи эшелоннен кетеджек офицерлернинъ арасында меним де фамилиям окъулды. Демек мен эшелоннынъ экими оларакъ кетеджегим.

Дивизионны вагонларгъа такъсим этти ве эр вагонгъа уйкен тайин эттилер. Отуз дакъыкъадан сонъ, биринджи дивизион вагонлар янында эди.

Эшелон башлыгъы, биринджи дивизионнынъ командирин капитан Немиров адамларгъа бакъып: «Мына, бу бизим поездымыз, онынъ вагон — ашхане, он биринджи вагон штаб, он экинжи — медпункт. Вагонларнынъ уйкенлери манъа кельсинлер!» — деди.

Бизим, медицина пункты ичюн къарарлаштырылгъан вагонымызнынъ ичинде эр шей бар. Носилкалар, иляджлар толу ящиклер, баглав материаллары, операция алетлери. Вагоннынъ невбетчиси Тихон Митрофанович шамчыракълар алгъан, бир къач къопкъа сув кетирип къойгъан. Чёюн соба янында бир оба агъач ве бир къопкъа комюр булунмакъта.

Тыштан, вагоннынъ дивары артындан сес-шамата эшитиле. Бирден эмир янъгъырады: «Вагонларгъа!» Бу капитан Немировнынъ сеси эди. Вагонлар боюнджа уйкенлер деръал онынъ эмирини текрарладылар. Онларнен сес: «Вагонларгъа!» — деп къычырды ве адамлар бир кереден арекетке кельдилер.

Кимдир бизим къапымызны къакъты. Тихон Митрофанович еринден турып, къапыны ачты.

— Сонъ, насыл ерлештинъиз, медицина? — деп сорады капитан Немиров.

— Эр шей ёлунда, капитан аркъадаш! — деп джевапландым мен.

— Сувукъ дегильми?

— Къызынып башладыкъ.

— Огъурлы ёллар!

— Сагъ олунъыз, сизге де огъурлы ёллар, капитан аркъадаш.

Капитан ёл бою: «Вагонларгъа, аркъадашлар, вагонларгъа! сагълыкълашувны битиринъ! Шимди кетеджекмиз!» — деп къычырды.

Къадын сеслерининъ агълавлары ве ведалашув сёзлери эшитильди: «Мектюп язмакъны унутма, Володя!» — «Беклерим, мытлакъа беклерим!» — «Озюнъе мукъайт ол, балам!»

Бу сёзлерни эшитир экен, мен шимди мында къалаяткъанларны аджыдым. Ведалашув агърысы. О агъры шимди меним кокюсимни де якъмакъта. Айрылыкъ. О омюрлик, ёкъса бир къач йылгъа узайджакъмы?.. Буны кимсе бильмей. Анда къалгъанлар даима асретлик чекеджеклер. Бу якътакилер исе?.. Оларны не беклей?

Кене яхшы, эшелоннынъ огъкъысында сушуп тургъан паровоз бир кереден хырылдады, сонъра окюрди ве фышкъырды. Вагонларнынъ буферлери гудюрдиден бири-бирлерине урулдылар, тавандан насылдыр фышылты эшитильди, вагонлар еринден кочтилер, бундан сонъ копчеклернинъ бир аэнктеки сеси башланды.

— Яз-яз-яз! — дейлер олар.

— Кель, кель, кель! — дейлер олар.

Копчеклер, бу анъде олар эр бир адамнынъ къальбиндеки сёзлерни айталар.

Эльвида, аджайип ве алидженап шеэр! Боранлы чёллер, яйылып-ясланып акъкъан къадимий Волга озени — эльвида...

Копчеклернинъ бир аэнктеки тасырдысы ве собанынъ дувулдысы алтында козьлерим юкъугъа кеткен. Юрекни эзиджи тынчлыкътан сескенип уяндым. Поезд токътагъан. Къапы аралыгъындан киреяткъан сувукъ ель дос-догъру юзюме ура. Тихон Митрофанович къапыдан башыны чыкъарып, янашамызда токътагъан поездны бакъа. Мен еримден турып, онынъ янына кельдим. Саба ачылып башлагъан.

— Бу насыл станция, Саратов дегильми? — деп сорадым.

— Ёкъ, Анисовка станциясы экен, — деди Тихон Митрофанович.

Пек къалабалыкълы станция экен. Поездлар къычырышалар, адамлар къычырышалар, копеклер улуйлар. Саба салкъынында салынып тургъан умумий шамата адамнынъ юрегини эзе. Дерсинъ, бу шамата насылдыр огъурсызлыкътан деялет. Ериме барып яттым. Кене юкълагъаным. Кимдир мени тюртеяткъаныны сезип, уяндым. Козълеримни ачып, янымда фельдшер Попованы корьдим:

— Уйкен лейтенант аркъадаш, Саратовгъа кельмектемиз, турынъыз!

Мен деръал турдым, тонымны ве валенкаларымны кийдим.

Саратов бизлерни козь ачырмайджакъ бораннен къаршылап алды. Вагонымыз ичиндеки чёюн соба къып-къырмызы олгъан. Невбетчилер одунны да, комюрни де аямагъанлар.

Поезд товар станциясыны кечип, ёлджылар станциясында токътады. Вокзал бинасы ичинде адам толу. Биревлер ерде юварланып, биревлер ясланып яталар, эр кес юкъусырай. Дженк эвлеринден, юртларындан къувып чыкъаргъан бахтсыз адамлар.

Бизге эшелонымыз Саратовда акъшамгъадже тураджагъыны айттылар. Аскерлер эрзакъ пунктында сыджакъ аш ашадылар. Мен Саратов отъмеги киби лезетли отъмек омюримде ашамадым.

Емектен сонъ аскерлер Саратов къызларынен бирликте вокзал мейданында джыйын тешкиль эттилер. Оюн-кулькюннинъ энъ къызгъын вакъытында: «Вагонларгъа!» — деген команда эшитильди. Бир дакъикъа ичинде мейдан бошاپ къалды. Эшелон фышкъырып-фышкъырып еринден кочъти. Саратов артта къалды. Поезд насылдыр станциялардан кече, анда зырыкълар корюнмей, демек биз душман авиациясы арекет эткен зонагъа кирдик. Бизим вагонымызнынъ тёпесине ерлештирилъген эки агъызлы зенит топы кимерде бир гурьсюльдей, тасырдай, бизлерни ава ужюминден къорчалай.

Мен эппи вакъыт пенджерере янында отурдым. Энди юкъламакъ мумкюн дегиль. Чюнки биз андан-мындан патлав сеслери, душман самолётларынынъ гудюрдисини эшитемиз. Мен Саратовда булунгъанда сатын алгъан «Коммунист» адлы газетанынъ саифелерини бакъам. Башта сесимни чыкъарып, Совинформбюронынъ хаберлерини окъудым. Адамлар сес-солукъсыз динъледилер. Бу хаберлерде немселернинъ озълери ишгъаль эткен территорияларда тынч эалиге насыл къылынганлары язылгъан. Адамлар озъ къулакъларына ишанмакъ истемейлер.

— Аджеба, инсан инсан узеринден бу къадар кулерми? — деди бир аскер.

— Фашист — инсан дегиль, — дедим мен. — Фашистлер алчакълар ве нишаретлер йыгъындысы.

— Эгер тек бир йыгъынды олса эди! Онынънен лакъырдыны къыскъа кесер эдик. Меселе шунда ки, бу йыгъынды бутюн бир халкъны аякъкъа турсатты, — деди Тихон Митрофанович.

— Бутюн бир халкъны дегиль, — Митрофанович, — бутюн халкъны дегиль, — деп итираз эттим мен. — О халкънынъ ичинде сагълам кучълер де бар.

— Бар олса бардыр, ама биз оларны корьмеймиз. Фашистлерни исе корьдик ве омюр бою унутмамыз... Вакъты-саати келир, бизлер де оларгъа косътерирмиз. Эм ойле косътерирмиз ки, омюр-билля унутмазлар.

Аскерлер фашистлернинъ алчакълыкълары акъкъында лакъырды этип башладылар. Инсаннынъ юрегини тельчелейиджи, мийини сарсытыджы, вуджудыны бузлатыджы титис ве дешетли мисаллер бири-бири артындан айтыла. Лакъырдыгъа кеттикче чокъ адам къошула. Кене яхшы поезд токътады. Адамлар не олды экен, деп къапы-пенджеренен бакъыштылар.

Эшелон бою чапып келеяткъан неветчи бар сесинен къычыра:

— Кельдик, вагонлардан тюшюнъиз!

Станция деген шей ёкъ. Тап-такъыр чель. Авлакътa насылдыр йыкъынтылар корюне.

— Станция къайда? — деп сорадыкъ демирёлджы урбасы кийген адамдан.

— Бир ай огюне бар эди, тувгъаным, бир ай огюне, — деп джевапланды о.

— Сафланынъыз!

Эр кес сафкъа тизильди. Биз копчеклер устюндеки джыллы эвлеримизни гизли кедернен терк этмектемиз. Онынъ ичинде тынчыкъ ве тарашлыкъ олса да, биз сувукътан, аяздан къоркъмадыкъ, энъ муими, бу вагонлар бизлерни бири-биримизге якъынлаштырды. Эки афта девам эткен ёлджылыкъ бизлерни къавий джебэ къорантасына бирлештирди.

Эльвида вагончыкълар! Омюринъ узун олсын ве этрафынъда даима эйи ниетли адамлар къызынсынлар, эй чёюн собачыкъ! Тешеккъор сизге юкъарыки ве ашагъы нарлар, сизлер бираз къаттыджа олсанъыз да, бизлер пек яхшы юкъладыкъ.

Капитан Немиров саф огюне кельгенинен: «Сафраз!» — деп команда берди. Эр кес бир кереден тикленди ве къатып къалды.

— Бизлерге элли километр къадар джаяв кетмек керек, — деди о. — Эки афта нарларда яткъан сонъ, занымджа, бу бизим ичюн къыйын дегиль.

Мына, биз джебэдемиз! Ярын арекеттеки ордугъа барып къошуладжакъмыз. Улу Днепр озенини кечеджекмиз.

— Дивизион! Эмиримни динъле! — деп хытап этти Немиров. — Сагъгъа дён!

Саф сагъгъа дёнди.

— Шагом ма-арш!

Саф чайкъалды ве огге адымлады. Огге патлавлар, атышувлар сеси кеттикче ачыкъ эшитильмекте. Аякъ астындаки топракъ инълеген киби эди...

Аякъ астында къадимий Украина топрагъы инълемекте. Бу топракъ ичюн курешкен адамлар джан алып-джан берелер, ама даыналар.

Аджи-Абла Эмировгъа аджеле суретте капитан Галимбиевскийнинъ дивизионына бармакъ керек олды. Анда пек агъыр яралы бар экен. Оны еринден къыбырдатмакъ телюкели экен. Не япмалы? Бойле алларда полк экими ишке кирише.

«Демек, Галимбиевский о койни ишгъаль этти», — деп тюшюнди ёл бою Аджи-Абла.

Бир заманлар буюк ве абадан кой олгъандыр. Адамлары да ешиллик севген, шенъ табиятлы, эмексевер олмалыдырлар... Шимди кой сыдыргъы йыкъынтылыкътан ибарет. Анда-мында собаларнынъ чагъаракълары къарарып корюне, ярысы янгъан обалар. Тереклерден тек кокке узанып тургъан къара таякълар къалгъан. Кой бом-бош. Қъайдандыр пейда олгъан къартий, зар-зорнен орман къаравулынынъ эвини косътерди, сонъра титреген давушнен: «Балаларым, о якъкъа барманъыз, анда немселер адамларны чекиштирип ольдюрелер. Барманъыз!» — деп фысылдады.

— Сесинъизни чыкъарып лакъырды эте беринъиз, бита, энди бу ерде немселер ёкъ, — деди Аджи-Абла.

Қартий этрафкъа къоркъунен назар ташлады. Яш офицернинъ сёзлерине ишанмады.

— Мукъайт ол, шимди олар къайдандыр чыкъып келирлер ве сени чекиштирилелер, — деди кене фысылдап. — Истесенъ, меним магъазы-ма кир, сакълан.

Аджи-Абла къартийнен лакъырдыгъа тутунып, вакъыт гъайып этмек ичюн тез-тез юрип кетти. Арттан къартийнинъ фысылдысы эп эшитильмекте эди.

Аджи-Абланы къапы янында Галимбиевский озю къаршылады.

— Уйкен лейтенант, джебзде булунганынъа баягъы олдымы — деп сорады о. Аджи-Абланынъ пек яш корюнгени онда шубе догъурса керек.

— Бир бучукъ йыл олды, — деп джевап берди Аджи-Абла.

— Ойле исе ичериге буюр, — деди капитан.

Козьлери оданынъ къаранлыгъына бираз алышкъан сонъ Аджи-Абла къаршысында сыртынен диваргъа таянып тургъан адамны корьди. Онынъ юзю сюнгу яраларынен бенекленген. Къулакълары ве буруны кесип алынган. Козьлери олган ерде къанлы чукъурлар...

Дженкте баягъы бир шейлер корип етиштирген Аджи-Абла бирден сескенди. Вуджудындан сувукъ титреме кечти. Бойлесини о даа корьмеген эди. Бу джанаварлыкъ биле-биле япылган, белли бир макъсаднен япылган, оны эки аякъ устюнде юрьген, башында акъылы-фикири олган адамлар япкъанлар.

Капитан Аджи-Абланынъ вазиятини анъласа керек, оны енъинден чекип, къапы бетке алып кетти. Олар къапыгъа якъынлагъанда Аджи-Абла сорады:

— Я, яралыгъа ярдым косътермек керек де?

— О яралы акъырда, бизимкисине энди ярдым керекмей, — деди Галимбиевский ве къапыны дарпнен уйтеп ачты. Қъапы инълеген киби гъычырдады ве артынадже ачылды.

Акъырда, тазе пичен устюнде ири кевдели фашист ятмакъта эди. О ичери киргенлерге серт назар ташлады, эллери кокюси узеринде. Пармакълары арасындан къан сызылып чыкъмакъта.

— Бизим фельдшер эляк олды, дженкчилер исе онынъ ярасыны багъламакъны ред эттилер, — деди капитан. — О, анавы, бизимки яткъан эвден, демики иште бунынъ да эли бар экен. Мен бу копекни озь эллеримнен тындырыр эдим, ама полк командирина керек экен.

Аджи-Абланынъ мийи ишлемектен токътагъан киби олды. Козьлери огюнде деми сакъатланган, тельчеленген адам тура. Оны бу адам япкъан, Аджи-Абла исе онынъ ярасыны багълай. Ич акъылгъа ятаджакъ шей дегиль.

— Уйкен лейтенант, давран, давран, — деди капитан Галимбиевский. — Эпимиз онъа токъунмакътан игренемиз. Лякин, не япаджакъсынъ, командир кетиринъиз деди. Эмирни эда этмек керек.

Аджи-Абла бир кереден озюне кельди. Санитар чантасындан бутюн керекли шейлерни алып, эмин арекетлернен фашистнинъ ярасыны багълады.

— Шимди, арадан къыркъ эки йыл кечкен сонъ биле, мен о вакъианы хатырлагъанда теним чимирдей, — дей Аджи-Абла Эмиров. — Мен дженкте дёрт агъамны гъайып эттим, тувган коюмни немселер якътылар, анам бойле яныкъкъа даянып оламай, яшлайын вефат этти. О вакъытта бизге къаршы дженкнен, джеллятлыкънен кельгенлер, бельки бизлерни, совет адамларыны, энди анълагъандырлар. Озьлерининъ балаларына, торунларына бизим акъкъымызда акъикъат сёзюни айтадырлар? Бельки...

1944 сенеси уйкен лейтенант Эмиров 95 нджи окъчылар дивизиясына санитар взводынынъ командири оларакъ авуштырыла. Бу дивизия эркъанында Аджи-Абла Эмиров Польшаны азат этювде, Берлинни запт этювде иштирак этти.

— Берлинни алгъанымызнен бизим эпимизде бир истек — рейхстагны барып корюв истеги пейда олды, — дей Эмиров. — Рейхстагны барып корьген сонъ, Гъалегеге керчектен ишанаджакъмыз, оны башкъа тюрлю ис этеджекмиз. Бу истекни ерине кетирмек ичюн эп огге ынтылдыкъ ве пек чокъларымыз фашизмнинъ къобасыны барып корьдик.

Рейхстагнынъ бинасы Берлин мудафаасынынъ меркезий секторында муим таянч нокъталарындан бири экен. Рейхстаг бинасы баягъы виран олган, эр ерде агъачлар, тахталар тикленип туралар, къалыпенджерелер, демир шкафлар, демир чильтерлер, пек чокъ кягъыт ве

дигер чёплюклер къарышып яталар. Рейхстаг узеринде Гъалебенинъ Къызыл байрагы ельпиремекте.

Рейхстагнынъ диварларына бизим аскерлеримиз чешит язылар язгъанлар. Меркезий къапылар янындаки беяз багъана узериндеки язылар арасында бириси дикъкъатымны чекти: «Сафдар аскерлер Кравченко ве Аблаев — биз Симферопольденмиз». Онынъ астына мен бир парча янгъан агъач парчасынен: «Агъа-къардаш Эмировларнынъ бири Берлингеде кельди» — деп яздым. Гъалебе къуванчындан саргъушлангъан аскерлер, офицерлер, бу бина янына келип чыкъкъан адамлар, онынъ диварларынынъ бир де-бир еринде озюнинъ бельгиси-ни къалдырмакъ истей. Акълы истек. Олар бу акъны узун йыллар девам эткен къанлы курешлернен къазандылар.

1945 сенесининъ июнь айында Суворов орденли Къызыл байракъ-лы 95-нджи Верхнеднепровск дивизиясы дагъытылды.

Улу Ватан дженки йылларында пек чокъ совет адамлары Германиягъа алып кетильди. Шимди Германиянынъ совет аскерлери тарафындан ишгъаль этильген къысымында онларнен ве юзлернен бинъ азат олунгъан совет адамлары ве дигер мемлекетлернинъ гражданлары булунмакъталар. Совет адамларыны Ватангъа къайтарув ишлерини ёлуна къоймакъ керек эди. Эбет, совет команданлыгы энъ теджрибели офицерлерни бу ишке джелъп этти.

— Манъа ёлланма берильген лагерьде совет адамлары Ватангъа къайтмакъ ичюн топлана эдилер, — деп хатырлай Аджи-Абла Эмиров. — Лагерь пек чокъ биналардан ибарет. Бу лагерьде башта немселер сиясий мабюслерни тутта экенлер. Биналар яхшы этип тамирленильди ве дезинфекция япылды, бундан сонъ анда репатриантлар яшап башладылар.

Эр кунъ Германия территориясындан ве вакътынджа немсе-фашистлери тарафындан запт этильген дигер мемлекетлерден бинъ-лернен совет гражданлары келелер ве бинълернен де Советлер Бирлигине ёлланылалар. Олар къабул пунктларында медицина-санитария незаретинден кечелер, керек олгъанда, бизим госпиталлеримизге яткъызылалар. Фашистлер туткъынлыгындан сонъ оларнынъ аман-аман эписи чешит хасталыкъларнен чекише эдилер.

Бизим джебъ аркъасы хызмети къысымларымыз оларны баштан-аякъ кийиндирелер, ашата-ичирелер.

Репатриантлар ичюн даима концертлер, лекциялар, субетлер тешкиль этиле. Озьлерининъ ана топракъларындан чокътан айырылгъан адамлар о тарафтан кельген эр бир хаберни эеджаннен динълейлер. Репатриантлар арасында кечириледжек эр бир тедбир кениш илян олуна, адамлар радиоузел вастасынен хабердар этилелер.

Кунълернинъ биринде капитан Аджи-Абла Эмиров репатриантлар огюнде медицина-санитария меселелери боюнджа лекциянен чыкъышта булуна. Лекциядан сонъ чешит суаллер бериле, адамлар медицинадаки янъылыкъларнен меракъланалар. Акъшам устю Эмировнынъ кабинетине акъчыль юзлю, арыкъ адам кире ве бойле кеч кельгени ичюн текрар-текрар афу истеерек, богъулып-тююлип оксюре. Оксюрюк токътагъан арада фамилиясыны айтып ала: «Васильев». Эмиров онъа отурмакъны теклиф эте, оксюрюкке къаршы илядж бере, сув бере. Васильев бираз тыныш алгъан сонъ:

— Капитан аркъадаш, сиз Евпатория районындан дегильсинъ-изми? — деп сорай.

— Эбет, не ичюн сорайсынгъыз?

— Сизинъ Эмиров Ибадулла деген агъангъыз бармы?

— Сиз не, онынъ акъкъында бир де-бир шей билесингъизми ёкъса? — деп сорай Эмиров элесленип.

— Мен кърымлым, — дей Васильев, — дженктен эвель Евпаторияда онынънен берабер къуруджылыкъта чалыша эдим. Дженк башлангъан сонъ оны коръмеген эдим. Ама 1942 сенесининъ язында Евпатория тюрьмесинде расткелиштик, бир камерада отурдыкъ.

Бизлерни геджелери соравга чагъыра эдилер. Бир кере, невбеттеки соравдан сонъ, Ибадулланы кабинетке къанга быланган алда алып кельдилер ве олга сув бердик, яраларыны багъладыкъ. Ибадулла озю ичюн къасеветленмей эди, бу тюрьменинъ дигер камераларында отургъан учъ агъасынынъ талии оны пек раатсызлай эди. Сабагъа якъын оны кене алып кеттилер ве бир даа алып кельмедилер. Мени исе бир афтадан сонъ Германиягъа ишке ёлладылар. Шимди Ибадулла къайда?

— Ибадулланы ве даа учъ агъамны: Эмиров Абибулланы, Эмиров Абланы, Эмиров Сулейманны немселер аттылар... — дей Аджи-Абла Эмиров.

Васильев ве Эмиров бири-бирлерине бакъып сустылар. Лакъырды битти. Экисининъ де юрек ярасы тазерди, шимдилик о яраларны сёзнен ифаде этмек мумкюн дегиль. Бунынъ ичюн арадан йыллар кечмек керек. Васильев экинджи куню саба эшелоннен Ватангъа къайтты.

Советлер Бирлигине къайткъан сонъ Аджи-Абла Эмиров мемлекетимизнинъ чешит ерлеринде, чешит къысымларда хызмет этти. О, полкнынъ кучюк экими вазифесинден бирлешме медицина болугининъ башы вазифесинедже, адий аскерден медицина хызмети полковниги дереджесинедже олган ёлны отип кечти.

Вакъыт кечтикче, Эмировнынъ сагълыгъы зайыфлашты. 1966 сенесининъ апрель айында арбий-медицина комиссиясы Аджи-Абла Эмировны арбий хызметке лйыкъсыз таныды. Ордудан демобилизация олган сонъ Аджи-Абла Эмиров Ташкент шеэрининъ сагълыкъ сакълав системасында чалышып башлады.

Къыркъ беш йыллыкъ теджрибеге малик эким, алидженап ве алчакъгонъюлли инсан, сезгир ве садакъатлы аркъадаш, юксек дереджеде бильгили мутехассыс Эмиров даима халкъ хызметинде.

Аджи-Абла Эмиров незакетнен лакъырды эткен, субетдешини дикъкъатнен динълемеге бильген, ярдымгъа мухтаджларгъа ярдым этмеге даима азыр тургъан, ич бир вакъыт ёрулмагъан, усанмагъан, безмеген адам.

Уйкен лейтенант Аджи-Абла Эмиров батальон комсоргы, сержант Иванов-пен (1946 с.)

Эмировнын иши даима чокъ. О, озюнинъ эсас ишинден гъайры шеэрнинъ ичтимаий аятында фааль иштирак эте. О шеэр халкъ незарети комитетининъ штатсыз болук мудири, медицина хадимлери Ташкент область профсоюзы президиумынынъ азасы. О яшлыкъны ватанперверлик рухында тербиелев меселелери боюнда радио вастасынен сыкъ-сыкъ чыкышта булуна. Шимдигедже онынъ учъ китабы басылып чыкты: «Къызыл хачлы чадырлар», «Танъны къаршылап», «Генерал Булатов», «Йылдыз» журналында эки повести: «Дженкте сыналгъан» ве «Шерефли ёл», бир чокъ икяелери, очеркleri, макъалелери басылды. Бу эсерлерде биз Улу Ватан дженки атешлери ичинде пишкинлешкен ве шимди де эмек джебэсининъ ог сафларында булунгъан замандашларымызнынъ парлакъ образларыны коремиз.

Аджи-Абла Эмиров акъкъында, онынъ эсерлери акъкъында тюшюнгенде о адамнынъ мудавметлигини, ишанчлылыгъыны, джиддийлигини ис этесинъ.

Журналистнинъ бутюн яратыджылыгъы толусынен халкъ менфатларына хызмет эте. Эмировнынъ макъсады халкъкъа тек хызмет этмек дегиль, догърулыкънен, алидженаплыкънен хызмет этмек, онынъ узвий къысымына чевирилип къалмакъ, кутълелерининъ буюк тарихий ишлеринден озюне рух алмакътыр.

Аджи-Абла Эмиров Индстан, Тюркие, Франция, Мысыр, Иран, Греция, Кипр, Австрия киби бир чокъ тыш мемлекетлерде булунды. Бу мемлекетлер акъкъында бир сыра меракълы очерклер язды.

Онынъ Улу Ватан дженки джебэлеринде къазангъан I дереджели ве II дереджели Ватан дженки, Къызыл Йылдыз орденлери ве он беш дженкявер медаль янына барышыкъ йылларында Халкълар достлыгъы ордени ве «Федакяр эмеги ичюн. В. И. Ленин догъгъанынынъ 100 йылыгъы шерефине» медали къошулды.

Аджи-Абла Эмировнынъ эмекте эльде эткен къазанчлары республика партия, совет ве джемаат тешкиятларынынъ он дёрт Фахрий ярлыгъынен, бу джумледен, Озбекстан КП Меркезий Комитетининъ, республика Юкъары Совети Президиумынынъ ве Министрлер Советининъ, Озбекстан ССР Журналистлер бирлигининъ Фахрий ярлыкъларынен, эки дефа СССР Сагълыкъ сакълав министрлигининъ «Сагълыкъ сакълав аляджысы» деген кокюс нишанынен такъдирленилды.

Яшлыкъ арасында алып баргъан семерели тербиевий ишлери ичюн ВЦСПС ве ВЛКСМ Меркезий Комитети оны «Яшларнынъ устазы» деген фахрий нишаннен мукаяфатладылар.

О, онынджы ве он биринджи бешйыллыкъларнынъ дарбеджиси.

Коммунист, эким, полковник Аджи-Абла Эмиров озъ халкъына мына бойле хызмет эте.

ЭДИПНИНЪ

ФААЛИЕТИ

Эр бир эдипнинъ яратыджылыкъ терджимей алы онынъ шахсий омюр позициясынен багълы ола. Эгер эдип девирнен берабер адымласа, халкъына намуснен хызмет этсе, бунынъле яратыджылыгъынынъ узун омюрини теминлей. Якъуб Зекки бойле къалем саиплеринден бири эди.

Украина Языджылары бирлигининъ органы «Донбасс» журналынынъ 1976 сенеси чыкъкъан биринджи номеринде «СССР Языджылары бирлигининъ янъы азаларыны хайыраймыз» деген серлева алтында берильген ресимлер арасында истидатлы несирджилеримизден бири Якъуб Зеккининъ де ресими бар эди. Бу ресимлер Украина Языджылары бирлигининъ Донецк шеэринде откерильген меджлисинде донбасслы бир группа къалем саиплери СССР Языджылары бирлигине къабул олунгъанлары мунасебетинен берильген эдилер. Белли украин языджысы, тюркий тиллерни яхшы билъген Иван Ле Якъуб Зеккининъ икяелеринен таныш олгъан сонъ, оларгъа мусбет къыймет кесип, языджыны «кучюк жанр устасы» деп адландыргъан. Журналда эдипмиз акъкъында шойле дениле: «Якъуб Муратович Умеров (эдебий лагъабы Якъуб Зекки) 1917 сенеси Кърым областы Багъчасарай янындаки Янджу койинде догъды. 1935 сенеси Багъчасарай оджалар техникумыны битирди. Улу Ватан дженкининъ иштиракчиси. Журналист олып чалышты. Онынъ эсерлери газета ве журналларда, айры джыйынтыкъларда басылды. Ташкенттеки Гъафур Гъулам адына нешриятта языджынынъ «Бахт анахтары» (1969 с.) ве «Къытыкълы икяелер» (1972 с.) джыйынтыкълары дердж олунды.

Омюрининъ чечекли ве тегенекли ёлларыны, джебэ ёлакъларыны кечип, иджат ёлуна адымлагъан Якъуб Зекки акъкъындаки бу сатырларны бугунъ кене хатырламакъны лайыкъ таныдыкъ.

Малюм ки, ич бир эсер озьлюгинен догъмай. Койлю озь махсулатыны манълай теринен асрап етиштиргени киби, эр бир бедий эсер де языджынынъ гъайретли эмегинен, онынъ юрек араретинен догъа. Языджы озь тюшонджелерини эсер тарзында окъуйыджыгъа такъдим эткендже йыллар кече. Лякин шу эсерни окъуйыджылар бегенсе, эсер оларгъа зевкъ багъышласа, санъаткяр озь борджыны намуснен эда эттим деп сая ве эсерни яраткъан вакъытындаки бутюн мешакъкътларны, къыйынлыкъларны унута, ама окъуйыджы энди языджыны унутып оламай. Окъуйыджыда муэллифининъ омюр ве яратыджылыкъ ёлуна меракъ догъа, онынъ акъкъында эр шейни билъмек истей.

Кърымтатар совет эдебияты деерлик етмиш йыллыкъ тарихында онларнен намлы эдиплерининъ ве шаирлерининъ адларыны озь саифелерине язды. Оларнынъ бир чокълары иджадий фаалиетлерини революциядан эвель башлап, Улу Октябрьни къуванчнен къаршылап алды ве Ленин гъаелерининъ тешвикиятчылары олдылар. Олардан сонъ иджат мейданына адымлагъан языджылар исе социалистик реализмге хызмет эткен эсерлеринен эдебиятымызнынъ мундериджесини зенгинлештирдилер. Улу Ватан дженкининъ арфесинде окъуйыджыларгъа озюнинъ илк эсерлерини такъдим эткен эдиплер къалемни сюнгюге чевирмеге меджбур олдылар. Несиримизде къайд этмеге лайыкъ из къалдыргъан языджылардан бири Якъуб Зекки де иште бу девирнинъ векилидир.

Якъуб Зекки окъугъан мектепте тиль ве эдебият дерслерини Яя Байбуртлы, Аблай Шамиль, Осман Амит киби теджрибели оджалар алып бара, олар талелелерге ана тилимиз ве эдебиятымызгъа терен севги ашлай эдилер. Якъуб Зекки оларнынъ тесиринде ильки эсерлерини къаралады. О, 1935—1939 сенелери Куйбышев районынынъ «Ударник» газетасында чалышты. «Къара чекмен» адлы биринджи икяесини 1937 сенеси язды ве шу газетада бастырды.

Эдип озюнынъ омюр ёлуны шойле тарифлеген эди: «1939 сенеси арбий хызметке кеткен сонъ, 1947 сенесинедже флотта булундым, эдебиятнен джиддий суретте огърашмагъа имкян олмады. Къара денъиз флотында артиллерияджы ве топ командири оларакъ, Одесса, Севастополь, Керчь, Новороссийск шеэрлерини къорчаладым. Дженк фелякети узады. Бутюн гъайрет ве кучюмизни, умиот ве истеклеримизни дженк атеши ютты. Дженктен сонъ кене де йыкынтылыкъ девирининъ кучлюклери бизим гъайретимизни озюне джелъп этти. Дженк алеви энди къартайып башлагъан эдебият авескярларынынъ юрегини къозгъады. Икътидарымызгъа коре беш-он сатырлар къараламагъа тырыштыкъ. Эгер бу омюр мектеби бильгисинен яратылгъан сатырлар окъуйджыларнынъ дикъкъатыны джелъп этселер, эмегим бош кетмеди деп севинеджегим. Мени эпсинден зияде кучюк икяелер меракъландыра. Келеджекте меним иджадым — эсасен бу жанрда оладжакъ деп тюшюнем».

Якъуб Зекки, озю айткъаны киби, дженктен сонъ джиддий чалышты, усталыгъыны пишкинлештирди, эдебий мирасымызны огренди, несирнинъ кучюк жанрына садыкъ къалды. Онынъ икяелеринде Умер Ипчининъ вакъиаларны беян этювдеки лаконизмине, Шамиль Алядиннинъ психологик тасвир усталыгъына, Юсуф Болатнынъ юморуна якъынлыкъ сезилип турды. Эсерлерини ана тилинен берабер украин ве рус тиллеринде де язды ве бастырды.

Якъуб Зеккиннинъ эсерлериндеки характерли хусусиет шунда ки, онынъ икяелери земаневий мевзулардадыр. Онынъ эсас мусбет къараманлары — озь акъранлары олгъан замандашларыдыр. Языджынынъ «Баджанакълар», «Енъ-сиз бушлат», «Йылбаш геджеси», «Иришилъмеген хаял», «Гармонъ» киби бир сыра икяелери Улу Ватан дженки вакъиаларына бегъышлангъанлар. Муэллиф оларда дженкнинъ дешетли акъибетлерини тесирли суретте тасвирledi. Якъуб Зекки эдебиятымызда ишчи сыныфынынъ омюрини косътерювге баягъы иссе къошты. Онынъ ишчи образыны яратувгъа багъышлангъан оиларнен икяелери арасында хусусан «Сонъки гудокъ» дикъкъаткъа лайыкътыр.

Языджы бу икяеде бутюн омюрини эмекте кечирген, озь эмегини джан-юректен севген, оны мукъаддес бир шей киби шеревлендирген адамны джанлы бир инсан оларакъ косътерди. Шунунъ ичюн де икяе онынъ иджадий мувафакъиети олды.

Эдип бир сыра икяелерининъ дикъкъат меркезине ахлякъ-этик проблемаларыны къойды, оларны конкрет омюр адиселеринде ишанчлы ве догъру чезмеге ынтылды эм де макъсадына наиль олды. О озь фикирлерини терен образлар вастасынен тасвирledi ве оларны саде тильнен окъуйдыгъыгъа еткизди. О бедний яратыджылыкъкъа инсан омюриндеки уфакъ-тюфек адиселерни дегиль де, буюк проблемаларны мевзу этип алмакъ кереклигини яхшы анълады ве икяелери ичюн меракълы, джиддий сюжетлер араштырды. Языджы къараманнынъ эр бир арекети мантыкъ джеэтинден эсаслангъан олмакъ керек деген фикирни озюне иджадий принцип оларакъ къабул этерек, онъа джиддий риает этти.

Якъуб Зекки икяелеринде тасвирленеджек эр бир вакъиадан фельсефий фикир чыкъармагъа, вакъиаларны тесирли ифаде этмеге, бедний тасвир усулларынынъ чешитлигине иришмеге, миллий азнкни толу дереджеде ве акъыкий суретте косътермеге ынтылды ве бу саада баягъы енъиш эльде этти.

Эдипнинъ икяелерининъ беднийлиги вакъиаларнынъ къыскъа тасвиринде, манзараларнынъ акъыкийлигинде, тасвирнинъ теренлигинде, деталден билип файдаланувда, тильнинъ джанлы, аятий, саде ве табийлигиндедир. Муэллифининъ «Къытыкълы икяелер» деп адландырылгъан китабына 21 юмористик икяе кирсетильди. Икяелернинъ эр бири чешит мевзуларда язылгъан олсалар да, олар терен юмор элементлеринен ашлангъанлар. «Учюнджи тамакъ», «Пытракълы меселе», «Къоркъунчлы тюш», «Худжур адам», «Файдалы ошек», «Тылсымлы ялан» киби бир сыра икяелерини окъуйдыжылар гъает бегендилер.

Биз эдебиятымызда белли из къалдыргъан эдебимиз Якъуб Зеккиннинъ хатырасына итирам этерек, окъуйдыжыларнынъ дикъкъатына онынъ «Акълъы тазир» икяесини теклиф этемиз.

АКЪЛЫ ТАЗИР

ИКЯЕ

Кабинетте баланс комиссиясынынъ меджлиси кете. Цех ёлбашчылары, икътисадиятчылар, бухгалтерлер къабул одасында невбет беклейлер. Эр кес эеджанлы. Шакъа дегиль, итибарлы комиссия кечкен йыл «гуналарыны» чельтештире.

Кабинеттен чыкъкъанлар озьлерини «сырат копюринден» кечтик, деп саялар. Я не япсынлар... «Гунасыз» адам оламы?.. Йыл бою ким биле не къадар «кир» топлана. Баланс комиссиясы эр кесни бу «кирден» арындыра, «гуналардан» темизлей.

Затен бу баланс комиссиясы деген шей бизим заводда былтыр кельген янъы директорен берабер пейда олды. Завод кериде къалгъан ишханелерден бири эди. Эр йыл эки-учь директор авуша, лякин ишлер тюзельмей эди.

Былтыр яз бизге янъы директор тайинледилер. О, не озюне, не де бизге раатлыкъ бермеди. Ахыр-сонъу завод ишлерини сырасына къойды. Девлет планы тола башлагъанынен, энди ишнинъ икътисадий тарафына дикъкъат чевирмек керек деп, мынавы баланс комиссиясыны тюзюнип чыкъарды. Эр кварталнынъ сонъунда, озь реислиги алтында, болюк ёлбашчылары эркъанындан комиссия топлап, кечкен девир ишлерине екюн чеке башлады, расткеле тургъан перишанлыкъларнынъ устюни ачты.

Бу тедебирнинъ буюк файдасы токъунды: заводнынъ икътисадий вазияти де тюзеле башлады. Сонъки кварталда пара мукъяфаты къазандыкъ. Шимди директорнынъ «джарислигине» дарылгъан адам ёкъ. Лякин баланс комиссиясы бизлерни, эписи бир уркюте.

Йыллыкъ эсап даа къатты. Комиссия сечильмей къалгъан энъ кичкене «гуначыкъларны» биле къазып чыкъара, кимсеге аман бермей. Мына, шу себептен къабул одасы чым-чырт. Эпимиз фысылдынен лаф этемиз. Къулакъларымыз мешин къаплы кенъ къапы артындан пат-сат сыпкъан отъюр давушларны тутмагъа азыр туралар.

Къабул одасына сварка цехининъ ёлбашчылары келип кирдилер. Тышчылыкъ бозулды. Оларнынъ чырайлары шенъ, башлары тик, дерсинъ, зевкълы концерт темашасына кельгенлер. Токътанъ, шимди, бурунларынъызнынъ ели сёнер...

— Селям, акъайлар! — деди цех башы Асан Велиев кирер-кирмез, гурь давушенен. — Неге кусип къалдынъыз я? Когеринъ башларны! Агълай-агълай дженнетке адымлавдан, ойнай-ойнай джеэннемге ёнев яхшы дегильми?

— Тсс... шимди сени ойнатырлар... сабыр эт...

Велиев къалпагъыны чыкъарып, бош дивангъа ясланды. Лякин озь шенълигини бозмады.

— Чокътанмы башлагъаны?

— Эппейи вакъыт... Энди, эки цехни чельтештирдилер...

— Бизни чагъырмадылармы?

— Ёкъ.

— Бизни чокъ тутмазлар, — деди Асан кене къорсая берип, — беш-он дакъикъа арасында патырдатып чыкъармыз... Тресттен векиль бармы?

— Эбет, профсоюз обкомындан да векиль кельген...

— Эписи бир, бизге къоркъмагъа аджет ёкъ, — деди Асан гъурурнен.

— Ишлер сырасында десе...

— Айсан, йыллык план юз бештен арткыч. Бутюн мадделерден икътисат. Даа не керек?..

— Аферин, Асан! Шунунъ ичюн «акъыл яшта дегиль де, баштадыр», дегенлер.

Асан Велиев цех ёлбашчылары арасында энъ яшы олса да, иш беджерювде эсли-башлы, теджрибели ёлбашчылардан артта къалмай эди.

Кабинет бошагъаны киби, сварка цехини чагъырдылар. Велиев кокрегини кере-кере босагъадан атлады, икътисатчынен бухгалтери де онынъ пешинден ашыкътылар. Къабул одасындакилер оларнынъ артындан сукъланып бакъып къалдылар.

— Асан, тирнекли йигит, ишини яхшы биле, — деди бекле-генлерден бири. — Бутюн мадделерден икътисат эльде этильди, дей. Оларны чокъ тутмазлар...

Эпимиз ойле белледик, ама башкъа олып чыкъты. Вакъыт узады. Сваркаджыларнынъ башларыны бошамадылар. Мешин къаплы къапы-дан кет-кете отъюр даушлар къуветлеше берди. Себебини анъламакъ кыйын: мешин ортыу кедер эте.

— Асаннынъ иши уймады, гъальба...

— Эйи, эндекни атламаздан «оп» деди, ама, гъальба сюрюнди...

— Ола билер, бир янълышыкъ тапсалар керек...

Отъюр даушлар яваш-яваш айкъырувгъа чевирильди. Директор Асанны тазирлегени энди ачыкъ-айдын ишитиле эди.

— Бизге ойле икътисат керекмей! Барсын, бу маддеден арткыч масраф олсун! Санъа кимсе бир шей демез!..

Директорнынъ бу сёзлери бизни пек тааджиплendirди. Завод-нынъ икътисадей корьсеткичлери ичюн эр вакъыт къатты куреш алып баргъан адам, шимди насылдыр бир арткыч масраф файдасына сёз юрьсете.

Тезден мешин къапы ачылды. Асан, кабинеттен шампан шарабы шишесининъ тапасы киби атылып чыкъты, пишкен къыскъачдай къып-къырмызы олгъан. Абул-къубул къалпагъыны кийип, бир баш чыкъып кетти. Тазир кейфине уймаса керек. Я, тазир деген шей кимнинъ кейфине уя?..

Икътисатчынен бухгалтер янымызда токъталдылар. Оларда де-минки къопайлыкътан эсер биле къалмагъан, дерсинъ сыгъыр тилинен ялагъан.

— Ама да дубарагъа огърадыкъ, акъайлар! — деди сварка цехи-нинъ бухгалтери. Сонъ сантырач явлугъыны чыкъарып, манълайыны сильди.

— Бир янълышыкъ таптылармы ёкъса?

— Янълышыкъ ёкъ, джаным... меселе бам-башкъа. Эмекни къорчалав ве техника телюкесизлигине тайинленген параны менимсе-оламагъанымыз ичюн... вентиляция ве амам тамирини де япамадыкъ. Директор шунъа пек зытланды. Шимдилик бирер къатты тазир япыштырайыкъ, эгер биринджи кварталда бу ишлерни тюзетмесенъиз, заводнен сагълыкълашырсыз, деди. Ишчилернинъ къайдыны чекмеген ёлбашчыларгъа зерре къадар мерамет корьсетмем, деди. Комиссия азалары да онынъ тарафыны туттылар.

— Э, тазир акълы экен де...

— Баланс комиссиясы ишини девам эттирди. Бугунъ тазир ашагъанлар аз олмады. Кимиси къаттысыны, кимиси бираз йымшакъ-часыны... Эр кимге лайыгъына коре.

Адалетли, акълы тазир...

ШИИРИЕТ ИРМАКЪЛАРЫ

Чокъ асырлыкъ тарихкъа малик бир сыра къадимий тюркий эдебиятлар арасында бизим эдебиятымыз да озюнинъ ильк башлангычыны асырлар теренлигинден алганы эпимизге малюм. Эбет, язма эдебият мейдангъа кельмеси ичюн, эвеля, язма эдебий тиль пейда олмасы шарт. Корюмли совет тюркшнасы Э. Наджип, орта асырларда «эсасен XIV асырда бир сыра земане эдебий тиллернинъ пейда олып башлагъаныны» къайд этерек: «...сонъра, бири эвельдже, бириси кечче олып озъбек, къазах, туркмен, татар, къримтатар ве дигер земане эдебий тиллер шекиллендилер», — деп яза. Бундан сонъ Э. Наджип озъ фикирини шойле девам эте: «Къарышыкъ язма тюркий тиллернинъ орта асырлардаки шу инкишафы ве шекилленювинде кърим татарларынынъ язма тили айрыджа ер тута. Бу тильнинъ негизини, шубесиз, Волганынъ ашагъысында ве Шималий Хорезмде асыл олгъан къыпчакъ-огуз язма тили тешкиль эте. Лякин половецлернинъ, яни кърим татарларынынъ эдждаларында бу тильнинъ ильки шекилленюв девиринде гъарбий къыпчакъларнынъ шивеси устюнлик ролюни ойнады».¹

Демек, эдебий тильнинъ шекилленювинен язма эдебиятнынъ пейда олувы арасында сыкъы узвий багъ бар ве олар аман-аман бир девирде арды-сыра пейда олалар.

Омюрининъ сонъки йылларында эдебиятымыз тарихынен джиддий мешгъуль олгъан шаиримиз Эшреф Шемъи-заде озъ китабында анджакъ шу девирде язылгъан эсерлер хусу-

сында сёз юрьсетерек: «Махмуд Къасым адында бир шаиримизнинъ XIII асыр башында язгъан «Юсуф ве Зуллейха» поэмасы, Эбубекир адлы бир философ алимимизнинъ XIV асыр башларында язгъан ве шимди Ташкентте Шаркъшнаслыкъ институтынынъ эльязма фондында сакълы «Къалендернаме» намында фельсефий трактаты ве иляхрелер, иште шу теракъкыятнынъ семерелеридир»², — деп къайд эте.

Эбет, эдебиятымызнынъ тарихы сыдыргъы суретте бу вакъыткъадже даа огренильмеди ве эски эдебиятымызнынъ нумюнелери акъкъында шимдилик ялынъыз бойле айры малюматларнен кифаетленемиз. Бойле малюматлардан бирини биз мешур совет шаркъшнасларындан академик В. А. Гордлевскийнинъ китабында расткетирдик. О, озюнинъ макъалелеринден биринде Ялтадаки Шаркъ музейинде «Китаб ал-масабих фи аль-тасаввуф» («Суфиджилликни макътав китабы») намлы къадимий эльязма тапылгъаны хусусында икяе этерек, шойле яза: «Эсернинъ муэллифи Абу Бекир Юсуф ибн аль-Хасан аль-Васитий деп къайд этильген... Эсернинъ устюндеки къайдлар XIV асыргъа ант олып, оларнынъ энъ эскиси 1355-джи йылы япылгъан. Эльязманынъ язы усулы, занымызджа, Къримда эсернинъ бельки асыл нусхасы олмаса да, эр алда, муэллифининъ яшагъан вакътына якъын девирде кочюрилип алынган нусхасы тапылды демеге имкян бере»³.

¹ Э. Наджип. «Орта асыр эдебий аныалелери ве къарышыкъ язма тюркий тиллер акъкъында». («Советская тюркология» журналы, 1970 с. № 1, с. 87, 89).

² Э. Шемъи-заде. «Омюр ве яратыджылыкъ», Ташкент, 1974 с. с. 97.

³ В. А. Гордлевский. «Сайлама эсерлери». «Наука» нешрият, Москва. 1968 с. IV том, с. 258-259.

Язма эдебиятымыз тарихына ант бойле мисаллерни даа чокъ кетирмек мумкюн.

Корюмли рус шаркъшнас алимн адъюнкт-профессор Мирза Казембек 1832 сенеси Къазанда Сеид Мухаммед Риза намында белли тарихчынынъ «Ассеб-ос-Сейяр», яни «Еди сейяре» адлы китабыны иешир эттирди. Сеид Мухаммед Риза тарафындан XVIII асырнынъ биринджи ярысында язылган бу эсер шаркъшнаслар ве тюркшнаслар алемине кениш беллидир. Китап эсасен тарих мевзусына багъышланган олса да, онда орта асырларда яшап иджат эткен къримтатар шаирлерининъ бир сыра эсерлери: гъазеллери ве къасиделери, шиирлери ве дестанлары, я да олардан парчалар кетирильген, бир чокъ шаирлерининъ адлары анъылган. Бутюн булар бизим ичюн меракълы. Шунунынъчюн журнал окъуйджыларыны бу китапта анъылган базы шаирлерининъ эсерлеринен таныш этмек истеймиз.

Эсерлеринден нумюнелер кетирильген шаирлерден Гъазай 1552 сенеси догъып, 1607 сенеси вефат эткен. Яни мешур Ашыкъ Умерден тахминен юз йыл эвель яшап иджат эткен. Теркий лагъабынен анъылган шаирнинъ ялынъыз 1674 сенеси вефат эткени косътериле. Китапта фельсефеджи шаир Абдуль Азиз ве дигер шаирлерининъ де эсерлери бар. Бу шаирлерининъ шиирлеринде, эльбет, шу девирнинъ аяты, оларнынъ дюньябакышлары, ичтимай мунасебетлери акс эттирильген.

Шаир Абдуль Азизнинъ «Кендим» серлевалы къасидеси орта асыр мусульман идеалистик фельсефеси мевзуларындан бирине багъышланган эсердир. Гъазай ве Теркийнинъ гъазеллери шу орта асыр феодализм девиридеки укюмдар сыныфлары векиллерининъ «дин», «хурафат» пердеси астында якъан зулумлыкъларынынъ устюни ачкъан, адий халкъ менфаатларына хызмет эткен эсерлердир.

Гъазайнинъ «Тал терекнен субет» дестаны, поэзия нокътаны назарындан, айрыджа дикъкъаткъа лайыкътыр. Муэллиф озюнинъ бу эсеринде «Тал терек»нинъ такъдири акъкында, онынъ насыл бир вакъиялар, адиселер нетиджесинде «сув долабы»на чевирильгени хусусында икяе эте.

Эски эдебиятны яхшы бильген, терен малюматлы шаиримиз Абдуреим Алтанълы юкъярыда анъылган шиирлерининъ озь вакътында И. Мамбетов тарафындан азырланылган вариантына язган фикринде, анда арапчадан кочюрилип алынганда бир сыра хаталаргъа ёл берильгенини къайд этерек: «Гъазайнинъ «Тал терекнен субет», яни «Долап» намлы дестаныны манъа урьметли шаиримиз Эшреф Шемъи-заде аркъадаш арап арифлеринен чеберликнен язып ёллаган эди. Бу эсер конкрет сюжет эсасында язылган, реалистик моментлерге ве элементлерге малик юксек дереджели нефис эсердир», деп язган эди. Абдуреим Алтанълы дестангъа бойле мусбет къиймет кесерек, сёзюни шойле девам эте: «Эсердеки вакъий олайткъан адиселерни дикъкъатнен тешкергенде, бу эсернинъ аяттаки объектив левхаларнынъ инкишафы нетиджесинде там манасынен нефис эсер оларакъ шекилленигини коремиз. Шунунынъ ичюн мен бу дестанны бедийлиги юксектен-юксек бир эсер деп таныйман ве бойле эсерлерининъ поэзиямызда яшамагъа акъкы бар деймен».

Намлы шаирнинъ бу фикирлеринен разылашмамакъ мумкюн дегиль. «Тал терекнен субет» дестанынынъ муэллифи, акъикъатен озюнинъ эсерини мейдангъа кетиргенде къуланган усулынен алемдеки мевджут табиий, маддий варлыкълар, инсан эмеги нетиджесинде, шекильдже даима денъише биле, деген фикирни ортагъа скоре. Яни о, окъуйджыгъа бир дередже олса да, аят ве табиятнынъ объектив къанунларыны анълатмагъа тырыша. Та орта асырларда, яни феодализм девиринде язылган эсерлерде ойле аятий мундеридже олмасы, бойле эсерлерининъ эльбетте, поэзиямызда акълы суретте ер алмасына кениш ёл ача.

Ашагъыда кетирильген эсерлер о девирнинъ шииретинде къанун олып кельген усулда язылганлары ве оларда шимдики окъуйджыгъа анълашылмагъан пек чокъ арап-фарс сёзлери, ибарелери ишлетильгени ичюн, оларны азырки земане тилимизге чевирип беремиз.

РИЗА ФАЗЫЛ.

ТАЛ ТЕРЕКНЕН СУБЕТ

Ёл устюнде сув талына расткельдим:

«Нечюн юзь сюресинь бу сувгъа? —

дедим.

— Делинмиш багърынъ ве белинъ

букульмиш,

Козинъ яшы аягъынъа докульмиш.

Ашыкъмысынъ, бармы къуванчынъ,

недир?

Бу гъурбетте асретлигинъ кимгедир?

Кечер бойле сенинъ гедженъ,

кунъдюзинъ,

Ёкъмы элинъде ираде, я озюнъ?

Недир себеп, аджеп бойле фигъане?

Букульмиш, ах, белинъ, дёнмиш кемане.

Эм агъларсынъ, эм инълерсинъ даим сен,

Бу гизли дердинъи бильмез ич кимсе!»

Тал терек эшитти ушбу хытабы,

Тили иле сёйлеп берди джевабы:

«Хаберсиз адам огълу, маджерадан,

Деме себеби ёкъ, олды къазадан.

Юдже дагълар эди эвель девлетим,

Меним де бар эди кучъ ве къуветим.

Акъар эди эр заман чёллер бетке,

Реван олып аягъым чешме бетке.

Тутып эр янымы къолым — будагъым,

Чемен узъре турып даим аягъым,

Башымы даима Ай — тадж ортерди,

Этрафымда нидже гуллер битерди.

Урбам къа ешилъдже, къа ал олурды,

Кузь вакътында мен союнгъан олурдым.

Мелевше баш урарды эр тарафкъа,

Филислерим турар эди аякъкъа.

Ерге тюшкен чыкъларны сефа иле

Топлар эди тутып джемийсин ляле.

Наргуз эр гедже уйкьугъа далгъанда,
Олур эди джошкъун, шень джыйын анда.

Эсти эджель ели, бирден йыкълдым,
Кесильди бахытлы омрюм, сонъ бильдим.

Бойле олмаз эди ич бир вакъытым,
Йыкълдым, къалмады кучъ ве такъатым.

Шу ерде кестилер къолым — будагъым,
Сюйретмекчюн бири дельди аягъым.

Багъладылар бойнума бир аркъанны,
Бильдим ки, къалмады имдат нишаны,
Къандадыр о къуш багъчам, бульбуль
багъым,
Языкъ ки, кетти эльден ихтиярым.¹

Мени ернен ексан эттилер анда,
Фигъан иле кечти айлар агълавда.

Нидже йыл кечти ве джысмым къуруды,
Ешилъ тоным къарарды ве чюрюди.

Зекерьядай² мени анда бичтилер,
Эшит, энди манъа не иш кестилер:

Тахта этип манъа эм мых урдылар,
Къырып, джонып сув долабы яптылар.

Дёнермен ол замандыр, бу замандыр,
Билирсинъ ки, дюнья иши ямандыр.

Чокъ сабырлы багърымы этти урьян,
Къазагъа не чаре, сёйле, не дерман?

Сёзлеримден ибрет ал, эй, сен де хан,
Бу аятта, билинъ, джумленъиз михман!

Гъурурланма сакъын сен де джианда,
Кулер эдим мен де нидже пельвангъа.

Дюнья бир еди башлы аждерхадыр,
Омюр ичюн адам озю гъыдадыр.

Нидже азизлерге зеэрин ичирди,
Нидже юз бинъ вели андан кечирди.

Нидже шахлар келир, анда олур мат,
Мурад ичюн соралмаз бунда ич ад.

«Не хош!» демиш бу аятны бир устад,
Гуя эр дем онынъ рухы ола шад.

¹ ихтияр — ираде, кучъ-къувет; имкян.

² Зекерья — къылычнен догъралып ольдирилъген эфсаневий пельван.

Диляверлер³ джиане тоймадылар,
Земаненинь джумлесин дуймадылар.

Сакът ол, алданма сакъын шень аяткъа,
Нидже арсланны якъты о бу откъа.

Не ал олса, онъа гонълюнъни верме,
Бу къаба аят вефалы беллеме.

Омюринъни гъафлет иле кечирме,
Бар экен эльде ираденъ — къачырма.

«Сёзинъ хатем этем», дединъ Гъазай,
Ибадет эт, тиле акътан ризайы.⁴

Г Ъ А З Е Л Ъ

Аджын, асретлик гъамындан козь яшы къан олмышкъа,
Кози яшлы, багъры яныкъ, гонълю виран олмышкъа.

Санма ки, эр талакъ олып айрылгъангъа эль урар,
Айрет чёлю ичре Меджнун киби айран олмышкъа.

Етти, къасевет чектинъ, кель дженнетте корь арзынъны,
Алчакълыкъ себеп олсынмы севда-саргъуш олмышкъа?

Эй, гонъуль! Нетсин санъа аятнынъ зулум-джефасы,
Бахтынъ гъам ичинде ки, тевбе файдасыз олмышкъа.

Ваде къылды яр дюнь керчек, Гъазай къатилине,
Бу гъафлетлиги къылмадан бенъзер пешман олмышкъа.

Теркий

ГЪАЗЕЛЬ

Бу девирнинъ алына эйледим назар,
Эр бири бир дерте огърагъан анджакъ.

Кемалына етишкендже гуль багъча,
Бульбулинъ адети севдалыкъ анджакъ.

Истер падиша ол, я факъыр адам,
Борджынъны озь вакъытында эт эда.

Кимини сефагъа тюшюрмиш худа,
Кимге хысмет йылан зеэри анджакъ.

Кими малик олмыш тадж ве байлыкъкъа,
Кими дервиш олмыш, къалмыш
хорлыкъкъа.

³ диляверлер — бу ерде падишагъа якъын адамлар, чанакъ-
яларлар манасында.

⁴ риза — разылыкъ.

Гъайып олмадымы, эй гонъуль, акъыл?
Нидже бир кезерсинъ алемде гъафиль?
Эп бир Исрафиль сур чалар,¹ буны биль!
Бизден кеткенлерге интизар анджакъ.
Ашыкъ! Иляиден алып коръ сабакъ²,
Алим ол, эр ишке ибрет иле бакъ!

Эшиткен ашыкълар десинлер анджакъ:
«Кемалынъ бу сёзю хатыра анджакъ.»

Абдуль-Азиз

КЕНДИМ

(Къасиде)

Кендими кендим иле кендим перишан эйледим,
Алданып диндар сёзюне, яткъа изхан эйледим³.

Къачан ки эйилик япып, сонъра кельдим кендима,
Кендими кендимле билип, ернен ексан эйледим.

Кендими салдыкъча ерге, къаршылыкълыкъ чокъ
олды,
Сонъра чокъусындан кечип, бильги саиби олдым.

Гонъуль алыджы гузельчюн озюми ёлгъа салдым,
Онъа къавушмакъчюн кендим джананны арз
эйледим.

Кендими урьмет этип, кенди вуджудым
ёкълыгъын,
Акъыл-фикирден кечип, кендими султан эйледим.

Кендинъи кендинъ коръ, кессе биле, корьсин
кендинъи,
Мен илим сырыны арттырдым ве илян эйледим.

Чюнки кельдим энди кендима ве бильдим
кендими,
Кенди дердими кене кендимле дерман эйледим.

¹ Сур — чалгъы аleti.

² Сабакъ — дерс, огренюв.

³ Изхан эйлемеK — алданмакъ.

ДЕРДИЁКЪ ВЕ ЗУЛЬФИСИЯ

ДЕСТАН

Пек эски заманда юртымызда залым бир хан олгъан. Онынънен бир шеэрде эки зенгин базиргян яшай экен. Бирисининъ ады Мамут, экинджисининъ ады Мемет экен. Такъдир оларны малдан, байлыкътан къытмаса да, акъылдан бираз къыткъан. Акъылнен аль олунаджакъ базы ишлерде, токъаллыкъларына барып, мал ерине джанларыны бермеге азыр экенлер. Манъа тиймеген йылан бинъ яшасын, дегенлери киби, башларына къалабалыкъ кетиреджек ишлерге къошулмай экенлер. Озь акъларыны кимседе къалдырмасалар да, башкъа бириси акъсызджа биревнинъ богъазына япышса, коръмеген киши олып кечип кете ве ялынъыз озълерининъ базиргянлыкъ, тиджарет ишлеринен мешгъуль экенлер.

Базиргянларнынъ экисининъ де он бир-он эки яшларында бирер огъуллаары бар экен. Мамут базиргяннынъ огълу Неджип, Мемет базиргяннынъ огълу исе Реджеп экен. Бабалары бир-биринен дост, аркъадаш олгъанлары киби, огъуллаары да агъа-къардашдайын эр кунъ берабер ойнай, эглене, осе экенлер.

Кунълернинъ биринде базиргянлар ханнынъ сеферге азырлангъаныны эшителер. Лякин, айтылгъанына коре, ханнынъ къазнасында сефер ичюн етерлик пара ёкъ эмиш. Онынъ ичюн хан азретлери халкътан, хусусан зенгинлерден, туджджарлардан, аллы-такъатлы эснафлардан пара джыяджакъ эмиш. Базиргянлар бу дубара гъалиба бизим башымызгъа да патлайджакъ, деп къоркъушалар ве кунъ эвельси малларыны анда-мында сакълайлар. Акъикъатен арадан чокъ вакъыт кечмеден, Мамут ве Мемет базиргянларны ханнынъ узурьна чагъыралар.

Эртеси куню олар ханнынъ сарайына баралар. Ханнынъ узурьна кирген сонъ: — Хан азретлери, бизни сарайгъа давет эткенсинъыз, эмиринъизге табий олып кельдик. Истегинъизни ерине кетирмеге азырмыз, — деп къол къавуштырып туралар.

Хан оларгъа сеферге кетмек ниетинде олгъаныны, лякин къазнасында пара етишмегенини ве шунынъ ичюн олардан пара истемеге меджбур олгъаныны бильдире. Сеферден кельген сонъ, чокъ кечиктирмей параларынъыз къайтарылып дей.

Базиргянлар параларынынъ тюпсиз къуюгъа тюшеджегини анълап, кедерли тавурнен: — Хан азретлери, джан-гонъульден эмиринъизге азырмыз, амма бизлер бир базиргян парчасымыз, Алининъ, Велининъ парасынен тиджарет ишимизни айландырамыз, — дейлер.

Хан адден зияде ачувлана. «Ёкъ олынъыз мындан!» деп, оларны деръал узурьндан къувдыра ве экисининъ де олком джезасына укюм этильмеси ичюн эмир бере. Къадынларыны да хан сарайына къуллыккъа алдыра. Огъланларыны исе ким истесе о алсын деп илян этелер.

Базиргян Мамутнынъ Эсенболат деген мераметли бир эснаф досты бар эди. Бу алидженап адам оксюзлерни аджып эвине алып келе. Бунъа тааджиПЛенген апайына: — Айды апай, сен чокъ тюшюмге, алла буларнынъ да къысметини берир, — дей.

Кузьни ве къышны огъланлар бу эвде кечирелер. Баарь келип, табиат уянгъан сонъ, оксюзлернинъ де эвде джаны сыкъыла, кунеште исинмек истейлер. Неджип ве Реджеп бир яшта олсалар да, Неджип чокъ джезттен устюн ве зеккий бала эди. Бир кунъ о Реджепке мураджаат этерек:

— Къардашым, бойле олмаз, — деди. — Биз бутюн кузь ве къыш бу завалыларнынъ ашыны ашадыкъ, сувларыны ичтик. Бойле девам этсе, меним фикиримдже, биз оларгъа мусаллат оладжакъмыз. Онынъ ичюн биз озъ алымызны тюшюнип бир чаре арамакъ керекмиз. Залым хан бабаларымызны ольдирди, аналарымызны бизден айырып кендине къул этти, мал-мулькимизни къазнасына алдырып, бизни ач-чыплакъ къалдырды, етим этти. Бойле залым ханнынъ эли астында яшамакъ бизге арам олсын. Энъ эйиси биз башымызны алып башкъа якъкъа кетейик ве озюмизге ляйыкъ къысмет арайыкъ.

Реджеп бунъа разы олды ве экиси анълашып, озъ къарарларыны оларны баба киби севген Эсенболат акъайгъа айттылар. О бунъа разы олмады, лякин огъланлар къарарларындан дѐнмедилер ве Эсенболат акъайнынъ къорантасынен савлыкълашып чыкъып кеттилер.

Огъланлар чокъ юрьдилер, ёлда расткельген койлерде ыргъатлыкъ, чобанлыкъ этип, тамакъ токълыгъына чалыштылар. Амма бойле юрюш оларны къанаатлендирмеди. Олар озълерине келишкен бир шеэрде ер тапып ерлешмек истедилер. Юре-юре олар бир кунъ ялы бойына келип чыкътылар. Бу ерлернинъ гузель манзарасы — юксек дагълары, багъ-багъчалары, мавы денъизи огъланларнынъ яш юреклерини мефтун этти. Олар бу ерлерде ерлешмеге къарар бердилер.

Бир кунъ озълерине иш арай-арай безип, денъизге ювунмагъа баралар. Бу арада бир къач адам пейда ола ве бирден оларнынъ устине атылып, эль-аякъларыны багълайлар. Бу адамлар гизлиден инсан алыш-вериши эткен айдутлар экенлер. Огъланлар озълерининъ неге огърагъанларыны геми денъизге чыкъкъан сонъ анълайлар.

Айдутлар оларны, къайдадыр, денъиз артындаки диярнынъ буюк скелели шеэринге кетирип саталар. Бахтларына огъланлар Иззет агъа деген мераметли ве джумерт бир къаведжининъ эвине тюшелер. Бу адамнынъ эвляды ёкъ экен. Огъланлар экимиз агъа-къардашмыз дегенлери ичюн Иззет агъа: «Мен оларны бир-биринден айырмайым, олар эм къаведе манъа ярдым этерлер, эм эвлядым киби олурлар», деп экисини де ала. Огъланлар эвде ашап-ичип бираз раатлангъан сонъ, къаведжи олардан не ерли олгъанларыны, бу айдутларнынъ элине насыл этип тюшкенлерини сорай. Огъланлар башларына келип-кечкен бутюн вакъиаларны айталар. Огъланларны динълегенде Иззет агъанынъ козьлеринде насылдыр севинч къыгълчымлары пейда олды. О, озъ юртдашларыны расткетиргенини анълады ве севинди.

— Такъдир сени, — деди о бираз сукюнеттен сонъ, — мен де бир вакъытта айны сизинъ киби шойле дубарагъа огърагъан эдим. Зарар ёкъ, огъуларым, энъ эсасы сагълыкъ. Биз энди берабер яшармыз, мен сизге догъмуш эвлятларым деп бакъарым. Алла сизге сагълыкъ ве узун омюр берсин. Амма омюр деген шей тез акъкъан озен сувына бенъзер. Оны сакъынып тутмакъ ве огюни тыймакъ лязимдир, текип-сачмакъ эльвермез. Къаарь-къасевет деген шей келекче. Иншалла, сизинъ къаарь-къасеветинъиз де бир кунъ ола кечер кетер. Башынъыз сагъ олсын. Шимдилик къаведе манъа бираз ярдым этерсиз. Биринъиз къавеге кельгенлерге къаве берир, къавенинъ темиз ве низамлы олмасына чалышыр. Биринъиз исе къаве тышарысында, азбарда ишлерни бакъар. Къаведе ятып-турарсынъыз,

ашынъызны да бу ерде ашарсынъыз. Къалгъаныны сонъ бакъармыз.

Арадан баягъы вакъыт кечти. Огъланлар якъан ишлеринен ве тербиелеринен озълерини Иззет агъагъа бегендирдилер. О, къадынынен анълашып, огъланларны озюне эвлятлыкъкъа алды. Бираз вакъыт даа кечкен сонъ Иззет агъа оларны бир де-бир зенаат огренсинлер, деп эснафларгъа шегирдликке берди. Неджипни къуюмджылар эснафына, Реджепни тикиджилер эснафына берди.

Чокъ кечмеден огъланлар экиси де озъ зенаатларыны яхшы огрендилер ве озъ башына мустакъиль чалышып башладылар. Иззет агъа оларгъа бирер тюкян ачып берди. Бойледже, экиси де озъ ишлеринен мешгъуль олып яшадылар. Иззет агъанынъ оларгъа якъан эйиликлери ичюн огъланлар оны озъ бабалары киби сайып, япджакъ ишлерини даима онынънен кенъешип яптылар.

Кель заман, кет заман, арадан йыллар кече. Кунълернинъ биринде Иззет агъа огъланлар акъкъында тюшюнerek, озъ-озюне: «Бу эки гъарип огълан меним элиме тюшти, мени озъ бабалары киби урьмет этелер, мапъа итаат эте, сёзюмни динълейлер, ич бир вакъыт адамлар огюнде юзюмни къызартмадылар. Шимди олар энди эвленмек чагъына кельдилер. Эбет, оларны эв-баркъ саиби этмек лязим ве бу меним борджымдыр», деди.

Иззет агъа акъшам къаведен эвине къайтып кельген сонъ апайына шойле деди:

— Бу эки гъарип огълан бизим элимизге тюшкен эдилер. Алла таала оларны бизге эвлят ерине гонъдирди. Биз оларны эвлятлыкъкъа къабул эттик. Олар да бизге ана-баба деп, эр вакъыт сёзюмизни динъледилер. Шимди исе оларны эвли-баркълы этмек де бизим борджымыз. Ярындан кечи ёкъ, къомшулардан янынъа бир къадын ал да, шеэрни малле-малле долашып, оларгъа эл-ялдан эял, гузельден гузель ырызлы-намуслы бирер къыз тап, анъладынъмы?

— Эбет, анъладым, не гузель я! — деди къадыны севинип.

Бир афта ичинде келишкен ве ляйкъ эки къыз тапып, Реджепнен Неджипни нишанладылар ве чокъкъа бармадан тойларыны да яптылар. Бир йыл кечер-кечмез исе Неджипнинъ къадыны огъул тапты, Реджепнинъ исе къызы олды. Неджип огълуны Иззет агъанынъ къучагъына берип:

— Баба, шу огълан мен киби дертли ве къасеветли олмасын деп, адыны Дердиёкъ къойдырынъыз, — деди.

Шай да яптылар.

Реджепнинъ къызынынъ сачлары догъгъанда биле сим-сия олгъаны ичюн ве оськен сонъ да зульфлери бойле сия олсын деп, анасынынъ истегинен адыны Зульфисия къойдылар.

Кель заман, кет заман, йыллар бири-бири артындан сельдайын акъып кеттилер. Балалар осьтилер. Бабалары да эп озъ ишлеринен мешгъуль эдилер.

Реджепнинъ къадыны ве озю де о къадар мусафирчен олмагъанлары ичюн Неджипнинъ къадыны оларгъа сийрек бара. Бир кунъ акъшам Реджепнинъ къадыны лаф арасында къоджасына шикъяетленип: — Бу Неджиплерге не олды я, бизни бир тамам унуттылар. Сувлар акъты, сой унутылды, дегенлери догъру экен. Эбет, биз де дюнья ишлерине о къадар берильдик ки, бири-биримизге барып-кельмек деген шей орталыкътан джойылды. Бойле акърабалыкъ, бойле тувгъанлыкъ олурмы? Неджиплернинъ бизге кельмегенлерине бельки бир йыл олгъандыр, — деди.

— Эвге кельген мусафирге ашынъны берме, къашынъны бер, дегенлер. Бельки биз Неджиплер кельгенде сувукълыкъ косътергенмиздир, — деди Реджеп.

— Ойле исе юрь, ярын оларгъа барайыкъ.

— Ёкъ, ярын меним ишим чокъ. Сиз озюнъиз барынъыз Зульфисиянен. Башкъа вакъытта берабер барырмыз, — деп сёзюни кести Реджеп.

Эртеси куню Реджепнинъ къадыны кызы Зульфисиянен Неджипнинъ эвине бардылар. Неджипнинъ къадыны кулер юзьнен: — Вай, сиз де дюньяда бар экенсиз. Биз энди сизни башкъа якъкъа кочип кеткенлердир белледик. Не демек олсын, аман-аман бир йыл олды кельмегенинъиз. Юринъиз, юринъиз, хош сефагъа кельдинъиз! Аджеба, буларгъа не олды, не ичюн бизге кельмейлер деп тюшюне эдим, амма бунъа ич бир себеп тапамайым, — деп эп орьселенди. — Машалла, машалла, Зульфисия недай гузель кыыз олгъан!..

Къадынларнынъ лафы девам этер экен, Зульфисия, энди етишкен кыыз, оларнынъ лафындан безип, эв эшьяларыны сейир этмеге башлады. Шу арада дигер одадан Неджипнинъ огълу Дердиёкъ чыкъты. Огълан да кыыз киби чатмакъаш, эля козьли, узун бойлы, далфидан бир йигит эди. Чокътан бери корюшмегенлери ичюн шимди олар бири-биринде юзь берген гузель денъишмелерни эледилер ве гуя бири-бирини биринджи кере корьгендай хайли вакъыт индемей бакъып къалдылар. Сонъ олар нелердир хусусында сёйлешип башладылар амма, хаяллары башкъа бир муджизевий алемде эди. Бу оларнынъ бакъышында, арекетлеринде, джилъвелеринде ве кыызарып-бозаргъанларында сезиле эди. Кысыкъасы, Дердиёкъ ве Зульфисия бу корюшювде бири-бирине ашыкъ олдылар.

Къаве ичилип, къадын лафлары, феял-тювенлери биткен сонъ, мусафирлер савлыкълашып эвлерине къайттылар.

Акъшам аш башында анасы Зульфисиянынъ алында бир денъишме ве ойчанлыкъ сизди. О ашыны да иштиасыз ашады. «Аджеба, бу кыызгъа не олды экен?» деп тюшюнди анасы.

Бу тарафта Неджип де акъшам тюкянындан эвине къайтып кельгенде, огълу онынъ козюне эр вакъыттаки киби первасыз ве шенъ олып корюндеди. Аксине, огълунынъ къияфетинде, юзюнде, козьлеринде бир дургъунлыкъ ве хаялсырав аляметлери ис этти.

— Огълум, — деди бабасы, — мен сенинъ адынъны озюм киби дертли олмасын деп, Дердиёкъ къойдыргъан эдим. Амма сен бугунъ дерди чокълардан да далгъын корюнесинъ. Бу не демек? Санъа не олды, огълум? Ёкъса бир кедеринъ бармы?

— Ёкъ, баба, не кедерим оладжакъ, — деди де огълу утаныр киби козьлерини бабасындан сакълап, башыны тебен алды ве озь одасына кирмеге ашыкъты.

Бабасы бунынъле къанаатленмейип, акъшам къавеси ичильген сонъ раатсызлыкъ тавурынен къадынына деди:

— Эй, къадын, сен бу огъланнынъ чырайына бакъмадынъмы, не ичюн тюрленген о? Ёкъса бугунъ бизге бирев кельди де, огълан келишмеген бир шей яптымы?

— Ёкъ, бизге таныш олмагъан адам кельмеди. Ялынъыз Реджепнинъ къадыны ве кызы келип кеттилер. Бираз отурдылар, къаве ичтилер сонъ къайттылар. Зульфисия оськен, дюльберлешкен, аджайип кыыз олгъан.

— Огълан оларны корьдими?

— Эбет, корьди. Хошкельди айтты. Зульфисиянен аз-бучыкъ лакъырды этилер. Мен огъланнынъ алында ич бир шей сезмедим. Ёкъса сен тавшан корьдинъ де, филь зан эттинъми?

Къадынынъ первасыз сёзлери Неджипнинъ весвесесини бастырамады. Гедже о раатсыз юкълады. Саба къадынына: — Мен огъланны Иззет бабанынъ къавесине алып барайым. Баба онынънен бираз сёйлешсин. Бельки о бир шейлер анълар, — деди де, огълунен берабер чыкъып кетти.

Къаведе Иззет бабаны кенаргъа чекип, онъа меселени анълатты ве озь ишине джонеди. Иззет агъа огъланнынъ чырайыны корип:

— Огълум, санъа не олды? Не ичюн бенъзинъ бойле солукъ, козьлеринъ думанлы, ёкъса хастасынъмы? Утанма, сёйле манъа дердинъни. Сен ичюн элимден кельген эр шейни япарым, — деди о огъланнынъ башыны сыйпап.

Дердиёкъ дедесининъ муляйим сёзлеринден джесаретленип, алыны онъа сёйлейджек олды, лякин утангъанындан: «Ёкъ, ич бир шей олмады, хаста дегилим», деп къуртулмакъ истеди. Амма Иззет агъа онынъ якъасыны быракъмады.

— Сен мени алдаялмазсынъ, сёйле бакъайым, не бар гонълюнъ-де, — деди о.

— Сёйлейим амма, мен утанам. Сёйлесем де, сазнен берабер чалып сёйлердим, — деди джесаретленип Дердиёкъ.

— Чокъ гузель, айды бар ал сазынъны да, сёйле бакъайым не бар сенинъ юрегинъде.

Дердиёкъ элине сазыны алып, теллерини чертти ве шу бейитлерни сёйледи:

Эй деде, сёйлейим сизге алымны,
Бир дильбер къырды юрегим далыны.
Руямда ичтим мен онынъ балыны,
Онынъчюн шимди козьлерим думанлы.

Гузель азнкли саз сесини ве бейитлерни эшиткен Иззет агъа огъланнынъ кимгедир ашыкъ олгъаныны ве ондаки денъишменинъ себеби де бу олгъаныны анълады. Къаведе булунгъан бир-эки адамлар да шу ерге якъын кельдилер ве Дердиёкътан рухсет алып отурдылар. Дердиёкъ девам этти.

Перване киби дёнер хаялымда,
Кольгеси кезер эр нефес янымда.
Анъарым адыны мен эр адымда,
Онынъчюн, деде, козьлерим думанлы...

Сонъ огюндеки адамларгъа хытаб этти:

Ашыкъ исенъ, достым, кель алыма бакъ,
Санъа юрегимнинъ дердин сёйлейим.
Не себептен дюньяны яратмыш хакъ,
Ярсыз бу фаний дюньяны нейлейим.

Ашыкъ олгъанлар алымны пек анълар,
Бунъа тек ярым иле анам агълар.
Ярыма гидерим, сед олманъ, дагълар,
Язым бойле эмиш, достлар, нейлейим.

Билинъиз Дердиёкътыр меним адым,
Ашыкъ ташларындан къурулмыш затым.
Кокке етер энди меним ферьядым,
Эшитмез магърур мевляйы нейлейим.

Зульфисия дерлер меним ярыма,
О дильбер себептир меним зарыма.
Къонмакъ истерим онынъ гульзарына,
Эй, достлар, онсыз дюньяйы нейлейим...

Дердиёкъ сазыны ерге къояр-къоймаз, динълегенлер: — Аферин санъа, ашыкъ! Сен акъыкый саз шаири экенсинъ! — дедилер. — Ялварамыз, бир-эки бейитлер даа айт, — деп риджа эттилер олар. Адамларнынъ риджасыны ред этмейим деп, Дердиёкъ кене сазыны элине алды.

Ах, тюштим мен яр ашкъына, не чаре.
Алымны анълагъан дер: — Эй, бичаре!

Гонъялумни мен бахшыш эйледим яре,
Меджнун олган Лейлясындан кечерми?

Назлы ярем иле бир олсам, эльбет,
Такъдирнинъ зулмына конерим, эльбет.
Яр ичюн ах чекмек — бу бир бахт, эльбет,
Ашкъынынъ оты къальбни дельмей кечерми?

Мен бульбуль олмышым, ярем — ал гульдир,
Ярем, кель сар мени, я да ур, ольдир.
Мевлям, сен дердими яреме бильдир,
Ашыкълар ашкъындан кечмей олерми?

Дердиёкъ кимсеге демез алыны,
Кунъ-кунъден арттырыр ай-зарыны.
Гонъялунде якъмыштыр дженнем нарыны,¹
Къанаты янмай перване кечерми?

Дердиёкъ къаведе бойле тюркюлерини айта турсын, биз келейик Зульфисиягъа. О гъарип къыз шу куню Неджиплернинъ эвине барган вакъытта Дердиёкъны корьгенинден берли онынъ сымасы ич козьлери огюнден кетмеди. О, тюшюндже ве хаял дерьясына далды. Акъшам аш ашамагъа отургъанда анасы-бабасы къызнынъ алсызлыгъыны, ашкъа иштиасы олмагъаныны, далгъынлыгъыны корип: «Къызым, санъа не олды, ёкъса хастасынъмы?» деп сорадылар. Къыз сырыны оларгъа бильдирмемек ичюн: «Эбет, башым лек агъыра, не япадагъымны бильмейим», — деп туруп озь одасына кирди.

Къыз гедже тюшюнде Дердиёкъны корьди. Олар гуя ян-янаша отуруп, бир-бирине севдалы козьлернен бакъып, сёз къата ве йырлаша эдилер. Анасы юкьудан уянып, къызынынъ ингильтили сесини, сёйленгенини ве Дердиёкънынъ адыны анъгъаныны эшитти. «Аджеба, бу къызгъа не олды? Ёкъса гонъялю Дердиёкъкъа багъландымы?» деп тюшюнди о. Саба къызынынъ одасындан саз сеси эшитильди. Еринден туруп барып къызынынъ къапысыны ачты. Къызы шу анъ сесини кесип, сазыны янына быракъты. Анасы къызына ичиндеки весвесесини бильдирмемек ичюн муляйим сёзлернен:

— Вай, балам, сабанынъ сааринде санъа не олды? Чокътан берли сазынънынъ сесини эшитмеген эдим. Сесинъ манъа гъает хош кельди. Къана бакъайым, сазынъны алып манъа бир-эки бейит сёйлечи, — деди.

Къыз анасына мунис-мунис бакъып, элине сазыны алды да, шу бейитлерни айтты:

Акъылым кетмиш башымдан, нейлейим,
Дюньяны башыма зиндан эйледим.
Дердима мевлядан дерман тиледим,
Гонъялумни алып къачкъан дживан кельсин!

Севдигимчюн анам манъа дарылмаз,
Табиий дуйгъугъа къаршы дурулмаз.
Руяма кельгеннинъ мисли булунмаз,
Гонъялуминъ теллерини чалган кельсин!

Зульфисия чекер севги элемин,
Агъзына алмаз ич дюнья келямын².
Кимсе кетирмез яреминъ селямын,
Бар сёйле, сырымны бильген тез кельсин!

Динъле, ана, бакъ бу къара языма,
Сёйлетейим дюзен берип сазыма.

¹ нар — атеш.

² келям — сёз, лакъырды.

Чокъ истемем, разы олдым азына,
Бу гедже руямда корьгеним кельсин!

Анасы кызынынъ кимгедир ашыкъ олгъаныны анълады ве озю де джошып, кызына шойле бейитлер ташлады:

Руянъда корьгенинъ кимдир, эвлядым?
Олмамыш ич ашыкъ-машукъ эджадым.
Ширин киби дермисинъ: — Вай, Фархадым!
Сейле дердинъе дерман истер исенъ.

Анадыр, мум киби янаракъ ирир,
Эвлят ичюн атеш-отлара кирер.
Аналар эвлядым дие джан берир,
Сейле дердинъе дерман истер исенъ.

Сенчюн кимсе агъламаз, ананъ агълар,
О сени эр назарлы козьден сакълар.
Не япарым огге чыкъарса дагълар?
Сейле дердинъе дерман истер исенъ.

Зульфисия, анасы онынъ алыны анълайджагъыны сезерек девам этти:

Ах, анам, севдая далмыш юрегим,
Ашкъ бааринден ешермиш дирегим.
Яр яргъа къавушсын — хакътан тилегим!
Мен айттым дердими, сиз булынъ дерман.

Дердиёкъ эди руяда корьгеним,
Ян-яна отурып сефа сурьгеним.
Ашыкъ олып, дерман арап юрьгеним,
Мен айттым дердими, сиз булынъ дерман.

Бир кез севдим, анам, манъа дарылманъ,
Керем иле мени ярдан айырманъ.
Себеп олмыштыр о меним зарыма,
Мен айттым дердими, сиз, булынъ дерман.

Зульфисия анасынен дертлешип турсын, биз энди о тарафкъа барайыкъ.

Иззет агъа Дердиёкънынъ къаведе саз чалып сейлеген бейитлеринден онынъ севгилиси Реджепнинъ кызы Зульфисия олгъаныны анълады. Неджипнинъ эвине барып, огъланнынъ сарарып-солмасынынъ себеби ашыкълыкъ экенини ве машукъасы да ким олгъаныны сейледи. Огъланны бу дерттен къуртармакъ ичюн ялынъыз бир чаре олгъаныны, яни оларны къавуштырмакъ кереклигини де айтты.

Неджипнен къадыны Иззет агъанынъ айткъаныны догъру сайып, къомшуларындан тили тюз ве азырджевап бир къадын тапып, оны Реджепнинъ эвине къуда этип ёлладылар. Къадын анда барып селям-келямдан сонъ, къавелер ичилип башлагъанда Реджепнинъ апайына озь келювининъ себебини анълатты. Реджепнинъ апайы, кызымыз даа яш, ойле-бойле дегенде, къуда къадын:

— Ханым, къыркъ дереден сув кетирме де, къыскъасыны айт. Нишанламакъ — ярын эвлendirмек дегиль де. Оладжакъ меселе акъкъында умумий фикирге, яни белли бир къараргъа кельмектир, ойлеми? Олар нишанлансынлар, сонъ истесенъиз эки йыл даа отурсынлар. О тарафы сизлерге багълы.

— Ойле олса пек яхшы. Бабасына да айтып бакъайым, мушавере этейик, о не десе, ойле олур, — деди Реджепнинъ къадыны.

Бабасы да разы олгъан сонъ, Неджиплерге разылыкъларыны

бильдирдилер. Олар да кечиктирмейип нишан ёлладылар: къызгъа бир алтын юзюк, бир алтын купе, бир йипек антер ве йипек шал. Къыз тарафы да огълангъа бир алтын юзюк ве бир де ишленген кисе джиберди. Адети узьре, нишан дуасы окъулды.

Бунъа Дердиёкъ пек севинди. «Шукюр, мурадыма наиль олдым», деди. Юрегине буюк ильхам келип, деръал сазыны элине алды.

Бугунъ кельди ярымдан джевап — нишан,
Саярым оны кендима буюк шан.
Севинчимни анълар дагълары ашан,
Бахтым дагъдай, ишан, юрегим, ишан!

Зан эттим бугунъ мурадыма ирдим,
Яреме бармакъчюн дульдуге миндим.
Олмайджакъ сёзюни хатримден сильдим,
Севги ильхамыны мен шимди бильдим.

Яреми севмеге азырым эр анъ,
Бунъа емин этип бахтымы къурам.
Дёнмезим сёзюмден, джандан севдигим,
Бир джеллят олса да къаршымда тургъан.

Мен ичюн о коктен энген бир мелек,
Янъы ачкъан, къокълаулагъан гултерек.
Яремнинъ нишаны тюшмез элимден,
Ураркен коксюмде бу ашыкъ юрек.

Арадан хайли вакъыт кечкен сонъ, бир кунъ Реджеп маллелериндеки къавеге кирди. Қъаве ичер экен, анда булунгъан Дёрдиёкънынъ саз чалып, бейитлер сёйлегенини эшитти. Онынъ бейитлери арасында къулагъына кызы Зульфисиянынъ ады чалынды. Бу ким экен деп шашмалады. Янында шу малледе ошек ве фесатнен нам къазангъан бир эриф отура эди. Ондан:

— Я онынъ бу Зульфисия деп йырлагъаны кимдир о? — деп сорады.

Ошекчи адам агъызыны ырджайтып:

— Алла-алла, Реджеп, чокъ худжур адамсынъ. Эшкъ олсын санъа. Насыл ола да сен озъ кызынънынъ адыны бильмейсинъ, — деп кульди. — Неджипнинъ огълу Дердиёкъ элине сазыны алдымы, онынъ теллеринде даима сенинъ кызынънынъ ады текрарлана.

Реджепнинъ къавеге булунгъанындан Дердиёкънынъ хабери ёкъ эди. Лякин бу адисе Реджепни сонъ дередже ачувландырды. «Делими, недир бу огълан, нишанлангъанына даа бир йыл олмай, къавелерде нишанлысынынъ адыны тильге алып юре. Эй сени, керата!» — деп сёгюнди. Эвине къайтып кельген сонъ исе апайыны янына чагъырып:

— Бакъ бу бизим оладжакъ киевнинъ япкъанына, о бизге «сычан тешиги бинъ алтын дедиреджекке бенъзей», — деди ачувнен.

— Хайыр ола, не олды я? — деп сорады къадыны.

— Не оладжакъ... Оладжакъ олды! О Дердиёкъ деген керата бизни дертке саптыраджакъ, гъалиба. Қъавелерде саз чалып, тюркюлер айтып, бизим кызымызынынъ адыны тильге алып юре экен. Бугунъ къавеге мен оны озъ къулагъымнен эшиттим. Бойле оладжакъыны бильген олсам, мен нишангъа разы олур эдимми! Тевбе истагъфирулла... Бойле кетсе, биз мытлакъа эль агъызына тюшермиз. Эль агъызына элли аршын без етмез, деп нафиле айтмагъанлар.

— Вай, акъай, олар бири-бирлерини севгенлер де. Эбет, ашыкъ олгъан сонъ, севгилисининъ адыны айта да, — деп къадыны яшларнынъ тарафыны тутаджакъ олды.

— Ёкъ, къадын, ишинъ олмасын! Не десе десинлер, артыкъ мен о серсемге кызымны бермем. Манъа киев оладжакъ адам бойле

гевезе дегиль де, темелли, сабырлы ве мал-мульк саиби олмалы, — деди Реджеп сёзюни кесип.

Дердиёкъ исе, бир шейден хабери ёкъ, тереклерде къушларнынъ чивильдисини, гуль чечеклернинъ гузеллигини озъ гузелинен темсиль этерек, эп бейитлер айта. Азды-тозды, чырайы солды. Севгилиси иле къавушмакъ истегенини тюрю ёлларнен анасына-бабасына бильдире. Олар да огълунынъ алыны, истегини анълап, бугунъ-ярын той тедаригине кириширмиз дегенде, апансыздан бабасы Неджип хасталанып вефат эте.

Бойледже, Дердиёкъ бабадан оксюз къалды. Онынъ бир дерди энди эки олды. Артыкъ умютсизленип башлады. Бабасынынъ олюмине янснмы, яресини корип оламагъанына янснмы... Не япаджагъыны бильмей, гонъюлини дерт басты. Анасы огълунынъ бойле вазиятини корип, онынъ гонъюлини алмакъ истеди. — Не япаджакъсынъ огълум, такъдиримиз ойле экен. Эбет, ольгеннинъ артындан олюнмей. Билем, сенинъ даа башкъа дердинъ де бар. Шунынъ ичюн озюньни эльге ал, сабырлы ол. Артыкъ бу эвнинъ саиби сен олдынъ, — деп огютледи о огълуну. Бу арада къапыдан Иззет агъа кирип кельди. Лаф арасында огъланнынъ анасы онъа огълунынъ алыны, севдалыгъыны анълатты.

— Бу хасталыкънынъ иляджы — оны имкяны олдыгъы къадар тез севгилисине къавуштырмакътыр, — деди Иззет агъа. — Ярындан тези ёкъ, къомшуларынынъздан мутебер бир къадын тапынъыз да, Реджепнинъ эвине ёлланъыз. Келеджек афта ичинде той япмакъ ние-тинде олгъанымызны бильдирсин ве олар да тойгъа тедарик башла-сынлар. Олар не джевап берселер, биз де шунъа коре иш тутармыз.

Реджеп ве къарысы кельген къадынны сувукъ къаршыладылар ве лафны чокъ создадылар.

— Бар айтынъыз оларгъа, бизде Дердиёкъкъа бериледжек къыз ёкътыр, — деди Реджеп къатиетле. — Олар Зульфисиядан умютле-рини кессинлер. Къызымызнынъ ады къавелерде тильге алынып юрильгенини эшитмеге меджалымыз ёкътыр. Дердиёкъ киби серсе-рийге ве серсемге къыз берильмез. Бу сёзлерден сонъ нишангъа берильген бутюн шейлерни шу къадындан къайтарып йибердилер.

Бир къач кунден сонъ Иззет агъа Реджепни къаведе корип: — Олян, Реджеп, утанмаз! Шу эдими сенинъ озъ мерум къардашынъа япаджагъынъ? Ёкъса къызынъны башкъасына, Дердиёкътан яхшы-сына, зенгинине береджексинъми? — деп сёгди.

— Къызымны ондан бетерине берерим, онъа бермем, чюнки онынъ къаве-къаведен юрип, саз чалып, меним къызымнынъ адыны диллемектен ве серсерийликтен башкъа иши ёкътыр, — деп джевап берди Реджеп.

— Чокъ теэссюф санъа япкъан эйиликлериме. Амма сен шура-сыны анъламалысынъ ки, о яшлар бири-бирини севгенлер. Сен бер-месенъ де олар эрте-кеч бири-бирини булурлар. Къызны яхшылыкъ-нен бермек керексинъ. Акс алда къыз онъа озю къачып кетер. Малле халкъы да буны догъру таныр. Мен бунъа эминим, — деди Иззет агъа.

Бу сёзлерден Реджепнинъ кейфи зиядесинен бозулып, къаведе отуралмай алель-аджеле эвине къайтты. Къадыны ондан шеърде не хабер бар, деп сорагъанда, Реджеп: — Ойле хабер ки, гъалиба бизим къызымызны зорнен аладжакъ оларар. Анълагъаныма коре, къызны Дердиёкъкъа къачырмакъ истейлер. Иззет агъанынъ сёзлеринден мен шуны анъладым. Билесинъ де, маллемизде о эр кеске белли, хатирри сайылгъан ве сёзю кечкен бир адам. Эгер разы олмасанъыз, ола би-лир, къыз огълангъа озю къачып кетер, деди о. Демек, малледе ве шеърде адымыз дилленеджек ве кирленеджек. Онынъ ичюн энъ эйиси, огюни алып, бу ерден кочип кетмек керекмиз.

Бойле къараргъа кельген сонъ олар деръал кочмеге тедарик коре башладылар. Реджеп эвини, тюкяныны беш ашагъы, беш юкъары сатып, ишлерини бир къач кунъде битирди ве эртеси куню джонеп

кетеджекте, Зульфисия мындан кочип кететкѣанларыны бильдирип, Дердиѣкъкъа мектюп язды ве мытлакѣ озюнинѣ элине бер деп, къомшу къызгѣа къалдырды.

Дердиѣкъ ярынынѣ мектюбини окѣуп чылдыраязды, озюни къаранлыкѣ зинданда киби ис этти. Анасы эвде ѣкъ эди. Кѣайтып кельгенде, огълунынѣ саз чалып кедерли тюркюлер айтып, перишан алда отургѣаныны корип:

— Огълум, санѣа даа не олды? Не алдыр бу, озюнгѣни къолгѣа алмайсынѣмы? — деп тазирледи.

Дердиѣкъ башына тюшкен беляны, Зульфисияны бабасы башкъа шеэрге алып къачкъаныны аңлатып, кене сазыны элине алды. Яныкълы бейитлер онынѣ юрегинден ташып чыкъа эдилер.

Эй, ана, дингѣле сен меним алымны:
Севдигим ярымны, шекер-балымны,
Бутюн меним алтын, элмаз-варымны
Бабасы кочюрив алып кетмекте.

Эр кес мейиль вермиш дюнья малына,
Бир кимсе бакѣмаз ич ашыкъ алына.
Асылмышым мен яремнинѣ далына,
Хаялым пешинден акѣып кетмекте.

Кѣул олдым мен о гузельнинѣ бендине,
Кѣул олып къапылдым азап, дердине.
Гузелим ичюн кирерим эр дине,
Хаялым пешинден учып кетмекте.

Бар исе дердинѣ, ана, сен де сѣйле,
Яралы гонѣуллер олуркен бойле.
Анайым, акѣ сютюнѣни эял эйле,
Санѣа багѣлы гонѣлюм ирив кетмекте.

Ярем кетти, мен насыл агѣламайым?
Кѣайда олдыгѣыны ич билалмайым.
Керем иле, анам, сѣйле сен манѣа,
Ярем кетти, мен насыл агѣламайым?...

Бойле сѣзлернен Дердиѣкъ сазыны быракѣты да, анасынынѣ элини опип, оны багѣрына басты ве эяллыкѣ сорады.

— Анам, мен яремни къыдырып кетеджегим, афу этинѣиз, такѣдир манѣа насыл бакѣар, бильмейим. Шунынѣ ичюн сют акѣкъынѣны манѣа эял эт, аначыгѣым, — деди о.

Анасы, кетме балам, деп ялварды, агѣлады, амма чаре олмады. Ахыр-сонѣы разы олып: — Ойле исе бар, огълум, огѣурлы ѣллар олсын санѣа, мурадынѣа наиль ол, балам. Алла сени белялардан, къазалардан сакѣласын. Бизге дюнья козюнен корюшмек насип олсын, — деп эль котерип дуа этти.

Огълан анасынен савлукѣлашты ве сазыны къолтугѣына къысып: «Кѣаердесинѣ, Зульфисиям?» деп ёлуна реван олды.

Бир къач кунѣ ёл юрьген сонѣ о, ешилѣ чайыр ичинде бир чадыр корѣди. Аджеба, бу меним арагѣаным олмасын, деп яваш-яваш чадыргѣа якѣын барды. Бир даа бакѣса, чадырдан Зульфисия чыкъты. О, Дердиѣкънынѣ корѣгенде козѣлерине инанмады, шашты-шашмалады, не япаджагѣыны бильмеди. Сонѣ элинден чекип оны чадыргѣа алып кирди. Чадырда кимсе ѣкъ эди. Зульфисиянынѣ анасынен бабасы кирагѣа эв тутмакъ ичюн шеэрге кеткенлер. Эки ашыкъ, эки асрет бир-бирине сарылып агѣлаштылар. Сонѣ сазларыны алып, ичлерине сыгѣмагѣан севгилерини бири-бирине беян эттилер.

Зульфисия: Чокъ шукюрлер олсын, корьдим яремни,
Мен дердиме артыкъ дерман истемем.
Ярым сарылырса кесер зарымны,
Иляджын булмагъа Лукъман³ истемем.

Дердиёкъ: Эр кес озъ ярынен зевкъта, сефада,
Меним гонълюм исе эр анъ джефада.
Юрегим сен ичюн гъамда олса да,
Сени булдым, артыкъ дерман истемем.

Зульфисия: Джошкъун сувлар киби шыр-шыр акъарым,
Сен туташкъан откъа кендим атарым.
Дертли олсанъ, гонълюме дерт къатарым,
Сен кельдинъ, мен башкъа дживан истемем.

Дердиёкъ: Истерсе душманым улу дагъ олсын,
Ашарым дагъны, яреме ёл олсын.
Керчек сёйлер исенъ, юзюнъ акъ олсын,
Сени севдим мен, башкъасын истемем.

Зульфисия: Меним ичюн чектинъ бунча замети,
Бабамынъ ёкъ экен ич мерамети.
Берселер истемем сенсиз дженнети,
Алтын, кумюш, байлыкъ — бирин истемем.

Дердиёкъ: Ашыкъ-севда олмыш къулынъ Дердиёкъ,
Недир алынъ ашыкъ дие соргъан ёкъ.
Севген ярем ичюн ольмек истерим,
Келип коксюме урулса юз бинъ окъ.

Ярем Ширин олмыш, мен де Фархадым,
Барсын тиллерде дестан олсын адым.
Яраткъан эшитсин зар ве ферьядым,
Санъа къавуштым, гъайрысын истемем.

Зульфисия: Кямиль олып мен дердимни ачайым,
Эль-эльге берип сенинъле къачайым.
Дердимни мен дерелерге сачайым,
Агълайып фигъан эйлемек истемем.

Зульфисия санъа сёйлер сёзюни,
Сенден алмаз гъамлы, яшлы козюни.
Джуйрюк аткъа минерсенъ чек тюзгюни,
Ойле аткъа миндир ал къач сен мени.

Кельмеден бабам ал къач узакъларгъа,
Мабус олмайыкъ, достым, тузакъларгъа.
Ёлымыз къалмасын тик дагълар ара,
Бабамынъ элине тюшмек истемем.

Баба эви олды манъа тар зиндан,
Къуртулмакъ истерим мен о зиндандан.
Ёлымны къаплагъан къара тумандан
Ич кимсеге къара зиндан истемем.

Дердиёкъ: Севгилим, дердинъни сакълама, бильдир,
Сени севдигиме тамам бир йылдыр.
Севги — сонъы олмаз бир гольдир,
Бойле гольде мен богъулмакъ истерим.

³ Лукъман — табиб, эким.

Сени джойсам, ярем — джанымы джойдым,
Санъа къавушмакъчюн варымы къойдым.
Сенинъ нур киби парлакъ джемалынъы
Гонълюм энъ тёрюне тасвирлеп ойдым.

Тез ол, ярем, биз бу ерден къачайыкъ,
Ёлгъа чыкъып, дагъ-къырларны ашайыкъ.
Севгимизнинъ кучюне кучъ къошайыкъ,
Онъа тузакъ къургъанларны истемем.

Бу сёзлерден сонъ ашыкълар ёл тедаригине киришелер. Ал энди чадырдан чыктайыкъ деп тургъанда, бирден къызнынъ анасынен бабасы сюрип келелер. Янларында эки ят адам да бар. Зульфисиянен Дердиёкъ шашмалап, не япадажакъларыны бильмей къатып къалдылар. Мегер бабасы киралыкъ эвни тез тапкъан. Янларындаки эки адам исе шеэр акимининъ адамлары экен. Шеэрге янъы кельген эр бир киши аким незаретинден кечмек керек экен. Иште бу адамлар Реджепни бутюн къорантасынен шеэр акимининъ идаресине алып бармакъ ичюн кельгенлер.

Реджеп чадырында Дердиёкъны корьгенинен шамата котерип къычырыкъламагъа башлады. Акимнинъ адамларына Дердиёкъны косътерип: «Мына бу огъурсыз огълан ичюн мен эвимни, мал-мулькимни сатып, бу якъкъа къачып кельдим. О исе меним пешиме тюшип, чадырыма келип кирген. О меним къызымны алып къачмакъ истей...» — деп шикъет этти.

Акимнинъ адамлары Дердиёкътан ич бир шей сорамайып, эллерини багълап, оны шеэр акимине алып кеттилер. Акимнинъ огюнде Реджеп сачларыны юлкып, диване киби багъырыкъламагъа башлады. Аким тааджипленип, бунъа не олды дегендже, Реджепни алып кельген адамлар онъа меселени анълаттылар. Аким меселени чезмеге вакъты олмагъанындан Дердиёкъны зиндангъа къоймаларыны эмир этти.

Бойледже, Дердиёкъ зиндангъа тюшти. О, къабаатым олмагъаны анълашылыр ве бугунъ-ярын мындан чыкъарым, деп озюне теселля берсе де, бир афта кечти, амма кимсе оны келип зиндандан чыкъармады. Зинданджы (зиндан бекчиси) кетирген бир парча отъмекни ашاپ, сув ичип, кунъ кечирди. Къаранлыкъ зиндан ичинде, эллери багълы, гонълю къырыкъ алда агъыр ойларгъа далды. Зинданджыгъа хитап этип йырлады:

Севги атешине янды пак теним,
Яр дердинден солды назик беденим.
Я ольдир, я эллеримни чез меним,
Лайыкъмы манъа бу эзиет, зинданджы?

Олмаса эдинъ сен бойле зинданджы,
Ашыкъ дердинден анъламаз ич аджы.
Чезер эдинъ элимни мени аджып,
Лайыкъмы манъа бу зулум, зинданджы?

Машукъам ичюн чыкътым мен мейдангъа,
Онынъчюн къойдылар мени зиндангъа.
Не дерсинъиз, байлар, бейлер, сиз бунъа?
Яр ичюн тюштим мен мында, зинданджы.

Айырдылар мени гъондже гулюмден,
Онынъчюн къоркъмайым ич те олюмден.
Чыкъармадым мен яремни гонълюмден,
Лайыкъмы манъа эзиет, зинданджы?

Дердиёкъ озь-озюн тюшюрди дерлер,
Анам, достлар агълар, душманлар кулер.
Не япайым, мында шорбаджы бейлер,
Сен киби къулгъа не дерим, зинданджы.

Зинданджы пек мераметли адам олмаса да, огъланнынъ яныкълы бейитлери онъа тесир этти.

— Огълум, сен манъа дарылма. Мен эмир къулым, не япа билирим? Агълама, гъам еме, — деп онъа бир тобан миндер ве ястыкъ кетирип берди, эллерини чезди. Сонъ ондан: — Огълум, сенинъ къабаатынъ недир, айт манъа, насыл олып сен мында тюштинъ? — деп сорады. — Бу ер даяныладжакъ ер дегиль, амма не япайыкъ, сен сабыр эт. Сабыр тюби сары алтын, дегенлер.

Дердиёкъ онъа башына келип-кечкенлерни сёйледди. Зинданджы иншалла къуртулырсынъ, деп онъа теселля берип, бир-эки бейит даа сёйлемесини риджа этти. Дердиёкъ шу бейитлерни айтты:

Яр ичюн быракътым мен озь диярым,
Девасы булунмаз киби бимарым¹,
Юрек аджысыны эр анъ дуярым,
Кель, алыма ярдым эйле, зинданджы.

Алып кет менден бир мектюп ярыма,
Бельки дерман булур меним алыма.
Къуш олып къонайым яр гульзарына,
Кель, алыма ярдым эйле, зинданджы.

Дердиёкъ сазыны къойгъанынен зинданджы:

— Аферин, огълум! Сен акъикъий ашыкъ экенсинъ. Яренънинъ не ерде олгъаныны билесинъми? — деди.

— Мени мында кетирген адам биле, — деди Дердиёкъ.

Зинданджы Дердиёкъны зиндангъа кетирген адамнынъ эвини тапып, къапысыны къакъты, бир къартанай чыкътып: «Сизге ким керек?» деп сорады. Зинданджы: «Бу эвинъ саиби керек» дегендже, къартий: «Бир-эки кунъ огъуне бир Реджеп дегеннинъ къызы манъа насылдыр бир мектюп берип, буны фемян адамгъа алып барынъыз, деп ялваргъан эди. Амма мен даа барамадым. Ёкъса о адам сенсинъми?» — деди.

Зинданджы «эбет, меним» деп мектюпни алып Дердиёкъкъа кетирип берди. Дердиёкъ яресининъ мектюбини окъуп чокъ къасе-ветленди. Чюнки Зулфисия мектюбинде бабасы оны башкъа бир тарафкъа алып къачаджагъыны язгъан. Кедерини ятыштырмакъ, озь гонълюни тынчландырмакъ ичюн о кене сазыны элине алды.

Нейлейим, достлар, къушымны учурдым,
Кокюсима кене яралар урдым.
Эски урф-адетлерге къаршы турдым,
Кимге лязим, айтынъ, бойле урф-адет?

Яремни алып етим эттинъ, етер!
Не лязим манъа бойле къара дефтер.
Мевлям, олурмы такъдир бундан бетер,
Кимге лязим, айтынъ, бойле урф-адет?

Нейлейим, яр, мен бу къара хабери,
Откъа якъты отурдыгъы ерими.
Санки ялмагъаным мен чокътан бери,
Ёкъ олсын дейим мен бойле урф-адет!

Дердиёкъ бирден токътап сазыны ерге быракъты ве башыны тобен

¹ бимар — хаста.

алып, хайли вакъыт бир нокътагъа тикилип къалды. Огъланнынъ вазиятинден тесирленген зинданджы оны аджыды ве, ниает, бир къараргъа келип: — Кедрленме, огълум, мен акимге барып сенинъ алынъны анълатырым, — деди.

Аким зинданджыны динълеген сонъ: — Ал да келинъиз шу ашыкъ огъланны меним узурума, бир корейим, — деди.

Дердиёкъ онынъ узурна кельгенде, акимнинъ кейфи гузель эди.

— О дефа сенинъ ким олгъанынъны манъа янълыш анълаткъанлар, — деди о. — Эбет, янъылмагъан бир алла. Сенинъ къабаатынъ ёкъ экен, даа догърусы, сенинъ къабаатынъ Реджепнинъ къызына ашыкъ олгъанынъ экен. — Сонъ о Реджеп къызыны алып башкъа ерге кеткенини айтты ве огъланнынъ гонълюни алмакъ ичюн: — Санъа мытлакъа Реджепнинъ къызыны алмакъ керекми? Къал бу ерде, биз санъа ондан да гузелини тапармыз, — деди.

Дердиёкъ разы олмагъан сонъ, аким онъа ёлгъа бираз пара берип: — Ойле исе огъурлар олсын. Амма сен ашыкъ исенъ, бизге бир-эки бейит айт, — деди. Дердиёкъ акимнинъ риджасыны ред этмейип, сазыны алды ве гузель сесинен шу бейитлерни айтты:

Ашыкъ олмагъан ашыкъ алын бильмез,
Минген атындан ич ашагъы энмез.
Башына язылгъан языны сильмез,
Яр севмеген ярем дие агъламаз.

Ипек кибидир яремнинъ сачлары,
Къалемнен чызылмыш къара къашлары.
Дердинден акъар козюмнинъ яшлары,
Яр севмеген ярем дие агъламаз.

Корьгенлер шу яремнинъ эндамыны,
Ёлына къоярлар мал ве джаныны.
Ашыкълар текер онынъчюн къаныны,
Ашыкъ олмагъан бундан ич анъламаз.

— Аферин, йигит! — деп аким онъа бир къат урбанен бир ат багъышлады. Дердиёкъ акимнен савлукълашып, атына мине ве «Къаердесинъ, Зульфисиям?» дей де ёлына реван ола.

Бир къач кунъден о чименликлер арасында чагълагъан бир чешме башына етип бара. Ондан бир салкъын сув ичип, сувсызлыгъыны къандыра ве шу ерде раатланмагъа отура. Этрафнынъ гузель манзарасы онынъ козлерине пек хош ве дюльбер корюне. Юрегине шу анъ ойле бир ильхам келе ки, озюни туталмай аман сазына япышып, шу гузель манзарагъа, чешме ве чименге хитап этип йырлай.

Эй чешме, чимен, ляле иле сунбуль,
Ярем кечмиш исе бу ерден, сёйленъ.
Эй ешилъ от-олен, эй назлы бульбуль,
Ярем кечмиш исе бу ерден, сёйленъ.

Эй мени джоштыргъан гузель манзара,
Ярем кечмиш исе бу ерден, сёйле.
Къойма юрегиме сен де бир яра,
Ярем кечмиш исе бу ерден, сёйле.

Дердиёкъ тюшмиштир ойле бир дерде,
Ич бильмез севдиги яры не ерде.
Сёйленъиз, достлар, яр анги дереде?
Меджнун Лейлясын арасын не ерде?

Эй чимен къушлары, ляле, сусамы,
Кечтими бундан гонълюминъ султаны?

Сейленъиз, ич корьген бармы, мен киби
Яр ичюн делирип ал къан къусанны?

Бойледже, бираз юреги сакинлешкен ве тынчлангъан сонъ, Дердиёкъ кене ёлыны девам этти ве ёлда расткельгенлерден сорай-сорай ахыр-сонъы Зульфисиянынъ бабасы барып ерлешкен шеэрни тапып кельди. Акъшам устю бир къавеге кирди...

Айды, Дердиёкъ мында къаве ичип турсын, биз барайыкъ Зульфисиягъа, бакъайыкъ онынъ алы не олды.

Онынъ бабасы Реджеп Дердиёкъны зиндангъа отуртмагъа наиль олгъан сонъ, озъ-озюне «бу кёр оладжакъ огълан эрте-кеч зиндандан чыкъар ве кене башыма беля олур» деп башкъа бир шеэрге чыкъып кетти. Зульфисия Дердиёкъкъа язып къалдыргъан мектюбинде буны бильдирди. Амма бабасы оны алдатып, махсус башкъа шеэрнинъ адыны айткъан.

Арадан баягъы вакъыт кече. Куньлернинъ биринде оларнынъ къапысы къакъыла. Ачсалар, бир тиленджи экен. Анасы: — Къызым, ма бу акъчаны бер шу тиленджиге, — дей. Къыз акъчаны тиленджиге бергенде, ондан: «Эмдже, бу шеэрнинъ ады недир?» деп сорай. Тиленджи «фелян шеэр» дегенде, Зульфисия бабасы оны алдаткъаныны анълады. Бунъа чокъ тарсыкъты, кедерленди, ах чекип агъламагъа башлады. Анасы къызынынъ агълагъаныны эшитип онынъ янына барды ве: «Къызым, не ичюн агълайсынъ?» дегенде, озюнинъ де козьлери яшланды. Зульфисия буны корип, сазыны алды да анасынынъ суалине шойле джевап берди:

Агълама, анам, агълама бурада,
Эвлядынъ ич гъам корьмесин дюньяда.
Бабамнынъ сёзюне уйдыгъынъ алда,
Сен ичюн де агълайыммы я, ана?

Алым санъа аяндыр, эй яраткъан.
Севгиге къаршылар кетсин аяттан.
Нечюн бабам мени бойле алдаткъан?
Сиз ичюн де агълайыммы я, ана?

Яремнинъ ашкъына гуль юзюм солды,
Агъламакътан козьлер гъам иле толды.
Дюньялар мен ичюн къаранлыкъ олды,
Башыма бахытсыз къуш келип къонды.

Вазкечерми бульбуль гъондже гулюнден,
Зульфисия кенди севги-дердинден?
Руямда — Дердиёкъ. Онынъ элинден
Ичтим къана-къана севги селинден.

Анайым, чекменъиз сиз огюме сед,
Даа къошаракъ меним дердиме дерд.
Огюньде тиз чёкип агълап истерим
Сизден ве мевлядан кендиме медед.

Зульфисия сазыны быракъып, эллерини котерди де: — Я раббим, севдигимни корьмейиндже джанымны алма! — деп кокке ялварды.

Бу арада къапы яваш ачылып, эвге бабасы Реджеп кирип кельди ве одагъа кирер-кирмез: «Вай, юрегим!» деп ерге йыккылып джан берди...

Дердиёкъ бу шеэрге келип, къавеге кирип къалгъан эди. О, къавесини ичеркен, янашасында отургъан адамларнынъ лакъырдысына диньленди. Олардан бири: «Даа якъында маллемизге келип, кирагъа эв тутып отургъан Реджеп деген адам юрек маразы тутып, апансыздан вефат этти», деди. Буны эшиткен Дердиёкъ шашты. О, озюнинъ ким

олганыны бильдирмейип, яваштан къаведен чыккып кетти ве ады анъылгъан маллеге барып, Реджепнинъ кира туткъан эвини тапты. Зульфисия оны корьгенде, даа якъынларда ольген бабасынынъ яныгыны да унутты. Анасы исе Дердиёкны корип агълады, оны озь огълу киби къаршылап алды. Олып кечкен шейлер ичюн ондан афу сорады. Дердиёкъ исе озь севгилисини корьген сонъ, бутюн кечиргенлерини унутты.

Инна ДЖЕТЕРЕнинъ чызгъан ресимлери.

Бираз вакъыттан сонъ олар озъ аралары мушавере этип, эписи берабер Дердиёкънынъ анасы ве дедеси Иззет агъа яшагъан шеэрге къайтып кельдилер. Анасы ве Иззет агъа иле корюшип, къучакълашып, агълаштылар.

Арадан чокъ кечмей Иззет агъа Дердиёкънен Зульфисиягъа буюк той япты. Эки ашыкъ бири-бирине къавушты. Олар бирликте чокъ бахтлы омюр кечирдилер. Бойле бахтлы кунълернинъ биринде аналары олардан яшлыкъ ве ашыкълыкъ кунълерини эске тюшюрип, бир-эки тюркю айтмаларыны риджа эттилер. Дердиёкънен Зульфисия аналарынынъ бу истегини ред этмедилер.

Дердиёкъ: Гъам-кедер кетти, сёйле манъа нечюн?

Яреме къавуштым, биль, онынъ ичюн.
Севгим тар-мар этти гъам-кедер кучюн,
Кетсин гъам-кедер, яр, кель сен яныма.

Къалмады юректе гъамдан ич эсер,
Яр янагъы ал гуль, леблери кевсер.⁵
Артыкъ бизге севги еллери эсер,
Кетсин гъам-кедер, яр, кель сен яныма.

Сен олдынъ, яр, меним дердиме дерман,
Ашыкъ олмакъ олсын эр кеске ферман.
Айван биле анълар, север севгенни,
Кетсин гъам-кедер, яр, кель сен яныма.

Ачылды саф ава, дагъылды туман,
Гонъульнинъ сырына гонъуль терджиман.
Татлы сёз, севги чокъ дертлерге дерман,
Кетсин гъам-кедер, яр, ол сен янымда.

Зульфисия: Бугунъден сонъ эр кунъ мен янынъдайым,

Севги булунсын бу эвде эр даим.
Чекмесин гонълюмиз не гъам, не ваим,⁶
Насип олды, яр, отурмакъ ян-яна.

Шимди олдым къызы эки ананынъ,
Яры олдым менчюн откъа янгъаннынъ.
Бир чокълары та ольгендже анъламаз
Нереде феркъы акъ иле къаранынъ.

Меним бабам буны ич анъламады,
Къызым дие мен ичюн агъламады.
Олип кетти мешакъатлы дюньядан,
Дюнья малын белине багъламады.

Гедже-кунъдюз агълап, чектик нидже зар,
Ашкъ ичюн кездик биз дияр ве дияр.
Эр эки юрек бир нагъмеге уяр,
Насип олды, яр, булунмакъ ян-яна.

Дердиёкъ: Ашыкъ олдым сенинъ эля козюнъе,

Бал-шекердай татлы мельэм сёзюнъе.
Бахтым дагъдай, оны эбедий этмек,
Назлым, энди багълы сенинъ озюнъе.

Язып ёллагъан З. АХТЕМОВА.

⁵ кевсер — земзем чокърагъы.

⁶ ваим — телюке, бея.

«КЪАШКЪА»

Бабам чобан чалыша,
Эр йыл кьойлар чокълаша.
О, даима биринджи
Колхозара ярышта.

Мен де язлыкъ татильде
Бабама ярдымлашам,
Онынъ иле кьой бакъып,
Эр бир ишке баш кьошам.

Саба эрте кьойларны
Къыргъа айдап чыкъамыз.
Уйле устю оларны
Суварып ял аламыз.

Акъшам олса от якъып,
Ягълы комеч комемиз.
Магнитофон чалдырып,
Шень йырларны динълеймиз.

Сюрюде бир серт серке
Чокътан манъа алышкъан.
Манълайы дюнъ акъ сютке
Санки чайып алынган.

Шунынъ ичюн мен онъа
«Къашкъа» дейим эр вакъыт.
Адын айтсам сеслене:
«Ма-а!» деп, манъа бакъып.

Озю ири «Къашкъа»нынъ
Бойнунда чанъ асувлы.
Олса керек пек яхшы
Онынъ асыл-несили.

Бойнузлары пек узун,
Санки окъны анъдыра.
Ачувланса, ракъибин
Бойнузынен яндыра.

Геджелери сакът «Къашкъа»
Тойып асыл юкъламай.
Бир сес чыкъса тез къалкъа,
Кимсени якъын кьоймай.
Сарп джаплардан ойнакълап

Юрьсе гонъю шеньлене,
Эриштирсем сертленип,
Деръал манъа тиклене.

Бир кунь бутюн сюрюни
Къыргъа озюм айдадым.
Кьойларны кень алангъа
Джайдым да ойгъа далдым...

Бирден кьойлар урькюшип,
Сюрюсинен къачтылар,
Теляш иле манърашып,
Мен тарафкъа чаптылар.

Себебини анъламай
Таягъыма япыштым,
Козълериме инанмай
Тез ярдымгъа ашыкътым.

Барсам — «Къашкъа»
къашкъырнен
Бир дев киби дёгюше.
Бойнузларнынъ зыкъсындан
Къашкъыр эп джан-чекише.

Чокъмар уджлы таякънен
Урдым онынъ башына,
Абдырады, серильди
Ялпакъ къая ташына.

Сонъки кучънен джанавар
Яр четине сюйрельди.
Тыныш бермей бойнузлар
Оны ярдан уйтеди...

«Къашкъа» йырткъыч
артындан
Гъурурнен бакъып къалды.
Пис мерамлы хас душман
Къузгъунларгъа ем олды.

Бундан сонъ мен
«Къашкъа»ны
Даа да пек бегендим.
Илериде бабамдай
Чобан олурым, дедим.

Хайырлаймыз!

РУСТЕМ АЛИ 50 ЯШЫНДА

Корюмли эдип Рустем Али элли баарьни корьди. Элли йыл!.. Адам бойле яшкьа кельгенде озь огюне: «Аджеба, мен бу яшкьадже омюримни насыл кечирдим? Халкьыма, Ватаньма, джемиетиме насыл бир файдалы ишлер эттим?..» киби суаллер кьоя ве оларгьа джевап кьыдыра. Бу суаллерге мусбет джеваплар тапылса, о озюни бахтлы сая. Занымызджа, Рустем Али бойле бахтлы инсанларнынь биридир. Эдебиятымызнынь акьсакьалы Зиядин Джавтобелининь тенкьидий макьалелеринден биринде шойле сатырлар бар: «Рустем Али осеяткьан истидатлы, отькюр козьлю, дюньягьа кень бакьышлы, сагьлам дуйгьулы, джумерт ве джесюр юрекли, терен фикирли эдиптир. Озь эсерлеринде о, ерине коре хаялджы, шакьаджы, лятифеджи, ерине коре шаир, рессам ве фольклорджы. Бунынь ичюн эсерлерде тасвир этильген адиселер, эсас кьараман ве оныньнен багьлы шахслар, тюрлю фаджиалы вакьиялар, табият манзаралары, нефис ренкли ве азнкли тасвирлер, буларнынь эписи, эдебий кьаиделер талабына бинаэн, догьру тизиле ве тасвирленелер. Бу нефасет адамны кучьлю суретте озюне чеке, тасавурландыра, хаялландыра, тесирлендире...»

Рустем Али 1936 сенеси Судакь шеэринде догьды. Эдебиятны балалыктан севди. Эбет, буньа, о вакьытлары Судакь районьнда чыкькьан «Бригадир» газетасында чалышкьан анасы Эсма аптенинь тесири олгьандыр.

Рустем орта мектепни битирген сонь кьуруджылыкьта чалышты, кооператив техникумьнда окьуды, чешит идарелерде тюрлю вазифелерде ишледи. Соньра Ташкент Девлет университетининь журналистика болюгине кирди ве оны мувафакьиятле битирди. Ниаэт, о балалыкь чагьындаки арзусына иришти. «Денин байрагьы» газетасына ишке теклиф олунды. Бугуньде Рустем Али истидатлы журналист олмакьле бирликте, (о СССР Журналистлер бирлигининь азасыдыр), окьуйыджылар кутьлеси арасында сайгьы ве урьметнен аньылгьан севимли языджыдыр. Онынь икяе ве повестьлери газета ве журнал саифелеринде мунтазам суретте басылып кельмекте. Гь. Гьулам нешриятында онынь «Сельбилер эбедий яшайлар» денильген учь китаптан ибарет повести басылды. («Советский

писатель» нешпряты мезкюр эсерни рус тилинде чыкъармакъны планлаштырды). Бундан гъайры «Таныш эзгилер» адлы юмористик икяелер джыйынтыгъы, коллектив джыйынтыкъларда бир сыра эсерлери дердж олунды.

Языджы, «Сельбилер эбедий яшайлар» эсеринде Улу Ватан дженки девирининъ вакъиаларыны, фаджиаларыны, дженктен сонъки омюрни тасвирлесе, «Таныш эзгилер» китабына кирген юмористик икяелеринде омюрде расткелинген базы менфий алларнынъ устюни ача. Рустем Али о, я да бу эсерине шиир кирсетмек истесе, шииритнинъ бутюн инджеликлерине дала ве инсаннынъ къальбине келип токъунгъан сатырлар ярата. «Кене кельдинъ тюшюме», «Арзынен корюшюв» икяелериндеки шиирлер бунъа мисаль ола билелер. Композитор Февзи Алиев бу шиирлерни йыргъа чевирди. Яхутта «Без пирамида» повестинде эдип фырчы устасына — рессамгъа, истидатлы мимарджыгъа чевириле... Языджы анти бир саагъа токъунмасын, оны ойле тасвирлей ки, окъуйыджыда андаки вакъиаларнынъ акъикъатлыгъына ич шубе догъмай, къараманларнынъ арекетлерине инана, эсерден рухий гъыда ала. Рустем Али яраткъан икяе ве повестьлер иште бойле, юксек дереджеде бедияти эсерлердир. Эдип бу кунълерде роман узеринде чалышмакъта. Шубесиз, онынъ догъаяткъан янгы эсери де, окъуйыджыларны къуwandырыр, эдебиятымызда бир янгылыкъл олур.

Рустем Али «Ленин байрагъы» газетасында чалышаракъл бир чокъл яшларгъа устазлыкъл япмакъта. Энди онынъ шегиртлери арасында да эминликнен иджат этеяткъан яшлар бар.

Озюнинъ кескин къалеминен парлакъл истикълаль адамыны тербиелев огърунда джан-юректен хызмет этип келеяткъан эдип — СССР Языджылары бирлигининъ азасы Рустем Алиге сагълыкъл-селяметлик, иджадында мувафакъиетлер истеймиз.

Истидатлы композиторымыз Февзи Алиев 50 яшыны толдырды. Юзден зияде музыка эсерлерининъ муэллифи олгъан бу бестекарнынъ «Акъан сувлар», «Султанне», «Чалынсын Къайтарма», «Мустафа», «Эминем» киби бир чокъ йырлары халкъ арасында пек популярдыр. Онынъ «Аметхан», «Чалынсын Къайтарма», «Шентлернинъ хатырасына» киби йырлары республика конкурсларында мукафатлы ерлерни алды. Биз бестекарымызгъа элли йыллыгъыны хайырлаймыз ве онъа илериде де буюк иджадий мувафакъиетлер тилеймиз. Бугунъ биз окъуйджыларнынъ диккъатына Ф. Алиев аркъадашнынъ янъы бир проблематик макъалесини теклиф этемиз.

Февзи Алиев,
композитор

КЪРЫМТАТАР МАКЪАМЛАРЫ

Сонъки йылларда къадимий музыка жанры — макъамгъа (мугам, макъом, мукъам ве саире) айрыджа буюк эмиет берильмекте.

1978 сенесининъ октябрь айында Самаркъанд шеэринде, ЮНЕСКО янындаки Халкъара музыка совети иле СССРнинъ Миллий музыка комитети бирликте тешкиятландыргъан «Якъын эм де Орта Шаркъ халкъларынынъ профессиональ музыкасында агъзаки аныанелер ве земаневийлик» мевзусында халкъара музыкашнаслыкъ симпозиумы отъкерильди.

О симпозиум эсасен макъамат ве рага проблемаларына, яъни аля бугунъ Якъын, Орта Шаркънынъ къоджаман регионнында ве оларгъа якъын олгъан Индстан, Бангладеш, Пакстан ве дигер мемлекетлерде кениш къулланылгъан нисбетен теракъкий эткен вокаль-чалгъы цикли эсерлерге багъышлангъан эди. Ондан эвель исе (1975 сенесининъ июнь айында) Ташкентте «Макъомлар, мугъамлар ве земане композиторларынынъ яратыджылыгъы» де-

ген мевзуда республикалар ара ильмий-назарий конференция олып кечкен эди. Бу конференцияда Совет Шаркъы республикаларынынъ векиллери иштирак эттилер. Сонъундан, бу конференциянынъ материаллары Самаркъандда кечирильген Халкъара симпозиум иштиракчилерининъ диккъатына авале олунды.

Халкъара симпозиум мунасебети иле отъкерильген матбуат конференциясында озьбек музыкашнасы Ф. М. Караматов шойле деген эди: «Симпозиум макъаматнен, раганен, умумен, шаркъ халкъларынынъ аныаневий музыкасынен ве оларны композиторларнынъ иджадында омюрге кечирюв меселелеринен багълы олгъан бир сыра гъает муим проблемаларны къаврап алды.

Иджатнынъ бу чешитини илериде де сакълап къалув ве окъув юртларында инкишаф эттирювнен багълы олгъан ве умумен, бу жаирларны земане шараитинде тек сакълап къалмагъа дегиль де, айны вакытта инкишаф эт-

тирмеге имкян берген бутюн ёллардан кениш файдаланмакъ керек. Биз ко-терген проблемалар чешит къытъалар-даки чешит халкъларнынъ чешит тарихий девирлердеки, яъни эм къади-мий, эм орта асыр эм де земаневий медениетлерининъ бири-бирлерине тесири меселелерине аит эди.

Этрафында лаф кеткен кене бир меселе — бу, Шаркътаки чокъ халкъ-ларнынъ профессиональ музыкасын-да агъзаки аьнанелер ичюн хусусан характерли олгъан канон ве импрови-зациядыр.

Ве инает, энди айтып кечильгени киби, — макъамат, рага ве композитор яратыджылыгъы меселелери. Олар эр бир мемлекетнинъ эр бир санъат уста-сы ичюн иджадий проблема олып къалмакъта. Бунда композиторнынъ истидаты ве устаылыгъы аль этиджи роль ойнай. Онынъ вазифеси — миллий ве янъы — земаневий услюбнинъ сыкъы бирлигине иришмек, янъы ве миллий музыка васталарыны органик суретте менимсемек, Шаркънен Гъарп музыкасынынъ органик бирикмесине иришмектир»¹.

Симпозиум материалларынен якъ-ындан таныш олув шуны коьстере ки, Якъын ве Орта Шаркъ мемлекетле-ринде профессиональ музыканынъ энъ къадимий жанрларындан бири ол-гъан — макъам ве онынъ агъзаки аьна-пелери ильмий джеьттен даа кереги киби огренильмеген ве ишленильме-ген. Лякин сонъки вакъытта бу эснада баягъы ишлер япыла.

Бизде исе бу жанр умумен огрениль-меген ве бу кунге къадар о хусуста не бир ильмий иш, не де тедкъикъат алынып барылганы да, дердж олун-гъаны да ёкъ.

Шу себептен мен гъает зенгин ве озьгюн халкъ музыкасынынъ энъ эски жанрларындан бири олгъан — кърым-татар макъамларыны огренювни озь огюме макъсат этип къойдым. Бугунъ мен иште шу хусустаки козетювлерим ве араштырувларым иле ортакълаш-макъ истейим.

Лякин, эсас макъсаткъа кечмезден эвель, лафны бираз узакътан башла-макъ керек оладжакъ. Бу, макъам жанрынынъ дигер музыкаль жанрлар-дан фаркыны яхшыджа аьнламагъа ярдым этер.

Кърымтатар халкъ музыкасы Ва-танымызнынъ чокъ миллетли медение-

тининъ бир пытагъыдыр. Сербестлик севген кърымтатар халкъынынъ арзы-умютлерини озюнде муджессемлен-дирген, чокъ асырлыкъ тарихыны акъ эттирген бизим халкъ музыкамыз укюмдар сыныфлар тарафындан медж-бурий оларакъ халкътан айырылды.

Чар чиновниклери, руханийлер халкъ йырджыларыны ве чалгъыджы-ларыны такъип этип кельдилер, халкъымызнынъ музыка медениети илерилемесине эр тарафлама аякъ чалдылар.

Бойле шараитте музыкада миллий шекиль ве жанрларнынъ осюви, инки-шаф этюви, ихтисаслы профессиональ кадрлар — композиторлар, иджраджы-лар ве алимлер азырлав акъкъында лаф биле олмасы мумкюн дегиль эди. Нетиджеде кърымтатар халкъ музыка-сы аьнаневий агъзаки медениет ола-ракъ инкишаф этти.

Кърымтатар музыка медениетининъ башлануву узакъ кечмишке барып багълана. Халкъымыз озюнинъ музыка аьнанелерини токътамадан зенгин-лештиререк ве инкишаф эттиререк, бу кунгедеже озьгюнлигини сакълап кельмекте. Халкъ музыка яратыджы-лыгъынынъ жанр ве шекиллерининъ гъает чешитлиги халкъ озь санъаты-ны насып укыйайтылыкънен айбетлеп сакълап кельгенине ачыкъ-айдын мисаль ола биле.

Иште о жанрларнынъ базылары мына булар: йыр, тюркю, ава, эзги, такъмакъ, беит, чынъ, мане, нагъме, мерсие ве иляхре.

Йыр — Кърымнынъ чёль тарафында яшагъан сакинлернинъдир. Бу йырлар эсасен къурулышы джеьтинден мурек-кеп дегиллер ве там ритм эм де ольчю-ге малнклер.

Тюркю — Кърымнынъ дагъ къысы-мында яшагъан эалиге аит. Бу район-нынъ тюркоюлери чокъ чешитлигинен ве къурулышы джеьтинден мурек-кеплигинен айырылып туралар. Олар чокъусы зияде орьнеклештирилген-лер, пек муреккеп, къарышыкъ ольчю-лерге маликлер.

Ава — Бу, сёзсиз иджра олунгъан халкъ музыкасы. Чешит тюрлю авалар, чалгъылар эм де оюн авалары шу группагъа кирелер.

Эзги — Бу, импровизация характе-риндеки, сёзсиз иджра олунгъан халкъ авасыдыр. Чалгъыджы оларны иджра эткенде насылдыр, шу вакъытнынъ озюнде ярата ве чала.

Такъмакъ — речетатив характерин-деки къыскъа, тез айтылгъан йыр, такъмакълавдыр. Адети узре олар рус частушкаларына ошагъан шенъ, къу-ванчлы, шакъа мысралар олып, шенъ оюн ве там дарб ольчюлидир. Лякин

¹ «Якъын эм де Орта Шаркъ халкълары-нынъ профессиональ музыкасында агъзаки аьнанелер ве земаневийлик». Ташкент. 1979 с. 291 с.

бу йырларнын кедерли, фаджиалы мундериджелиси де ола. Адети узр-такъмакнын айрыджа ады олмай.

Бейт — Кърымнын чель тарафы сакинлеринин йырларындан бир корюниши. Месея «Ногъай бейтлерин». Оларнын характерли чизгиси — речетативлигидир. Бейтлер чокъусы сатирик я да юмористик характер ташыйлар.

Чынъ — импровизацион характердеки чокъусы секиз тактан ибарет къыска йыр. О, зиядесинен чель тарафында кениш таркъалган олып, эксери алларда яшларнен къызлар топ-топ олып, чынъ кыйтарув боюнджа ярыш-лашкъанда апапсыздан, шу ернин озюнде мейданга кельген. Бир чокъ чынъларнын айрыджа озъ ады олмай.

Мане — инкишаф эткен лирик йыр. Бу жанр эсасен ялы боюнда ве дагълы районларда догътан эм де таркъалган. Мане хор иле де иджра олуна ве айны вакытта хоран шекилинде ойнала.

Нагъме — лирик, сатирик ве дигер характердеки къыска йыр. Нагъме — йырда анъылган белли бир ерге я да районга ант ола.

Мерсие — фаджиалы олюм мунасебетинен уйдурылган йыр олып, ашыкъмадан, агъырдан иджра олуна.

Юкъарыда биз халкъ музыкамызда мевджут олган мустакъиль жанрлардан эксериетини бакъып чыкътыкъ.

Не ичюндир матбуатта, радиоа, концерт вакътында санадан бутюн халкъ вокаль жанрларыны пек саде этип, бир аднен — йыр дейлер. Бу янълыш, зарарлы ал. О, бизим халкъ музыкамызнын жанр джеэттен зенгилгини тарлаштыра, оны фукъарелештирип косътере.

Кърымтатар халкъ вокаль музыкасында эскиден, созуп йырланган макъамлар айрыджа ер туталар.

Макъамнын там мелодик ёлагъы бар, лякин эр бир иджраджы эсас макъамны мелизма иле яраштырып, оны гъает орьнеклеп, озюнджесине иджра эте. Йырджы не къадар истидатлы олса, макъамны о шу дереджеде дюльбер этип яраштыра. Макъамларнын там ольчюси ве ритмикасы олмай ве олар импровизация шекилинде иджра этилелер. Бойле вакытта иджраджы чокъусы миндер я да килим устюнде, аякъларыны хачлап отура, козьлерин деерлик даима юмукъ ола, череси исе макъамнын мундериджесини акс эттире, кевдеси снгильден бир тарафтан экинжи тарафка салланып тура.

Иджраджы — ашыкъ, яваштан йырай, макъамнын аэнкини дюльбер

орънеклер, мелизматика иле яраштыра. О чекинмей, ашыкъмай, кимерде эпни токъталып кече, бу да белли бир мананы анълата.

Макъам иджраджысынын бутюн корюнишинде дикъкъатны бир нокътага топлап, сакинлик, эминлик, дегерлилик сезиле. Онъа бойле вакытта ич бир шейни огретмек, хатырлатмакъ керек дегиль — о, яратыджы. О, дикъкъат меркезинде. Иджраджы — ашыкъ кыйда йырласа, о ерде эр вакыт халкъ толлана, шенълик арта, байрам киби ола.

«Кене алды гъам бени», «Къара къыз», «Наргуз», «Ич бир бульбуль» киби макъамларны ким бифаркъ динълер? Лирикадан фаджиага баргъандже терен инсаний кечинмелер макъамларнын мундериджесине хастыр. Бу эски халкъ макъамларыны не ичюндир эски классик йырлар деп адландыралар. Бу догърумы? Келинъиз буны бир бакъып чыкъайыкъ.

Башта бир — классика дегени не?

«Классика — нумюнели эсер олып, эр бир халкънын ве умумен джанн музыка медениетинин алтын фондыны тешкиль эте. Музыка классикасына эсасен эвельки мешур композиторларнын яратыджылыклары дегиль де, айны вакытта халкъ иджадынын нумюнели эсерлери де кирелер»¹.

Макъамлар жанр оларакъ классикага менсюп олганына шубе ёкъ. Лякин макъамларны классик йырлар деп айтув да янълыш.

«Шу Ялтадан», «Эвлери бар сув башында», «Меним адым Сент огълу Сейдамет», «Ах, Фатимем» ве даа бир чокъ дигер халкъ йырларыны халкъ иджадынын нумюнели эсерлери демек мумкюн. Олар девир сынавындан кечтилер ве бойлеликле классик халкъ йырлары олып къалдылар.

Бойлеликле эски макъамларны да, йырларны да халкъ музыка классикасы демек мумкюн.

Чокъ йыллык, терен тюшюнджелерден, талилгерден, халкъ музыкасыны яхшы бильгенлернен ве халкъ музыкасы авескярларынен олган субетлер ве фикир алышып беришювлерден сонъ мен, эски кърымтатар созукъ аэнклерини кърымтатар макъамлары деп адландырмакъ керек, деген къарарга кельдим. Бойле анълав эвельден халкъ арасында кениш таркъалган. Мен энди лафны иште шу хустаста алып бармакъ истейим. Бираз тарихка далайыкъ.

Белли ки, чешит тарихий девирлерде

¹ «Энциклопедик музыка лугъаты». Москва, 1966 с. 227 с.

шаркъ халкълары чешит себеплер иле бири-бирлеринен багълы олгъанлар: кочебелик этип юргенлер, бири-бирлеринен къатнашкъанлар, дженклешкенлер, алышверишлик япкъанлар ве иляхре. Шаркъ халкъларынынъ чокъларынынъ табиятларында, омюр тарзларында, психологияларында бир чокъ умумийликлер бар. Лякин оларны бири-бирлеринден айырды эткен фаркълар да чокъ. Иште бойле вазиятти, яни якъынлыкъ ве фаркъларны халкъ музыкаларында да расткетирмек мумкюн. Меселя: азербайджан музыка фольклорында — мугам, уйгъурларда — мукъам, таджиклерде ве озъбеклерде — макъом, Якъын ве Орта Шаркъ мемлекетлеринде — макъам бар.

Энди бу халкъ музыка жанрынынъ хусусиетлерини бакъып чыкъайыкъ.

Меселя: «Азербайджан халкъ музыкасында мугамнынъ бир къач манасы бар.

1. Мугам — макъом, мукъам, макъамнен сойдаш жанр.

2. Озюнде сюита ве рапсодияны муджесемлендирген вокаль-чалгъы цикл пьесалар; Азербайджан ве Дагълы Къарабахта аныаневий халкъ ве профессиональ жанр.

Эр бир пьеса мугамнынъ бир де-бир ладлары узерине къурула ве озюне аит ад ташый (раст, шур, чергах ве иляхре). Музыканынъ инкишаф этюв кетишатында эсас лад вакъты-вакътынен дигер сойдаш ладларгъа авушып тура.

Мугам оюн ве йыр алында олып, чокъусы импровизация характерини ташый. Вокаль партиялар ичюн текст оларакъ адети узре — Низамий, Фузулий киби классик шаирлерининъ, бунунъ киби де, земане шаирлерининъ лирик эсерлери хызмет этелер».¹

«Мукъам — уйгъур музыкасынынъ бир жанры олып, азербайджан мугамы ве таджик эм де озъбек макъомынен сойдаш. 12 мукъам мевджут. Къарарнен бир бучукъ саат иджра олунгъан эр бир мукъамнынъ теркибине хор, поэма, бир адам иджра эткен йыр ве чалгъы пьесасы эм де оюн кире; Йыр ве оюн чешит тюрюлю шаркъ чалгъы алетлери иле зиль тутувнен къошып алынып барыла».²

«Таджик ве озъбек аныаневий профессиональ музыкасында ладлар.

1. Ладлар — макъомлар чокълар. Олардан эсас сойлары — бузург (бузрук), раст, наво, дугох, сегох, ирокъ.

Оларнынъ сес сыралары — 7 басамакълы диатониктир.

2. Макъом перделерине эсаслангъан чокъ къысымлы вокаль-чалгъы сюиталары шекилиндеки эсер. Колемли чалгъы алетлери болюгинден ибарет олып, эксериети чешит тюрюлю шекильде, унисон ансамбллер эм де соло ичюн болюклерден тешкиль олунгъан буюк вокаль къысымдан ибарет. Макъомнынъ орта къысымында онынъ эсас ладындан айырылып чыкъкъан (баягъы юксер регистрде) модуляция япыла. О, «шуба» («пытакъ») деп адландырыла. Макъомнынъ эр бир музыка шекилининъ корюниши даренеп (думбелкенен) чалынгъан айрыджа характердеки ритмик формулагъа — усулгъа малик. Макъом текстлери эсасен лирик шиирлерден ибарет ола. Макъом сюитасы шашмакъом циклинне бирлештирилген».³

«Макъам (арапча эсас манасы — вазият, туткъан ери) араплар ве иранлыларнынъ профессиональ музыкасындаки лад.

Классик системагъа 12 макъам кире. Оларнынъ адлары музыкаль характеристикаларынен (меселя: нсва — мелодик лад, бузург — улу лад), ерлерининъ адларынен (иракъ, исфахан, хиджаз) багълы. Макъамларнынъ сес сыралары буюк ве кучюк яры тонлар эм де буюк ве кучюк толу тонларны къаврап алгъан 7 басамакълы диатониктир. Сафи-ад-диннинъ (XIII асыр) назарий эсерлеринде 12 классик макъам 12 чешит пентахорд иле (5 басамакълы сес сырасы) 7 чешит тетрахорднынъ (4 басамакълы сес сырасы) бирикювине эсаслангъан 84 ладлы муреккеп системагъа кире.

Олар Якъын ве Орта Шаркъ мемлекетлерининъ аныаневий земане профессиональ музыкасында да къысман озъ хусусиетини сакълап кельмектелер».⁴

Юкъарыда кетирилген тарифлерден корюне ки, мугам, мукъам, макъом, макъам — бири-биринен сойдаш анылав, къардаш жанрлардыр. Олар айтылувы джеэтинден де, мана джеэтинден де бири-бирине пек беньзейлер, лякин эр бири дигеринден фаркъ эткен озъ хусусиетине де малик.

Кърымтатар музыка медениетинде де мугам, мукъам, макъомгъа ошагъан сёз бар ве о, макъам, деп адландырыла. Бизим музыкамызда макъам бир къач мана ташый.

¹ «Энциклопедик музыка лугъаты». Москва, 1966 с. 288 с.

² «Энциклопедик музыка лугъаты». Москва, 1966 с. 287 с.

³ «Энциклопедик музыка лугъаты», Москва, 1966 с. 326 с.

⁴ «Энциклопедик музыка лугъаты». Москва, 1966 с. 337 с.

Макъамнынъ биринджи манасы — бу, мелодия демектир.

Экинджи манасы — озюнде сюита чизгилерини муджесемлендирген вокаль-чалгъы цикл пьесасы олып, кърымтатар профессиональ ве халкъ музыкасы жанрыдыр. Бу анълав халкъ арасында ишлетилъсе де, лякин шимди аз таркъалгъан. Бизим макъсадымыз макъамны жанр оларакъ тиклемектир.

Белли ки, кърымтатарлары чешит тарихий девирлерде дигер халкъларнен актив алякъада олдылар. Нетиджеде оларнынъ медениетлери дигер халкъларнынъ медениетлеринен озъара мунасебетте ве параллель оларакъ инкишаф этти. Шу себептен музыкада, халкъ чалгъы алетлеринде, халкъ музыкасы жанрларында Якъын ве Орта Шаркъ мемлекетлери халкъларынынъкинен чокъ якъынлыкъларымыз бар.

Мугам, мукъам, макъом, макъам арасында юкъарыда корип кечкенимиз киби чокъ умумийликлер бар. Бу — сюита чизгилерини озюнде муджесемлендирген вокаль-чалгъы деврий пьеса олып, оюн ве йыр кысымларындан ибарет оларакъ, чокъ джезттен небетнен денъишип турыджы импровизация характерини ташый эм де шаркъ халкъ чалгъы алетлери иле унисон иджа олуна.

Озь адларына малик олгъан белли бир ладларнынъ олувы макъамлар ичюн характерлидир. Бу ладларнынъ эскерияти кърымтатар музыкасында да мевджут. Лякин бугунъгедже о ладларнынъ адлары бизде сакъланып къалмагъан.

Занымджа эвельден кърымтатар халкъ чалгъы такъымынынъ эсасыны тешкиль эткен давул, чубукълъ давул, даре, тулуп-зурна, сантыр, думбелек, саз, зурна, къавал киби халкъ чалгъы алетлерининъ унутылып кетилюви иле бирликте бу адлар да гъайып олгъандыр деп тюшонмек мумкюн. Лякин бизим композиторымыз Асан Рефатов озюнинъ «Кърымтатар халкъ музыкасы» деген макъалесинде ладларнынъ эски адларыны къулланып, кърымтатар халкъ музыкасынынъ ладлары акъкъында яза. Бу ерде шу макъаледен бир кысымыны косътерип кечмек истейим:

«Орта Кърым музыкасынынъ мелодик къурулышына келиндже шаркъ, яни Арап-Иран макъаматы бурада ачыкътан-ачыкъкъа корюнмектедир. Эски юнан макъамлары иле шаркъ макъамлары арасында олгъан якъышлыкъ базы туркулер акъкъында бир къач тюрлю фикир ола бильмесин! имкян бере. Меселя: «Махур» макъамыны юнан макъамларындан «ионик»

иле, «Шур» макъамыны «эолик» сыралары иле къаршылаштырмакъ мумкюндир. «Шур» макъамынынъ базан экинджи пердеси ярым перде юкселе билир. Сегях бешинджи, базан дёртинджи пердеси энмини олгъан (фригик) сырасына, «Шуштер» макъамы 3-нджи пердеси юксельмиш олгъан кене айны (фригик) сырасына, «Чаргях» исе экинджи пердеси эксильмиш олгъан гармоник мажоргъа мусавий ола билирлер.

«Шуштер» иле «Чаргях» чингенемаджар гамлары денильген сыраларгъа да мусавий ола билирлер. Бу сёйледигимиз макъамлар шаркъ «макъаматы»нынъ эсасыдыр. Булардан эр бирининъ бир хайли вариантлары бардыр ки, мелодик диапазоны кенишледикче базы перделерининъ юкселе ве я да алчала бильмесинден мейдана келир. Бу исе шаркъ макъаматыны юнан сыраларындан айыргъан бир хусусиятир. Макъамларнынъ адлары шаркъ улькелеринде бир дегильдир. Меселя: араплар «Рост» макъамына «Хусейний», «Шур» макъамына «Невайи» дерлер. Базы ерлерде «Сегях» макъамына да «Сегях» дерлер... Факъат оларнынъ къурулышлары эр ерде бирдир».¹

Асан Рефатов кърымтатар халкъ музыкасынынъ ладларыны тедкъикъ этип, огренип, талиль этип башлагъан биринджи композиторымыздыр. О, «Лад» сёзю ерине пек догъры оларакъ лада манасында «макъам» сёзюни къулланды. Бу, «макъам»нынъ учюнджи манасыдыр. Лякин теэссюф ки, бизим дигер композиторларымыз Рефатовнынъ бу догъры тешеббюсине къолтутмадылар.

Бойлеликнен кърымтатар халкъ музыкасында макъамнынъ учъ манасы бар:

1. Макъам — мелодия.
2. Макъам — жанрнынъ бир чешити.
3. Макъам — лад.

Ладлар меселеси анълашылды. Олар бизде пек чокълар.

Макъамны кърымтатар музыкасынынъ бир жанры оларакъ талиль этейик.

Чокъ адамлар яхшы билелер ки, тойларда «Кене алды гъам бени», «Эй, гъазылар» киби созып йырлангъан эски заман макъамларыны иджа эткен сонъ мытлакъ насылдыр там ритми ве ольчюли, чокъусы шенъ чалгъы эсерини иджа этмек керек. Меселя: «Чакълъ таш», «Джайлав авасы» я да дигер бунгъа бенъзер эсерлерни. Бойлеликнен, вокаль кысымдан ибарет

¹ Асан Рефатов. «Кърымтатар йырлары». 1932 с. 16—17 с.

буюк импровизация характериндеки ве чабик оюн авасы типиндеки цикл пьеса келип чыкты ве о озюнде сюита чизгилерини пейдалай. Базы мактамлар оюн характериндеки мустахиль кириш кысымдан ибарет чалгы оларар. «Эй, гъазылар», «Гидинь булутлар» бунта мисаль ола билелер.

Базы мактамлар озь ичинде там ольчу ве ритмден ибарет йыр характерини ташыгъан болюкке малик оларар. Меселя: «Алты кызылар», «Назлы-назлы».

Назлы-назлы кель яныма,
Ач эллеринь, сар бойнума.
Иль акъшамдан кир кьойнума,
Сейле джаным, эля козылюм.

«Назлы-назлы» мактамындан алынган бу сатырлар сербест, импровизация шекилинде иджра этиле. Йырджы озь кьабилиети ве имкянларына коре кендининь импровизация усталыгыны нумайыш эте. Бу мактам озюнинь шекилленген там мелодик канвасына (озегине) малик, лякин эр бир йырджы иджра эткен вакытта оны озюндегисине джуляляп йырай биле. Шундан сонъ там ритми ве 3/4 ольчули йыр характериндеки кысымы девам эте.

Аман кыыз, яман кыыз,
Алдатма мени, аман.
Алдап беляларга, джаным,
Огъратма мени.

Эвельден мактамлар иджра этильгенде шаркъ халкъ чалгы алетлери унисон шекилинде зиль тутат эдилер. Халкъ яратыджылыгынынь ве классик шаирлерининь лирик эсерлери текст оларакъ хызмет эте эди.

«Азербайджанларда мугамларны, дестанларны, чешит тюрлю лирик, сатирик йырларны ашуглар иджра этелер. «Кёр огълы» дестаны, Ашыкъ Гъариб, Аслы ве Керем акъкындаки лирик дестанлар халкъ арасында пек мешур. Базыда ашуглар мактамларнынь сезлерини де, музыкасыны да озьлери уйдуралар. Ашуг саз чалып, озю озюне зиль тутат. (Импровизация япув, речетативлик, зенгин мелизматика, сыкъ-сыкъ портаменто кьуллапып, юксек регистрде фальцетли йырлавы, динамик ве айны вакытта дюльбер метро-ритмик шекили — бутюн бу чизгилер азербайджан ашугларынынь санъатына хастыр»¹.

Ашуглар йырагъанда тек саз дегиль де, писбетен сийрекче олса да, дуаук, зурна ве даре иле де зиль тутула.

Кърымтатарларда «Ашыкъ» деген сёз бар. Онынь «севда» деген анъланен манасы бир чешит. Бизде ашыклар арасында энъ беллиси ве мешуры — Ашыкъ Умердир (Умер Абдулла огълы). Бу ерде шуны да айтып кечмек керек ки, башкъа халкъларда «ашыкъ» сёзю бу куньге къадар сакъланып къалгъан олса, бизде о энди чокътан унутылды.

Бойлеликнен бизим музыкаларымызда шаркъ халкъ чалгы алетлери джоюлып кеттилер. Жанр манасында — мактам сёзю де унутылды. «Ашыкъ» сёзю де ёкъ олды. Онынь ичюн де биз халкъ музыкасыны зияде саделешкен, примитив корюниште сакълап къалгъанымыз шашыладжакъ шей дегиль. Фикиримизни конкрет мисаллер иле инкишаф эттирейик.

«Саз шаирлери яратыджылыгы. Бу акъынты шаирлерине «саз шаирлери» намы берилмесин, оларнынь эписи, язгъан яхут чалып отургъан еринде, азырланмадан (импровизация ёлу иле) уйдургъан шиирлерини (тюркюлерини), озьлери саз чалып йырагъанлары ичюн эди.

Иште, орта асырларда, Тюркиеде, Азербайджанда, Иран Азербайджанында, Дагъстанда, Туркменстанда ве Кърымда тереген джеми саз шаирлерининь пири (уста башы), энъ намлысы, Тюркие эдебиятчылары да къайд эткенлери киби, кърымлы Умер Абдулла огълу (Ашыкъ Умер) эди. Лякин шусы пек аджыныкты ки, бу намлы Кърым шаирининь ады, Яктын Шаркъ мемлекетлеринде, 300 йылдан берли тиллерде дестан олып кельдиги алда, озь тувгъан халкънынь агъындан эбедий силенип кетмекте!

Шусы пек аджыныкты ки, бу улу Кърым шаири ве композиторынынь йырлары ве кьошмалары Анадолу, Рум эли, Курдстан, Азербайджан койлюлери арасында, он единджи асырнынь орталарындан бугуньге къадар йырланып кельгени алда, халкъ тюркюлерине чевирилип кеткен бир къач шиирини эсапкъа къатмагъанда озь халкъы арасында бус-бутюн унутылып кетти!»².

Ашыкъ Умернинь яратыджылыгы даа кереги киби огренилгени ёкъ, лякин Э. Шемъи-заде шу шейни пек догъры къайд этти ки, «Бени гъамдан азат эйле» бельки де, композитор Ашыкъ Умер яраткъан эсердир. Озюнинь янгъыравы, кьурулышы джестинден бу нагъменинъ азнки эски азербайджан мугамларыны (мактамыларыны) хатырлата. Мына о нагъмелер-

¹ «Совет республикаларынынь музыка медениети» сериясындан. «Азербайджан ССР». Москва, 1956 с.

² «Ленин байрагы» газетасы. 1969 с. № 6.

инин мысраларындан бири толусынен
Ашык Умернин яратыджылыгына
уи

Кусме ярем, барышалым,
Эр кьабаат мендедир.
Эр кьабаат менде олса,
Кене гоньлюм сендедир.

1973 сенеси Сакине Налбандова буюк
колемли грампластинкага 13 йыр яз-
дырды. Оларнын бири «Ашык Умер-
ден», дигери «Меним ярем» деп адлан-
дырылган. Соньки йырыннын текстини
Сакине Налбандова иджра эткени
киби кетирем:

Шунда бир дюльбере гоньлю тюшюрдим.
Алды мени кьашларынын арасы.
Гуль юзюни корьдим, акълым шашырдым.
Ярадан мевля кьалды чареси.

Меним ярем гуллерден де назиктир,
Чекмишим ашкъыны, багърым эзиктир.
Етер, джебр эйлеме маньа языктыр.
Куле-куле кель джанымнын пареси.

Ашык Умер дер ки ашкъа январым,
Ичиб ашкъын шербетини кьанарым.
Къыблам екътыр, юзюм санъа денерим.
Михрабымдыр эки кьашын арасы.

Корюне ки, бу нагъменин аэнки де
текстнин муаллифи олмыш улу
Ашык Умернин яратыджылыгына
менсюптир.

Бу макъамнын нагъмеси чокъ
джезттен «Бени гьамдан азат эйле»-
нин нагъмесини хатырлата.

Эшреф Шемь-заде озюнин
«Ашык Умер» серлевалы макъалесин-
де догъры кьайд эте:

«Ашык Умернин базы бир тюркю-
лери 300 йыл ичинде денъише-денъише
танылмайджакъ шекиллерге кирдилер.
Бир чокъларынын сезлери ве макъам-
лары исе, халкъымызнын анъындан
бус-бутюн силинип кеттилер».¹

Бу ерде шуны да кьайд этмек керек
ки, халкъымызнын музыка санъаты
соньки бир кьач асыр ичинде пек буюк
денъишмелерге огърады: Юзлернен,
бинълернен йыр ве авалар унутылып
кеттилер. Бази бир музыка жанрлары,
бир чокъ эски халкъ чалгъы алетлери
джоюлып кеттилер. Бутюн буларнын
объектив ве субъектив себеплери бар.
Шимди исе, асырлар девамьнда
джоюлган, унутылган бутюн бу
шейлерни бизге араштырмакъ, тик-
лемек керек ола.

Ашык Умер улу шаир, композитор,
чалгъыджи ве йырджы эди. О, озъ
санъатыны бир чокъ шаркъ мемлекет-
леринде нумайыш эткен ве эльбетте,
макъам жанры иле яхшы таныш эке-
нине шубе екъ.

О, озъ макъамларынын яратыджы-
сы ве иджраджысы олган профессио-
наль уста олган.

«Ленин байрагъы»нын 1969 сенеси
февраль 8 номеринде Ашык Умернин
бир кьач «Бейитлер»и ве «Кьошма»сы
басылган эди.

Эгер бейит орта арекетнен я да рече-
татив шекилинде иджра олунса, кьош-
ма исе бу циклин чабик, оюн ве йыр
кысымыдыр.

«Кьошма»ны эсас кысымгъа импро-
визация характериндеки кьошумджа
кысым деп анъламакъ керек. Бойле-
ликле о, сюнта характериндеки цикл
пьеса олып чыкъа.

Эгер иджраджы «ашыкъ», сазджи бу
кысымлар арасына музыка левхала-
рыны кьошса, о, чокъ джезттен оюн ве
йыр кысымларындан ибарет импрови-
зация характерини ташыган кениш
вокаль-чалгъы цикл пьесасы олып
чыкъа.

Шимди, эски заман музыка анъане-
лери, бир чокъ жанрлар, халкъ чалгъы
алетлери унутылган бир девирде
300—500 йыл эвельси бизим музыка
санъатымыз насыл бир корюниште
олгъаныны тасавур этмек кыйын.
Шимдилик элимизде онъа аит менбаа,
весикъа екъ.

Шимди тойларда «Бени гьамдан
азат эйле», «Кене алды гьам бени»,
«Наргуз», «Назлы-назлы», «Эй гъазы-
лар», «Арафат дагъы» ве бир чокъ ди-
гер макъамлар иджра этильген сонъ,
динълейиджилер мытлакъ «багълама»-
сыны да иджра этмекни сорайлар.
«Багълама»сы чабик оюн авасы я да
сурьатнен йырланган, шенъ йыр ола
биле.

Бу, сербест, импровизация характе-
ринде олып, макъамнын контраст
олмасына алып келе.

Шимди музыкада «кьошма» деген
сез ишлетильмей, лякин эски заман-
ларда бу сез насыл кениш даркъал-
гъаныны тасавур этмек мумкюн.
Халкъымызда «Эски макъамлар» деген
ифаде бар, амма «янъы макъамлар»
деген ифаде екъ.

Эски заман кърымтатар макъамла-
рынын яшы энъ аздан 300—500 йыл
деп тахмин этмек керек.

Аваларнын аэнки, янгъгыравы,
къурулышы бойле деменге укъукъ бере.

XX асырда халкъымыз пек чокъ
аджайип йырлар яратты. «Меселя:
«Порт Артур», «Шомпол» ве дигерле-
ри. Лякин, бир дане биле макъам ярат-
мады. Атьта XIX асырда бу жанр ин-
кишаф этмеди, аксине XIX асырда
бизим халкъ музыка санъатымыз
укюмдар сыныфлар ве руханийлер-
нин сапъатны такъиплевлери, терен

¹ «Ленин байрагъы» газетасы. 1969 с. № 6.

сарсынтылар нетиджесинде пек буюк гъайыпларгъа огърады.

Бу ерде шуны да айтып кечмек керек ки, бизим композиторларымыздан даа ич бириси макъам жанрында эсер яратмады, албу ки, оларнынъ эписи йырлар яздылар ве язала. Не ичюн бойле? Чюнки макъам кыйын, муреккеп, айрыджа бир озьгюн жанр.

Не ичюн бизим бир чокъ белли йырджыларымыз макъамларны иджра этип оламайлар?

Чюнки бу, йыр дегиль. О муреккеп, кыйын жанр. Бундан да гъайры, макъамны нотагъа бакъып менимсемек мумкюн дегиль. Оны яшлыкътан озюнге синъдирмек, джашлы янгъырагъанда огренмек, бутюн инджеликлеринен бильмек керек.

Бундан да гъайры, эски макъамларны бутюн йырджылар иджра этмеси шарт дегиль. Базы бир земане йырджылары макъамларны иджра этеджек олып ыдырыналар, лякин буны беджерип оламайлар. Макъамны буюк усталыкънен, кямилликнен, услюбин, шекилини биллип иджра этмек керек. Тек бойле япкъан такъдирде макъсаткъа, мувафакъиетке иришмек мумкюн. Тек бойле япылгъаны такъдирде о кыйметлидир. Макъамны яратув, иджра этиув, импровизация япабилув — бу, буюк, санъат, иджат-ыр. Эгер халкъ йырлары ве профессиональ йырлар кокюстен чыкъкъан, Авропа мектеби усулы иле шекиленген сеснен иджра этильсе, макъамны иджра этивде исе бу усул кечмей.

Макъамнынъ авасы пек агъыр, о чокътан-чокъ мелизмалар, ярашыкълы орынеклер иле зенгин эм де ашъаневий оларакъ, къарышыкъ сеслернен — яни кокюстен ве богъаздан чыкъкъан сеслернен йырламагъа алышылгъан. Бунда да макъамнен йырнынъ бири-биринден фаркы бар.

Бизим йырджыларымыз эски макъамларны иджра эткенде бу къадимий классик жанрнынъ хусусиетлерини эсапкъа алмайлар ве эсерлерни толусынен иджра этмейлер. Бойле вакъытта олар йырны козьде туталар. Макъамгъа нисбетен олгъан бу мунасебет теэссуф ки, аля бугунъ девам эте. О, кърымтатар музыка меденетининъ инкишафына умумен менфий тесир эте.

Йыр орта эсаппен 2 дакъкъадан 5 дакъкъагъа къадар девам эте. Мен чокъ керелер шу шейге расткельдим ки, Эдие Топчы, Сабрие Эреджепова киби белли йырджыларымыз биле макъамларны йырлагъанда, оларны къыскъартмагъа тырыша эдилер. Олар

макъам иджра этеяткъанларыны назарда тутмай эдилер.

Меселя, «Кене алды гъам бени» макъамы кереги киби толусынен иджра этильсе, о 10—12 дакъкъа девам этер. Эгер бунъа онынъ «багълама»сы иле «къошма»сы ве чалгъы багъламасы, кириш къысымы, зиль тутув эм де левхалары да къошулса — деерлик 20 дакъкъагъа бара. Бу исе салмакълы эсер олып, онда макъам жанрынынъ бутюн чизгилери ве хусусиетлери муджессемленир.

1974 сенеси мен халкъ ансамблине ёлбашчылыкъ яптым. Иште о вакъытта корюмли кеманеджи, йырджы, кърымтатар халкъ музыкасынынъ буюк бильмири ве устасы Эдем Ниметуллаев йырлагъан йырларны грампластинкагъа язмагъа ярдым этмек сырасы кельди. Иште оны акъикъатен де Ашыкъ Эдем демек мумкюн ве керек. О устадан мен бир чокъ халкъ йырларыны, аваларыны ве макъамларыны язып алгъан эдим.

Бу уста макъамларны иджра этиув санъатыны мукеммель менимсеген эди. Манъа чокъ керелер онынъ иле эски заман кърымтатар макъамлары акъкъында субетлешмек ве атьта мунакъашалашмакъ сырасы кельди. М30—36083—84 номерли грампластинкагъа Эдем устанынъ иджрасында «Анам, мен санъа кельдим», «Хаста гонълюм», «Ель эскенде тёкюлир япракъ» киби макъамлар язылды. Бу макъамлар буюк кыйметке маликлер ве олар келеджекте жанр оларакъ темелли огренильмеси ичюн музыкашнасларымызгъа ве алимеримизге зенгин материал оларакъ хызмет этер.

Мен иле субетте Эдем уста шойле деген эди: «Эски заман кърымтатар макъамлары бизим халкъ музыкамызда энъ къадимий, энъ кыйметли, энъ фундаменталь ве энъ муреккеп эсерлердир. Макъамлар бу кунъгедже пек саделешкен ве къыскъаргъан алда келип еттилер. Той чалгъыджылары макъамларны бир вакъыт толусынен, сонъунадже иджра этмейлер. Макъамлар узунлар, сымарышлар исе чокъ олалар, онынъ ичюн де йырджы бир-эки мысрасыны иджра эте ве шундан сонъ ансамбль къыскъадан онынъ «багълама»сыны чала.

Шу себептен бизде макъам жанр оларакъ кет-кете унутылаята. Оны сакълап къалмакъ керек. Бу бизим музыка меденетимизининъ умумий инкишафы ичюн зарур. Макъам ашыкъмадан, яваш-яваш иджра этиле. Ашыкъчанлыкъ бу жанрнынъ структурасына, къурулышына пек буюк зарар кетире. Теэссуф ки, атьта мен де чокъусы бу шартны унутам ве макъам-

ны кереги киби шу жанргъа хас олгъан услубнен иджра этмейим».

Эдем уста бильгили адам эди. () эвельден театр актёры олып чалышкъан. Шу себептен тувгъан музыка медениетимизни сакълап къалув огърундаки месюлнетни там ве кереги киби анълай эди.

Эски балетмейстерлерден бири, шимди Чырчыкъ аякъкъап фабрикасы клубынынъ директоры Юнус Къуртаметов макъам акъкъында шойле дей: «Кърымтатар халкъ музыкасында адий йырлардан гъайры, эски заман халкъ макъамлары айрыджа ерни туталар. «Мени гъамдан азат эйле», «Кене алды гъам бени», «Умер оджа» ве дигер макъамларны мисаль этип косътермек мумкюн. Халкъ макъамларыны иджра этмек пек кучъ. Шунынъ ичюн оларны шимдики яшларымыз иджра этип оламайлар. Макъамларны иджра этмек ичюн буюк усталыкъ ве истидат керек».

Бу жанр хусусында эски, белли кларнетчимиз, халкъ музыкасынынъ бильмири Мемет Абибуллаев мына не дей: «Макъам — тюркю дегиль. Макъам — ялынъыз макъам олып, созулып йырлана. Месея «Чора батыр»ны алайыкъ. О тюркюми? Ёкъ! О макъам «Умер оджа» да шай. Бойле макъамлар бизде чокъ».

Кърымтатар музыкасында классик жанр — макъамнынъ мевджутлиги акъкъында даа чокъ адамларнынъ сёзлерини кетирмек мумкюн. Лякин бизим айтмакъ истеген эсас макъсадымыз шу ки, бизим йырджыларымыз макъамларны иджра эткенде бу жанрынъ озюне хас хусусиетини, талабы-

ны козь огюне алсынлар, макъамгъа анълы суретте янашсынлар. Иджраджы шу жанргъа хас усул ве услублерни кереги киби менимсемеге тырышсын.

Макъам жанры илериде де яшамасы ве инкишаф этмеси ичюн оларны радио эм де грампластинкагъа янъыдан язып, пропагандирлемек зарур. Эм оларны язувда ашыкъчанлыкъ кечмез. Янъы язувларгъа янъыджа позициядан, анълы оларакъ, жанрнынъ хусусиетлерини эсапкъа алгъан алда янашмакъ керек. Макъамларны иджра этеджек йырджыны буюк талапчанлыкънен сечип алмакъ зарур. Онда музыка къабилиетинден гъайры, импровизация япа билюв истидаты, жанрынъ озьгонлигини, иджра этюв услубини, озюне хас дигер хусусиетлерини коре билюв киби чизгилер олмасы керек. Йырлав шаркъ усулында олмалы.

Сопгунда шуны айтмакъ истейим. Бу макъаленинъ чыкъувы, онынъ мундериджеси бельки базы окъуйыджылар ичюн бекленильмеген шей олып корюномеси мумкюн. Шуны айтмакъ истейим ки, мен насылдыр кешфият япмагъа тырышмайым. Макъсадым — миллий музыка медениетимизде унутылып кетилеяткъан макъам жанрына дикъкъатны арттырмакътыр.

Эльбет, бельки меним фикиримнен разылашмагъан, я да оны инкишаф эттирмек истеген аркъадашлар да ола билир. Олар да бу хусуста журналымызгъа озь фикирлерини язып ёлларлар деген умуоттем.

МАРШ (БАЛАЛАР СЮИТАСЫНДАН)
Рефат Ибадуллаевниң музыкасы

~~S.~~ A tempo marcia

Handwritten musical score for "A tempo marcia" in B-flat major, 3/4 time. The score is written on ten staves. It begins with a treble clef and a key signature of two flats. The first staff has a mezzo-forte (mf) dynamic. The second staff has a fortissimo (ff) dynamic and a crescendo (cresc.) marking. The third staff has a mezzo-forte (mf) dynamic and a crescendo (cresc.) marking. The fourth staff has a fortissimo (f) dynamic. The fifth staff has a fortissimo (f) dynamic. The sixth staff has a fortissimo (f) dynamic. The seventh staff has a fortissimo (f) dynamic. The eighth staff has a fortissimo (f) dynamic. The ninth staff has a fortissimo (f) dynamic. The tenth staff has a fortissimo (f) dynamic. The score includes various musical notations such as triplets, slurs, and dynamic markings.

АВТОРЛАРЫМЫЗ АКЪКЪЫНДА

СЕРГЕЙ ПЕТРОВИЧ ТАТУР 1937 сенеси Симферопольде догъды. Ташкенттеки кой хозяйствосыны ирригациялаштырув ве механизм-лештирюв инженерлери институтыны битирген сонъ, Мырзачельде къыртыш топракъларыны меним-севде иштирак этти, «Гидропроект» институтынынъ Орта Асия болюгинде, сонъра матбуатта, партия ве совет ишлеринде чалышты. КПСС азасы. Шимди «Звезда Востока» журналынынъ баш редакторы. «Тянь-Шань юксеклиги», «Бир кунъде», «Сабанджы», «Бир озюнъ къалгъанда», «Периферия» киби повесть ве романларнынъ муэллифи. СССР Языджылары бирлигининъ азасы.

АЙДЕР ОСМАН 1938 сенеси Сеитлер районындаки Бешкъуртка-Вакъыф койинде догъды. Маргъылан педагогика техникумында, сонъра Ташкент девлет университетининъ журналистика болюгинде тасиль алды. 1965—1979 сенелери «Ленин байрагы» газетасында партия омюри болюгининъ мудири, 1980—1985 сенелери «Йылдыз» журналынынъ месуль секретары олып чалышты. 1985 сенесинден берли мезкюр журналнынъ баш редакторы. КПСС азасы. «Эм-дженъден селям», «Таныш козьлер», «Йыллар ве достлар», «Осюв

басамакълары» китапларынынъ муэллифи. СССР Языджылары бирлигининъ азасы.

ЭНВЕР АРИФОВ 1918 сенеси Бахчасарай районындаки Токълуз койинде догъды. 1935 сенеси Ялта педагогика техникумыны битирди. 1937 сенесинден 1958 сенесине къадар Совет Ордусы сафларында хызмет этип, адий аскерден полковник дереджесине котерильди. Эки Къызыл Йылдыз, 1 ве 2-нджи дереджели Ватан дженки орденлеринен эм де 14 медальнен мукафатлангъан. КПСС азасы. «Айдын уфукълар» очерклер джыйынтыгы ве «Абдул Тейфукъ» весикъалы повестининъ (Джевдет Аметовнен бирликте язгъан) муэллифи.

ЮНУС КАНДЫМОВ 1959 сенеси Ташкент областынынъ «Акъкъургъан» совхозында догъды. 1981 сенеси Низамий адына Ташкент девлет педагогика институтынынъ кърымтатар тили ве эдебияты болюгини битирди. Шу вакъыттан берли «Ленин байрагы» газетасынынъ редакциясында чалышмакъта. Онынъ шиирлери ве очерк-лери газета ва журнал саифелеринде держ олунуп кельмекте. СССР Журналистлер бирлигининъ азасы.

На крымскотатарском языке. «ЙЫЛДЫЗ» № 6 («Звезда» № 6).

Орган Союза писателей Узбекской ССР.

Ордена Трудового Красного Знамени типография Издательства ЦК КП Узбекистана.

Ташкент — 1986.

Техникий редактор А. Селимова.

Корректор З. Эреджепова.

Рессам Ремзи Алиев.

Бир матбаа табагы колеминден эксик эльязмалар муэллифине къайтарылмаз.

Басылувгъа 10.10.86 с. берильди. Басылувгъа 5.12.86 с. рухсет этильди. Р-00814. Къагъытнынъ форматы 70+108¹/₁₆. Юксек басма. Шартлы матбаа табагы 12,6 Нешрият эсап табагы 13,5. Тиражы 6549. Сымарыш 5044 Фияты 80 к.

Условных печ. л. 12,6. Уч.-изд. л. 13,5. Зак. 5044. Основан в 1980 г.

Адресимиз: 700000, Ташкент шеэри, Ленин проспекти, 41-нджи эв.
Телефонлар 33-41-91, 33-83-63, 33-28-36.

Фияти 80 копик.

Индекс 75298